

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут управління психології та безпеки
Кафедра практичної психології

**Тема: «Особливості психологічних розладів в
релігійних спільнотах»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
2 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
Олега ЗДРЕНИКА

Науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор
Галина КАТОЛИК

Рецензент
доктор юридичних наук, професор
Зоряна КІСІЛЬ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

_____ 20__ р., протокол № _____

Т.в.о завідувача кафедри практичної психології

Доктор психологічних наук, доцент

_____ **Євген КАРПЕНКО**
(підпис)

Львів 2025

ЗМІСТ

Анотація	4
Вступ	6
РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	11
1.1. Психологічне здоров'я у контексті адекватної концепції Я та самооцінки у зарубіжних психологічних теоріях	12
1.1.1. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості А. Адлера	12
1.1.2. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості К. Хорні	13
1.1.3. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості А. Маслоу	14
1.1.4. Психологічне здоров'я у контексті «Я-концепції» та адекватної самооцінки за феноменологічною теорією К. Роджерса	15
1.2. Психологічне здоров'я у контексті наукових розвідок вітчизняних психологів	17
1.2.1. Психологічне здоров'я у контексті самосвідомості за теорією особистості Л.С. Виготського	17
1.2.2. Про природу психологічного здоров'я та суть самосвідомості особистості в дослідженнях П.Р. Чамати	18
1.2.3. Про природу психологічного здоров'я та суть самосвідомості особистості в дослідженнях Г.В. Католик	19
Висновок до розділу 1.	20
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗЛАДІВ У КЛАСИЧНИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ В УКРАЇНІ.	22
2.1. Особливості підліткового віку у контексті психологічного здоров'я	22
2.1.1. Формування самооцінки в підлітковому віці як чинника психологічного здоров'я	24
2.2. Психологічні особливості підлітків з різних релігійних спільнот у контексті психологічного здоров'я та конфесійних виборів	29
2.3. Психологічне здоров'я старшого сиблінга	32
2.4. Психологічне здоров'я молодших та останніх сиблінгів	35
Висновок до розділу II.	40
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	

ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗЛАДІВ В РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТАХ (на прикладі релігійних преференцій підлітків)	42
3.1. Методики дослідження	42
3.2. Характеристика групи досліджуваних	49
3.3. Аналіз характеристик середньогрупових величин	49
3.4. Результати кореляційного аналізу	55
3.4.1. Кореляційний аналіз даних підлітків з традиційними релігійними преференціями	56
3.4.2. Кореляційний аналіз даних у групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями	62
3.5. Результати порівняльного аналізу даних	66
3.5.1. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «підлітки з традиційними релігійними преференціями, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними преференціями»	72
3.5.2. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «порівняння обох груп жіночої статі»	74
3.5.3. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «порівняння обох груп чоловічої статі»	76
3.6. Факторний аналіз результатів	78
Висновок до розділу 1П.	80
Висновки	84
Список використаних джерел	87
Додатки	91

Анотація

У дослідженні пропонується визначення психологічного здоров'я: «психологічне здоров'я є складним соціально-психологічним утворенням, що характеризує стан душевного благополуччя (комфорту), адекватне ставлення до себе та навколишнього світу, відсутність хворобливих психічних явищ (неврозів, психозів, ПТСР тощо), вміння будувати конструктивні стосунки, наявність хороших адаптивних навиків, наявність компетенцій афіліації та резильєнтності».

Зазначено, що дослідженням психологічного здоров'я, концепції «Я», самооцінки присвячено чимало наукових праць. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення концепції «Я» та самооцінки висвітлені у вітчизняній психології в працях Г.С. Костюка, В.М. Юрченко, М.П. Бєро, Г.В. Католик, Ф.Е. Василюка, І.С. П. Тищенко, М.Й. Боришевського, П.Р. Чамати, О. Андрія Лоргуса та ін.; в зарубіжній – В. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, Р. Бернса та ін. Об'єктом дослідження є психологічне здоров'я та розлади, а предметом дослідження – особливості психологічних розладів в релігійних спільнотах (на прикладі досліджень вибірки підлітків з різними релігійними преференціями). Метою дослідження є: теоретично дослідити і практично обґрунтувати особливості психологічних розладів в релігійних спільнотах. Для збору емпіричного матеріалу були використані такі методики: анкета для встановлення релігійних преференцій, методика дослідження самооцінки Т. Дембо, методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК) ДЖ. Роттера, методика діагностики акцентуацій характеру (опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека), методика самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера. Для опрацювання даних були використані методи математичної статистики: кореляційний аналіз, порівняльний аналіз за Т-критерієм Стюдента, факторний аналіз.

Ключові слова: психологічне здоров'я та розлади, підлітки з різними релігійними преференціями, сиблінги.

ANNOTATION

The study proposes a definition of psychological health: “psychological health is a complex socio-psychological formation that characterizes the state of mental well-being (comfort), adequate attitude to oneself and the world around one, absence of painful mental phenomena (neuroses, psychoses, PTSD, etc.), ability to build constructive relationships, good adaptive skills, and the presence of affiliation and resilience competencies”.

It is noted that many scientific works are devoted to the study of psychological health, the concept of “I”, and self-esteem. Theoretical and methodological approaches to the study of the concept of “I” and self-esteem are highlighted in domestic psychology in the works of H.S. Kostiuk, V.M. Yurchenko, M.P. Bero, G.V. Katolik, F.E. Vasilyuk, I.S.P. Tishchenko, M.Y. Borishevsky, P.R. Chamata, Fr. Andrew Lorgus and others; in foreign psychology - W. James, C. Cooley, J. Mead, E. Erikson, C. Rogers, R. Burns and others. The object of the study is psychological health and disorders, and the subject of the study is the peculiarities of psychological disorders in religious communities (on the example of studies of a sample of adolescents with different religious preferences). The purpose of the study is to theoretically investigate and practically substantiate the peculiarities of psychological disorders in religious communities. The following methods were used to collect empirical material: a questionnaire for establishing religious preferences, T. Dembo's self-esteem research methodology, J. Rotter's methodology for studying the level of subjective control (USC), a methodology for diagnosing character accentuations (K. Leonhard - G. Schmiszek questionnaire), C. D. Spielberger's self-assessment of anxiety. The methods of mathematical statistics were used to process the data: correlation analysis, comparative analysis by Student's T-test, factor analysis.

Keywords: psychological health and disorders, adolescents with different religious preferences, siblings.

Вступ

Актуальність дослідження. Кожний період в житті людини дуже важливий. Розвивається людина, розвивається особистість й індивідуальність. І особливо велику роль у цьому процесі відіграють перші етапи становлення особистості, серед яких є вибір стосунку з релігією та релігійною спільнотою. Динамічне кризове політичне та воєнне сьогодення ставить неймовірно високі вимоги до особистісного розвитку покоління, яке підростає. Перехід від дитинства до дорослості є надзвичайно складним. Нагальною проблемою нашого часу залишається формування психологічного здоров'я та його складових, позитивної концепції Я, адекватної самооцінки, зрілої самосвідомості тощо. *За визначенням психологічне здоров'я є складним соціально-психологічним утворенням, що характеризує стан душевного благополуччя (комфарту), адекватне ставлення до навколишнього світу, відсутність хворобливих психічних явищ (неврозів, психозів, ПТСР тощо), вміння будувати конструктивні стосунки, наявність хороших адаптивних навиків, наявність компетенцій афіліації та резильєнтності.*

У ньому розкривається система ставлень людей одних до одних та стереотипів їхньої поведінки, що тісно пов'язано з проблемою становлення самосвідомості, самооцінки, створення власного образу "Я". У свою чергу концепція Я – це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, духовних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, які впливають на особистість, а також релігійну приналежність. Релігійна приналежність, у свою чергу, вагомим чином впливає на самооцінку, яка характеризується як стрижень процесу самосвідомості віруючої людини, показник рівня її розвитку. Самосприймання, самооцінка віруючого, залежить від того, як формувалася його особистість у сім'ї, як сприймають один одного батьки, які цінності та релігійні уподобання вони мають, що

пов'язано з становищем дитини у сім'ї тощо. Порівняння власних особистих ставлень до віри та віросповідання зі ставленнями та позицією у сім'ї сприяє розширенню об'єктивності уявлення про себе. За умови гармонійності взаємин дітей у сім'ї розвивається висока самооцінка завдяки батьківській підтримці, а також релігійній опорі.

Самооцінка виконує регулювальну і захисну функції, впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її стосунки з іншими людьми та часто є мірилом психічного та психологічного здоров'я. Роль самооцінки в розвитку віруючої особистості дуже значна. Вона впливає на життя людини, її ставлення до оточуючих і до самої себе. Самоусвідомлення свого власного «Я» означає новий етап у розвитку особистості, оскільки стає можливим оволодіння процесом її розвитку, активного і цілеспрямованого самовиховання, і як наслідок досягнення цілей, які перед собою ставить людина. Самооцінка – це цінність, якою віруюча людина наділяє себе в цілому і окремі властивості своєї особистості, діяльності, поведінки. Від неї залежать взаємовідносини людини з оточуючими, критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності віруючої людини і подальший розвиток її особистості [25].

Дослідженням психологічного здоров'я, концепції «Я», самооцінки присвячено чимало наукових праць. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення концепції «Я» та самооцінки висвітлені у вітчизняній психології в працях Г.С. Костюка, В.М. Юрченко, М.П. Бєро, Г.В. Католик, Ф.Е. Василюка, І.С. П. Тищенко, М.Й. Боришевського, П.Р. Чамати, о. Андрія Лоргуса та ін.; в зарубіжній – В. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, Р. Бернса та ін. Психологічні дослідження переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, психічне та психологічне здоров'я, на ступінь задоволеності своєю роботою, навчанням, життям, і на відносини з оточуючими. Вважається, що той, хто не любить і не

поважає себе, рідко здатний любити і поважати іншого, але й надмірна любов до себе теж може створювати певні проблеми.

Найбільш сенситивними етапами у формуванні особистості і її соціалізації є підлітковий і юнацький вік. Основними інститутами соціалізації насамперед виступає родина й школа, батьки, ровесники й учителі, а також приналежність до певної культури віросповідання.

Проблема розвитку усіх вище перелічених феноменів віруючого підлітка у контексті його психологічного здоров'я є досить актуальною. Психологи завжди проявляли великий інтерес до цієї проблеми, однак серйозних здобутків в її дослідженні мало. Таким чином, актуальність і недостатня розробленість досліджуваної проблеми обумовили вибір теми дослідження **«Особливості психологічних розладів в релігійних спільнотах»**.

Об'єкт дослідження – психологічне здоров'я та розлади.

Предмет дослідження – особливості психологічних розладів в релігійних спільнотах ((на прикладі досліджень вибірки підлітків з різними релігійними преференціями).

Мета дослідження – теоретично дослідити і практично обґрунтувати особливості психологічних розладів в релігійних спільнотах.

Гіпотези дослідження:

- 1) припускаємо, що традиційні релігійні преференції переважно вибирають старші сиблінги, а протестантські релігійні преференції – середні і молодші сиблінги;
- 2) припускаємо, що особи у підлітковому віці, які мають різні релігійні преференції, мають різний рівень самооцінки та різні прояви психологічних розладів;
- 3) ймовірно, що у осіб підліткового віку, які належать до традиційної християнської культури показники самооцінки розуму та щастя мають прямий кореляційний зв'язок із демонстративним типом акцентуації характеру;

- 4) припускаємо, що існують статеві відмінності самооцінки підлітків з різними релігійними преференціями.

Завдання дослідження:

1. провести теоретичний аналіз основних підходів до вивчення психологічного здоров'я в психологічній науці;
2. дослідити особливості психологічних розладів у класичних християнських та протестантських спільнотах у підлітковому віці в Україні;
3. Провести емпіричне дослідження особливостей психологічних розладів в релігійних спільнотах (на прикладі релігійних преференцій підлітків);
4. обґрунтувати висновки.

Комплекс методів та методик дослідження. Для збору емпіричного матеріалу були використані такі методики:

- анкета для встановлення релігійних преференцій;
- методика дослідження самооцінки Т. Дембо;
- методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК) ДЖ. Роттера;
- методика діагностики акцентуацій характеру (опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека);
- методика самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера.

Для опрацювання даних були використані методи математичної статистики: кореляційний аналіз, порівняльний аналіз за Т-критерієм Стьюдента, факторний аналіз.

Характеристика досліджуваних: вибірку досліджуваних склали підлітки, що приналежні до різних релігійних спільнот. Вік досліджуваних 11-15 років. Кількість досліджуваних – 60 осіб, з них 25 дівчат та 35 хлопців.

Методологічною основою є дослідження зарубіжних психологів: А. Адлера, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерса; а також психологів: Л. С.

Виготського, Г.С. Костюка, Г.В. Католик, П.Р. Чамати, С.Д. Максименка та ін.

Теоретичне значення полягає в тому, що дослідження дозволило виявити особливості психологічних розладів, у контексті особливостей становлення самооцінки у підлітків різних релігійних конфесій. Це дає можливість психологам, педагогам досягти вищого рівня професійної діяльності в обґрунтуванні системи психокорекційних заходів, спрямованих на активізацію та прискорення процесу гармонізації психологічного здоров'я підлітків, що мають різні релігійні преференції.

Практичне значення полягає у тому, що результати дослідження можуть безпосередньо використовуватися для підвищення психологічного здоров'я у підлітковому віці та гармонізації їх психологічного здоров'я учителями, практичними психологами, батьками, священнослужителями а також при організації і проведенні тренінгів.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу і трьох розділів: двох теоретичних і одного практичного; висновків, списку використаної літератури і додатків. В теоретичних розділах висвітлюються основні поняття з обраної теми, в практичному – проведена перевірка висунутих гіпотез.

РОЗДІЛ І. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Проблема сутності психологічного здоров'я нерозривно пов'язана з розумінням його природи й генезису. Як відзначає С.Д. Максименко, психологи ще у 19 столітті чудово розуміли, що людина живе в суспільстві і залежить від нього [23]. Але суспільство мислилося ними лише як умова, зовнішнє середовище розвитку особистості. Звідси виникала неможливість відповіді на питання, що спонукає людину до саморефлексії, які критерії її самооцінки, концепцій Я, самоствідомості та чому вона загострює увагу на одних аспектах власного досвіду через інших.

З'ясування того, що будь-який опис, фіксація тієї чи іншої якості містить у собі момент оцінки й порівняння, а конкретний зміст і значущість цих оцінок змінюється залежно від соціальних і психічних умов, спонукало психологів до розуміння їх соціальної природи. До прикладу, зіткнувшись із досвідом війни, люди відчують різні емоції: страх, злість, безсилля, відчай, розгубленість. Та психологи запевняють - така реакція нормальна, для ненормальної ситуації. Психологиня Роксоляна Вовк, зазначає, що радість почали сприймати як щось заборонене під час війни...але сьогодні ці настанови втратили свою вагу і люди дозволяють собі відчувати радість знову. Немає правильних чи неправильних емоцій, тим паче в такій ситуації. Релігійна приналежність у таких екстремальних ситуаціях відіграє свою важливу роль для відновлення психологічного комфорту та психологічного здоров'я.

До сфери психічного здоров'я відносять індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість; властивості, пов'язані з особливостями мислення, характеру, здібностей. Однак проблема взаємозв'язку становлення та відновлення психологічного здоров'я у час війни, відповідної йому концепції "Я" і самооцінки, у контексті з міжособовими відносинами по-різному вирішувалася в психологічних теоріях і дослідженнях [3].

1.1. Психологічне здоров'я у контексті адекватної концепції Я та самооцінки у зарубіжних психологічних теоріях

1.1.1. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості А. Адлера

Згідно з індивідуальною теорією особистості А. Адлера, все, що роблять люди, має на меті подолання почуття своєї неповноцінності. У дитинстві всі відчують себе неповноцінними, що є наслідком невеликих фізичних розмірів і обмежених сил, і це спонукає якимсь чином компенсувати ці вади. Комплекс поведінкової активності, спрямованої на подолання неповноцінності, А. Адлер називає стилем життя. Стиль життя міцно закріплюється у віці чотирьох-п'яти років і згодом не піддається тотальній корекції, людина тільки вдосконалює й розвиває основну структуру, закладену в ранньому дитинстві.

Ряд умов (неповноцінність органів, природжений фізичний дефект, надмірна опіка або нехтування з боку батьків) може призвести до того, що відчуття неповноцінності (та проблеми з психологічним здоров'ям) ляже в основу формування комплексу неповноцінності – перебільшеного почуття власної слабкості й неспроможності. У цьому випадку людина стає особливо тривожною, не відчуває себе в безпеці, у неї формується стиль життя, який А. Адлер назвав помилковим. Життя в цьому випадку пов'язане з почуттям постійної загрози самооцінки, і людина починає прагнути до особистої

переваги. Накопичення успіху, престижу й похвал стає більш важливим, ніж конкретні досягнення. У випадку, коли захист самооцінки, що знаходиться під загрозою, загострюється, індивід може почати вірити в те, що він перевершує інших, і діяти відповідно до цього переконання, або може прагнути до переваги, принижуючи інших [1].

У теорії А. Адлера підкреслюється, що надмірне почуття неповноцінності, невпевненості в собі є перешкодою для подальшого психологічного зростання, тобто руху від сконцентрованості на собі та цілей особистої переваги до завдань конструктивного оволодіння середовищем шляхом розвитку здібності до кооперативної поведінки.

Як видно, в теорії А. Адлера була здійснена спроба пошуку шляхів впливу взаємовідносин між батьками й дитиною на розвиток ставлення дитини до себе, її емоційно-потребової сфери, життєвої адаптації, що є характеристиками психологічного здоров'я. Звернення до взаємовідносин із батьками і до емоційно-потребової сфери при розгляді умов, що визначають становлення самооцінки, характерне і для інших психологів постфрейдиського напрямку, а також для вчених, що працювали в межах гуманістичної психології.

1.1.2. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості К. Хорні

К. Хорні вирішальним чинником розвитку особистості вважає соціальні відносини між дитиною й батьками. Для дитини характерні дві потреби: потреба в задоволенні й потреба в безпеці. Потреба в задоволенні охоплює всі основні біологічні потреби, але не є основною у формуванні особистості. Головною для розвитку дитини є потреба в безпеці: потреба бути любимою, бажаною і захищеною від небезпеки або ворожого світу. Задоволення цієї потреби повністю залежить від батьків, бо їх тепло і любов до дитини є запорукою формування її здорової особистості. Якщо ж батьки демонстрували відносно дитини нестійку поведінку, понадміру опікали її або

віддавали перевагу іншим дітям, у дитини розвивається базальна ворожість, почуття обурення й образи, що може призвести до розладів психологічного здоров'я. Ці почуття не можуть бути допущені у свідомість і витісняються, викликаючи базальну тривогу – почуття самотності, недостатньої безпеки, безпорадності перед потенційно небезпечним світом. Щоб подолати ці почуття, оптимізувати відношення до себе й міжособові стосунки, дитина вдається до різних захисних стратегій, які К. Хорні називає невротичними потребами.

Сучасні дослідження в межах психодинамічного напрямку аналізують не процес реальної між особової взаємодії, а його інтрапсихічну динаміку. Згідно з теоретичними уявленнями вчених цього напрямку, емпатичні, люблячі батьки переживають на певній стадії розвитку дитини як інтеріоризовані, функціонально визначені частини її "Я". Результатом індивідуалізації дитини від батьків у цьому випадку є здоровий нарцисизм "Я", психічні структури, якого представлені інтерналізованими аспектами значущих інших. Саме вони забезпечують емоційне самоприйняття і впевненість у собі тобто психологічне здоров'я. Батьківська неприязнь або умовне прийняття, навпаки, сприяють розвитку реально ослабленого й безпорадного "Я", що переховується під маскою нереалістичного грандіозного "Я", що демонструється. У цьому випадку реальне "Я" постійно відчуває потребу бути любимим і прийнятим, а позитивна самооцінка забезпечується шляхом спеціальних маневрів: уникнення спокус, приховання правди, передбачення обвинувачень зі спробою самовиправдання, раціоналізації, заміщення, перекладання відповідальності за свої вчинки на інших, зменшення почуття провини через знаходження недоліків в інших людях і т.п. Причому ці маневри стають одночасно і засобом інтрапсихічної регуляції та самозахисту, і засобом регуляції зовнішнього реального спілкування [41].

1.1.3. Психологічне здоров'я у контексті адекватної самооцінки за теорією особистості А. Маслоу

У гуманістичній теорії особистості А. Маслоу ключовим є поняття самоактуалізації. Потреба самоактуалізації, за А. Маслоу, є вершинною в ієрархії потреб. Вона може бути усвідомлена і може служити мотивом поведінки тільки в тому випадку, якщо будуть задоволені потреби більш низьких рівнів: фізіологічні потреби, потреби безпеки й захисту, потреби належності й любові, потреби самоповаги. І потреба самоактуалізації, і потреби більш низьких рівнів є вродженими. І тут ми теж маємо концепцію психологічного здоров'я особистості.

Потреба самоповаги може бути задоволена тільки в тому випадку, коли достатньо задоволені потреби підтримки життя; потреби в організації, стабільності, в законі й порядку, в передбачуваності подій і у свободі від таких небезпечних сил, як хвороба, страх і хаос; потреби належності до групи, потреби любити й бути любимим. Якщо ж перестають задовольнятися потреби більш низького рівня, людина повертається на цей рівень і залишається там доти, доки ці потреби не будуть в достатній мірі задоволені.

Фрустрація потреби самоповаги призводить до почуття неповноцінності, слабкості, пасивності й залежності, до низької оцінки себе в порівнянні з іншими. На думку А. Маслоу, самоповага повинна будуватися не на думці інших, а на реалістичній оцінці своїх здібностей і досягнень, що призводить до відсутності психопатології та найвності психологічного здоров'я [12].

1.1.4. Психологічне здоров'я у контексті «Я-концепції» та адекватної самооцінки за феноменологічною теорією К. Роджерса

У феноменологічній теорії К. Роджерса центральне місце займає поняття "Я-концепція", під яким розуміється організований, послідовний концептуальний гештальт, складений зі сприймань властивостей "Я", сприймань взаємовідносин "Я" з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також цінностей, пов'язаних із цими сприйняттями [18].

Особливу увагу К. Роджерс приділяє тому, як оцінка індивіда іншими людьми впливає на розвиток позитивної або негативної Я-концепції. В якості умов, важливих для розвитку Я-концепції, виділяється потреба в позитивній увазі, умови цінності і безумовне прийняття.

Потреба в позитивній увазі полягає в необхідності бути любимим і прийнятим іншими. Якщо діти, відчуючи потребу в любові й схваленні, діють проти власних інтересів, це може призводити їх до уявлення про себе, як про створених для того, щоб задовольняти інших людей. У тому випадку, якщо дитина завжди відчуває себе прийнятою, навіть якщо якісь дії їй забороняються, вона не відчуває спонукання відторгнення від себе через непривабливі частини свого "Я".

Поведінку або відношення, яке заперечує деякий аспект "Я" К. Роджерс називає умовою цінності. Це означає, що діти отримують заохочення й любов батьків за поведінку, якої від них чекають. Умова цінності спричиняє шкоду розвитку особистості дитини, її уявленням про себе, оскільки дитина починає оцінювати себе тільки з точки зору тих дій, думок, почуттів, які отримують схвалення і підтримку довколишніх, тобто орієнтується на чужі стандарти, а не на власні.

Основою розвитку особистості, здатної до актуалізації, К. Роджерс вважає безумовне прийняття, яке передбачає, що людину приймають і поважають за те, яка вона є, без будь-яких застережень. При цьому батьки можуть виражати дитині своє несхвалення за певні вчинки на фоні загальної любові й поваги до її почуттів. За таких умов виховання у дитини виникає безумовне прийняття себе, що дозволяє розвивати власні цінності і будувати поведінку відповідно до своїх реальних переживань, незалежно від оцінок інших [18].

У роботах деяких психологів висловлюється ідея про психологічне здоров'я як зв'язок ставлення до себе і самооцінки з характером самосвідомості на різних рівнях. Наприклад, Е. Дікстейн таких рівнів, які одночасно є і стадіями, виділяє п'ять. На першому рівні міра самоповаги,

самоцінності пов'язана з формуванням почуття автономності дитини, здатності досліджувати оточення, здатності викликати турботу про себе. На другому рівні, у зв'язку з розвитком соціальної активності дитини, мірою самоповаги стає ступінь успішності в певних діях, і в порівнянні себе з іншими. На третьому рівні, у зв'язку з формуванням здатності до самоспостереження мірою самоповаги стає ступінь досягнення "Я-ідеалу". Четвертий рівень – рівень "Я" як інтегрованого й інтегрального цілого. Мірою самоповаги на цьому рівні буде ступінь, в якому індивід усвідомлює й приймає кожний з аспектів свого існування. На п'ятому рівні самосвідомість характеризується відкриттям відносності кордонів "Я", визнанням важливості руху уперед і змін, визнанням своєї обмеженості.

1.2. Психологічне здоров'я у контексті наукових розвідок

вітчизняних психологів

У теоретичних і практичних дослідженнях вітчизняних авторів розробляються питання соціально-психологічної природи та етичної основи психологічного здоров'я, його структури й ролі в психічному житті особистості. Особистість розглядається в системі її реальних відносин, в конкретних соціальних ситуаціях, як суб'єкт практичної й теоретичної діяльності.

1.2.1. Психологічне здоров'я у контексті самосвідомості за теорією

особистості Л.С. Виготського

Основна ідея, на якій базуються теоретичні й експериментальні дослідження генезису психологічного здоров'я та у його контексті, самооцінки й особистості загалом, належить видатному українському психологу, який у світі трактується як найвидатніший теоретик психологічної науки Л. С. Виготському.

На думку Л. С. Виготського, всі вищі психічні функції спершу існують як соціальні відносини, і лише потім стають психічними функціями особистості.

"Всі вищі психічні функції, інтеріорізовані відношення соціального порядку, основа соціальної структури особистості, їх склад, генетична структура, спосіб дії, одним словом, вся їх природа соціальна; навіть перетворюючись у психічні процеси, вона залишається квазі-соціальною. Людина і віч-на-віч із собою зберігає функції спілкування"[11].

Як і інші вищі психічні функції, самосвідомість проходить у своєму розвитку ряд рівнів. Основою для розвитку самосвідомості і самооцінки, як її стрижня, є сприйняття власних рухів і виникнення мовних формул для подальших дій. Самосвідомість виникає поступово, в міру того як людина за допомогою слова навчається розуміти саму себе. Розвиток самосвідомості знаходиться залежно від розвитку мислення, від розвитку здібності до узагальнення. Завдяки відображенню об'єктивних зв'язків і, зокрема, самовідображенню людської практики в людському словесному мисленні, виникають і самосвідомість людини, і її можливість свідомо скеровувати свої дії.

1.2.2. Про природу психологічного здоров'я та суть самосвідомості особистості в дослідженнях П.Р. Чамати

До опису різних рівнів самосвідомості і специфіки пізнання й оцінок себе на цих рівнях вдається у своєму дослідженні П. Р. Чамата. Він зазначає, що загальна робота процесів самосвідомості проходить різні етапи і знаходиться на різних рівнях розвитку в процесі становлення самої особистості.

Самооцінку розглядає П. Р. Чамата, як єдність раціонального й емоційного компонентів. У раціональному компоненті відбиваються знання особистістю відповідних її особливостей, а в емоційному – ставлення до них. Кожен з компонентів самооцінки має свою лінію розвитку.

Раціональний компонент самооцінки у своєму розвитку йде від пізнання зовнішнього світу, інших людей, їх взаємовідносин і власних відносин з іншими. Накопичення знань про себе здійснюється за тими ж законами, за якими пізнається і навколишній світ. На початкових етапах розвитку знань

про себе усвідомлюється лише зовнішній, видимий бік власних дій і вчинків. Пізніше здійснюється перехід на вищий рівень самопізнання, коли стає можливим усвідомлення глибинних механізмів діяльності й поведінки.

Пізнаючи особливості інших людей, свої зовнішні вияви в діяльності й поведінці, ставлення до себе інших, людина починає співвідносити ці окремі аспекти пізнання і, внаслідок порівняльно-оцінної роботи, складає оцінку самої себе загалом, що складає якісну сторону психологічного здоров'я особистості. Самооцінка виступає як своєрідний підсумок самопізнання і відображає його рівень. Недосконалим формам самопізнання відповідають недосконалі форми самооцінки: її критерії або відсутні, або діють у вузькій ситуації, не співвідносяться між собою.

Саме раціональному компоненту належить провідна роль у процесі становлення єдиної самооцінки особистості, яка формується на основі самооцінки окремих її сторін. Можливості самоаналізу, які розвиваються, сприяють введенню недостатньо усвідомлених результатів самооцінки у сферу свідомого. Через раціональний компонент самооцінки здійснюється узагальнення найбільш значущих для особистості окремих самооцінок, їх синтез і вироблення цінностей самооцінки.

Таким чином, досліджуючи проблему структури й генезису самооцінки, П. Р. Чамата провідну роль у процесі формування психологічного здоров'я відводить розвитку раціонального компонента [42].

1.2.3. Про природу психологічного здоров'я та суть самосвідомості особистості в дослідженнях Г.В. Католик

Дослідженням питань, що стосуються генезису психологічного здоров'я займалася і Г.В. Католик. Нею концепція Я розглядається як складний феномен: багат шарова психічна реальність, що включає різні рівні організації психічної діяльності: індивідуальні основи, колективні основи, онтогенетичні основи, соціальні основи та самореферентність. У випадку, якщо є психологічні проблеми, які стосуються психологічного здоров'я,

автор пропонує опрацьовувати у психотерапевтичному сетінгу усі рівні вищеописаної концепції Я. Синтезувавши різні наукові дослідження концепції Я у контексті пропонованої нею парадигми, було створено модель формування концепції Я в динамічному та статичному вимірах та описано раніше не досліджувані аспекти загальної структури концепції Я. Науковиця виокремила первинні передумови формування складових цього феномену, що являють собою ядро подальшого розвитку концепції Я, починаючи з пренатального та постнатальних етапів розвитку з урахуванням ментального простору пренатальної самості. Особистісні складові концепції Я також розглядаються у векторі психодинамічного наукового розуміння самого процесу психотерапевтичного впливу, якщо виникають проблеми психологічного здоров'я, у якому головним серед неспецифічних факторів визначено стосунок, який імпліцитно укладається між психологом та його клієнтом, і який забезпечує другому корегуючий досвід для інтерналізації, і як наслідок, гармонізацію його власного Я [10].

Висновок до розділу 1.

У розділі зазначається, що до сфери психічного здоров'я відносять індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість; властивості, пов'язані з особливостями мислення, характеру, здібностей. Однак проблема взаємозв'язку становлення та відновлення психологічного здоров'я у час війни, відповідної йому концепції "Я", самосвідомості і самооцінки, у контексті міжособових відносин по-різному вирішувалася в психологічних теоріях і дослідженнях.

Аналіз зарубіжних теорій, у яких розглядається проблема походження й функціонування психологічного здоров'я та супутніх йому самоставлення, самооцінки, самосвідомості показує, що в описаних дослідженнях спостерігається певна різноплановість основних чинників формування психологічного здоров'я: підкреслюється переважна роль у його розвитку

або спілкування з довколишніми, або власної діяльності суб'єкта. Крім того, відмічається акцентування у теоріях на емоційній або когнітивній складових особистості як вагомих компонент психологічного здоров'я.

У вітчизняній психології методологічною основою трактування психологічного здоров'я особистості є принципи розвитку, єдності свідомості й діяльності.

Представлено концепції Л.С. Виготського, П.Р. Чамати, Г.В. Католик. На думку Л. С. Виготського, всі вищі психічні функції спершу існують як соціальні відносини, і лише потім стають психічними функціями особистості. П. Р. Чамата зазначає, що загальна робота процесів самосвідомості проходить різні етапи і знаходиться на різних рівнях розвитку в процесі становлення самої особистості. Раціональний компонент самооцінки, як складової психологічного здоров'я, у своєму розвитку йде від пізнання зовнішнього світу, інших людей, їх взаємовідносин і власних відносин з іншими.

Згідно теорії Г.В. Католик концепція Я розглядається як складний феномен: багат шарова психічна реальність, що включає різні рівні організації психічної діяльності: індивідуальні основи, колективні основи, онтогенетичні основи, соціальні основи та самореферентність. У випадку, якщо є психологічні проблеми, які стосуються психологічного здоров'я, автор пропонує опрацьовувати у психотерапевтичному сетінгу усі рівні вищеописаної концепції Я.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗЛАДІВ У КЛАСИЧНИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ В УКРАЇНІ.

2.1. Особливості підліткового віку у контексті психологічного здоров'я

Підлітковий вік — це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля [17].

Особистість підлітка — це жива і органічна єдність його індивідуальних особливостей. Однією з характерних рис особистості цього віку є його незавершеність, здатність швидко змінюватися. Друга риса — ніжність і тендітність особистості, що відзначається її легкою піддатливістю [28].

Підліток легко вбирає різні переживання, не вміючи зрозуміти свої внутрішньо психологічні конфлікти і правильно їх вирішити.

В підлітковому віці відбувається втрата дитячого статусу, хоч зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження: різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, які починають уявлятися вже менш реальними, кризові зіткнення з самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягнути статусу дорослої людини.

Ще на початку століття Л. С. Виготський у широко відомій на той час книзі "Педологія підлітка" запропонував об'ємне розуміння підліткового віку, яке зберігає свою значущість і в сучасний період. Суть його полягала в

наявності трьох точок дозрівання, які не збігаються одна з одною. Статеве дозрівання, на думку вченого, починається і закінчується раніше, ніж настає кінець загальноорганічного розвитку підлітка, і раніше, ніж підліток досягне завершення свого соціально-культурного становлення. Графічно Л. С. Виготський зобразив це у вигляді трикутника, вершинами якого слугували визначені точки дозрівання: статевого (s), загально-органічного (з) і соціального (с) [11].

Підлітковий вік — це період, коли людина "проростає" з дитинства у новий стан, переживаючи початок становлення своєї особистості. У цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості у двох напрямках: 1) прагнення до засвоєння і оволодіння діапазоном соціального простору (від підліткових груп до життя в країні та за її межами); 2) прагнення до особистісної рефлексії на свій внутрішній, інтимний світ (через автономію від близьких). Таким чином завдяки конструктивному розвитку цих двох векторів формується психологічне здоров'я підлітка. При наявності дефіциту розвитку цих векторів можемо говорити про психологічні розлади, які безумовно ведуть за собою розлади адаптації [32].

Підліток неначе дивиться на себе, свої можливості начебто ззовні, порівнює себе з іншими — дорослими і однолітками. Відбувається перехід орієнтації на оцінку оточуючих до орієнтації на самооцінку, формується уявлення про Я-ідеальне. Піаже писав, що коли дитина кооперується з собі подібним, вона вже доросла [9].

Психологічно здорова особистість — відносно стійка система поведінки індивіда, побудована перш за все на зв'язку з соціальним контекстом [28]. Стрижневим утворенням психологічно здорової особистості є адекватна самооцінка, яка побудована на оцінках індивіда іншими людьми та його оцінюванні тих інших.

Отже, підлітковий вік — це своєрідний «третій світ», який існує між дитинством і дорослим життям. Біологічно це вік статевого дозрівання, поруч з яким стають більш зрілими й інші біологічні системи організму.

Психологічно – це період складного формування нової особистісної і соціальної ідентичності, для якої характерні максимальні диспропорції у рівнях і темпах розвитку. Підліток отримує нові домашні та шкільні обов'язки. Відбувається завершення орієнтації дитини на «жіночу» та «чоловічу» діяльність. І від того, яким чином будуть формуватись новоутворення підліткового віку, залежатиме психологічне здоров'я зростаючої індивідуальності.

2.1.1. Формування самооцінки в підлітковому віці як чинника психологічного здоров'я

Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. Встановлено, що в підлітковий період формується вміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, а й через власні вимоги.

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда та психологічного здоров'я. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в навчальній діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими [15; 29; 31].

Самооцінка не є щось стале, споконвічно властиве особистості. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності й міжособистісної взаємодії. Соціум у значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Ставши стійкою, самооцінка міняється на превелику силу, але змінити її можна, змінивши відношення оточуючих. Тому формування

оптимальної самооцінки значно залежить від справедливої оцінки всіх оточуючих. Адекватне оцінювання себе в ситуації взаємодії з іншими людьми є одним з основних показників психологічного здоров'я та соціально-психологічної адаптації. Якщо самооцінка деформована, то це вже достатня умова для психологічних розладів й відповідно соціальної дезадаптації [29].

Розвивається самооцінка шляхом поступового занурення (інтеріоризації) зовнішніх оцінок, що виражають сімейні вимоги та вимоги людини до самої себе. У міру формування й зміцнення самооцінки зростає здатність до твердження й відстоювання своєї життєвої позиції. Процес, у результаті якого людина звикає певним чином діяти в конкретному соціальному середовищі й відповідно до норм даного суспільства, засвоює моральні цінності, має багатий арсенал патернів, триває впродовж життя. Але найбільш сенситивними етапами у формуванні особистості і її соціалізації є підлітковий і юнацький вік. Саме підлітковий вік є завершальним етапом первинної соціалізації. Як основні інститути соціалізації насамперед виступає родина й школа та мас медіа, відповідно, батьки, ровесники й учителі тощо [29].

Таким чином, самооцінка людини формується, в першу чергу, в результаті її активної взаємодії з навколишнім середовищем, особливо із соціумом [33].

Столяренко О.Б. виділяє наступні типи самовідношення підлітка:

1. “самооцінка” дитини є прямою проекцією оцінки матері;
2. змішана самооцінка;
3. підліток проектує точку зору батьків на себе, але дає їй свою оцінку;
4. підліток веде боротьбу проти поглядів батьків, але при цьому залишається в рамках тієї ж системи цінностей;
5. підліток відтворює у самооцінці негативні думки батьків про себе, але підкреслюючи, що таким він хоче бути;
6. підліток просто не помічає негативної оцінки батьків [39].

Діагностувати самооцінку людини є вкрай важливо для встановлення відносин з нею, для конструктивного спілкування, у яке люди, як соціальні істоти, неминуче включаються [10].

Виділяють наступні стадії розвитку самооцінки підлітка: стадія 10-11 років (підлітки підкреслюють свої недоліки, вони глибоко переживають невміння оцінити себе, переважають критичне ставлення до себе); стадія 12-13 років (актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості); стадія 14-15 років (виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості з нормами) [14].

Фаза індивідуалізації в підлітковому віці характеризується уточненням і розвитком знань про самого себе – активним формуванням образу "Я". Провідним центральним психічним новоутвором підлітка стає почуття дорослості й самосвідомість, потреба усвідомити себе як зрілу особистість. У підлітка виникає інтерес до свого внутрішнього життя, якостей власної особистості, потреба в самооцінці, зіставленні себе з іншими людьми. [14; 19] *Потреба самосвідомості, як ще одного чинника психологічного здоров'я, виникає із практичної діяльності, визначається зростаючими вимогами дорослих колективів й потребою оцінити свої можливості, для того, щоб знайти своє місце в колективі* [26].

У цей період відбувається перехід від зовнішнього керування до самоврядування. Проте, у підлітків ми спостерігаємо лише зародження цього процесу, повний розвиток якого припадає вже на юнацький, ранній і дорослий періоди життя. У підлітковому віці людина переглядає багато цінностей, в основному орієнтуючись у своїх смаках і зразках на референтну групу, зокрема релігійну [6].

У цілому для молодшого підліткового віку (особливо яскраво це проявляється в 12-літніх) характерні негативні оцінки себе (за науковим даними так оцінює себе приблизно третина дітей цього віку). Але вже до 13 років спостерігається позитивна динаміка у самоприйнятті. До юнацького

віку людина має більш диференційовану оцінку власної поведінки в різних ситуаціях, з'являється розгорнута система самооцінок і в основному складається "Я-образ" – відносно стійка система знань про себе [4].

Вже сформована здатність до узагальнення дає можливість підліткові робити узагальнення в досить складній області – діяльності щодо засвоєння норм людських взаємин. Тому провідною діяльністю підлітка є інтимно-особистісне спілкування в різних сферах діяльності. Це дає йому можливість виявити себе й самоствердитися. Саме тому підлітки активізують інтимно-особистісне й стихійно-групове спілкування як у школі, так і поза нею, у тому числі і у релігійних спільнотах. З безлічі сфер спілкування підліток виділяє референтну групу однолітків, з вимогами якої він рахується й на думку якої орієнтується в значимих для себе ситуаціях [35].

Підліток яскраво проявляє себе у мотиваційно-потребовій сфері – сфері спілкування, емоційних контактів. У цьому віці надзвичайно розвинене почуття аффіліації, тобто прагнення приналежності до груп собі подібних [20].

Гостро переживається підлітком будь-яке порушення в сфері взаємин з товаришами. Дійсна або уявна втрата звичного довкіллям нерідко сприймається парубком як трагедія і часто призводить до порушення психологічного здоров'я. Самооцінка свого місця в соціумі відіграє якщо не вирішальну, то одну з головних ролей у формуванні його особистості, визначаючи в значній мірі соціальну адаптацію й дезадаптацію особистості, будучи регулятором поведінки, діяльності, психологічного здоров'я [38].

Якщо самооцінка підлітка не знаходить підтримки в соціумі й потреба в самоповазі залишається нереалізованою, то розвивається різке відчуття особистісного дискомфорту та проблеми з психологічним здоров'ям. Одним з розповсюджених шляхів вирішення цієї проблеми є перехід підлітка в групу, у якій характеристика його особистості довкіллям адекватна самооцінці або навіть перевершує її. Такою групою може бути релігійна молодіжна

спільнота. Описаний шлях зняття протиріччя між оцінкою й самооцінкою іноді може приводити до негативних наслідків, залежно від виду неформальної групи, в яку входить підліток [31].

Через свої вікові особливості підлітки набагато частіше від інших вікових груп можуть стати дезадаптованими в результаті внутрішньої або зовнішньої (іноді комплексної) дезгармонізації взаємодії особистості із самим собою або оточенням, що проявляється у внутрішньому дискомфорті, порушеннях взаємин, поведінки й діяльності. Самі по собі вікові особливості не формують дезадаптацію, але якщо з'являються деструктивні фактори, що провокують її формування - дезадаптація, як правило, виникає й у подальшому її дуже важко перебороти [22].

Самооцінка підлітка найчастіше нестабільна й недиференційована. Згідно з літературними даними, на підлітковий вік припадає найсуперечливіший, конфліктний етап розвитку самооцінки. У різні вікові періоди підлітки оцінюють себе по-різному. Самооцінка молодших підлітків суперечлива, недостатньо цілісна, тому й у їхній поведінці може виникнути чимало невмотивованих вчинків. Різниця в темпах розвитку впливає на психіку й самосвідомість. Порівнюючи розвиток підлітків рано (акселерати) і пізно (ретарданти), що дозрівають, можна дійти висновку, що перші мають ряд переваг перед другими. Акселерати впевненіше почувають себе з однолітками й мають більше сприятливий образ "Я". Ранній фізичний розвиток, дає переваги в рості, фізичній силі й т.п., сприяє підвищенню престижу в однолітків і рівню домагань [36].

Адекватна ж самооцінка особистістю своїх здатностей і можливостей звичайно забезпечує відповідний рівень домагань, тверезе відношення до успіхів і невдач, схваленню й несхваленню. Така людина більш енергійна, активна і оптимістична. Звідси висновок: потрібно прагнути розбудовувати в себе адекватну самооцінку на основі самопізнання [16].

Інший фактор, важливий для формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій на людину. Іншими словами, людина

схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші. Ще один погляд на природу й формування самооцінки полягає в тому, що людина оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності. Вона відчуває задоволення не від того, що вона щось робить добре, а від того, що вона обрала певну справу й саме її робить добре [10; 42].

Самооцінка підлітка дуже лабільна. Він переживає періоди злетів від незначних успіхів і глибоких падінь від найменших невдач і невизнання, гострого відчуття неспроможності. Прагнення до самостійності суперечить реальній залежності підлітка, дефіциту тих видів діяльності, в яких можна довести довколишнім своє право бути прийнятим в новій іпостасі. Це викликає реакцію протесту, дискредитації цінностей, негативізм та інші явища [6; 10; 14].

У цілому картина виглядає таким чином, що люди докладають більше зусиль для того, щоб з найбільшим успіхом "вписатися" у структуру суспільства. Варто особливо підкреслити, що самооцінка, незалежно від того, чи лежать в її основі власні судження людини про себе, або інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні ідеали або культурно задані стандарти, завжди носить суб'єктивний характер [16; 18; 19; 21].

Можна сказати так: самооцінка є оцінки інших, прийняті особистістю в якості масштабу власної поведінки, або, говорячи по-іншому, власна оцінка особистості, яку вона вважає необхідної звести в загальний масштаб. Завдяки здатності до самооцінки людей знаходить можливість значною мірою [25; 26; 29].

2.2. Психологічні особливості підлітків з різних релігійних спільнот у контексті психологічного здоров'я та конфесійних виборів.

Аналіз-опис: розвиток самооцінки підлітків з різних релігійних спільнот в науковій літературі трапляється вкрай рідко. Ми провели детальний аналіз проблеми і нижче подані малочисельні дослідження, які

уже проводились. Розвиток цієї проблеми може бути цікавим для вихователів, учителів, батьків, священнослужителів.

Відзначимо, що дія ефекту приналежності до різних релігійних спільнот полягає в тому, що часто у різні релігійні спільноти тяжіють підлітки з різним рівнем інтелектуального потенціалу, цінностями, самооцінкою, досвідом тощо. Також цікавим є те, що ефект тяжіння до нетрадиційних релігійних спільнот мають підлітки з різних сімей за соціальним статусом, з різною кількістю дітей у сім'ї, інтервалів народження між дітьми, навіть порядковістю народження. Сучасні дослідники розвитку практично одностайні в думці, що порядок народження є одним з важливих чинників майбутнього психологічного здоров'я підлітка та ймовірного вибору релігійного середовища у підлітковому віці. До прикладу, народження молодшого сиблінга – подія, яка, поза сумнівом, чинить сильний вплив на першу дитину; наявність старшого сиблінга – один з ключових чинників зовнішнього середовища для молодшого. Зрозуміло, що наявність сиблінга впливає на старшу і молодшу дитину по-різному і стосунок з батьківськими фігурами та у подальшому образом Бога, як уособленням найвищого образу Батьківства у цих підлітків може бути різним.

До прикладу, Л. Белмонт [1977] у своєму дослідженні порядку народження показав, що зі збільшенням кількості дітей в сім'ї відбувається зниження інтелекту у сиблінгів. Ця тенденція була виявлена в усіх сім'ях незалежно від кількості дітей, тобто і в дводітних, і в дев'ятидітних сім'ях. Остання дитина в усіх сім'ях мала найнижчий інтелект. Рівень інтелекту першої дитини знижувався із збільшенням кількості дітей в сім'ї (за винятком сімей з єдиною дитиною). Рівень інтелекту єдиної дитини відповідав рівню інтелекту першої дитини в чотиридітній сім'ї і, що цікаво, рівню інтелекту другої дитини в двох дітній сім'ї.

Аналізуючи ці дані, дослідники К. Зайонц і О. Маркус [1975] припустили, що умовами розвитку інтелекту дитини є середні значення від рівнів інтелекту усіх членів сім'ї, включаючи саму дитину [8]. К. Зайонц і О. Маркус висунули гіпотезу, що зниження інтелекту в останніх дітей і нижчий інтелектуальний рівень єдиних дітей, в порівнянні зі старшими дітьми в двох дитних і тридітних сім'ях мають схожі причини. Єдині і останні діти в сім'ї не мають можливості передавати свій досвід молодшим сиблінгам, тому вони знаходяться в гірших умовах для когнітивного розвитку. Ця модель, дістала назву моделі взаємовпливу. З появою нових даних зміст моделі зазнав значних змін. Так, зв'язок інтелекту з порядковим номером дитини може бути двояким – або негативним, або мати U-подібну форму, оскільки факт найбільш низького інтелекту у молодших дітей в багатьох роботах не підтверджується. Українська дослідниця Олена Луценко зазначає, що у підлітковому віці сиблінги можуть як підтримувати одне одного, так і виявляти жорстоке суперництво та взаємну агресію, що може у подальшому вплинути на вибори різних конкуруючих релігійних конфесій.

Сиблінгова позиція – (від англ. sibling брат або сестра) стратегія, поведінка індивіда по відношенню до його братів або сестер. Виділяють такі формальні позиції: старша дитина, молодша дитина, середня дитина, єдина дитина, близнюк. Кожній позиції властивий типовий (нормальний) стиль взаємодії і функціонування індивіда, який наказує йому конкретні дії і виступає основою очікувань. У контексті розвитку особистості взаємовідношення з сиблінгами грають важливу роль у формуванні психологічного здоров'я та адекватної соціальної емоційності [1].

Адлер був першим з психологів, який помітив, що позиція дитини серед його сестер і братів має велике значення для усього його подальшого життя [1]. Позиція ця визначається кількістю дітей, їх статтю і проміжками між їх народженням. Чим ближче вік дітей, тим більший вплив вони чинять один на одного.

Розглянуто психологічні особливості психосоціального розвитку особистості у контексті сиблінгової взаємодії. З'ясовано що, значимість сиблінгової взаємодії полягає у прагненні знайти один в одному емоційну підтримку, психологічну безпеку, схвалення, відчувати власну значимість, цінність і компетентність, внаслідок чого задовольняється потреба дитини у власній активності та пізнанні навколишнього світу. Встановлено, що важливим продуктом сиблінгової взаємодії є накопичення дитиною власного досвіду взаємодії, удосконалення образу "Я", зокрема, знань про свої можливості та їх межі. Порівняння ставлень і позиції дитини зі ставленнями та позицією сиблінга у сім'ї сприяє розширенню та об'єктивізації у неї уявлення про себе. Гармонійність взаємин дітей у сім'ї сприяє позитивності уявлення. Виділено 5 типів сиблінгової взаємодії (за критерієм спрямованості особистості у спілкуванні): конкуренцію, пристосування, компроміс, ігнорування та співпрацю. Найбільш поширеними серед них виявлено типи компромісу та пристосування. З'ясовано, що з системою взаємин дітей у сім'ї пов'язаний ступінь досягнення дитиною семирічного віку психологічної зрілості, необхідної для шкільної адаптації.

В межах еволюційно-психологічних досліджень дослідниками Палмер & Палмер ще у 2003 р. виявлено, що детермінанти порядку народження мають суттєвий вплив на психологічні особливості сестер/братів. Зокрема, першонароджені діти мають більш консервативні установки у політиці та житті, у тому числі й духовному, схильні підтримувати «статус кво» на відміну від молодших, і особливо, останніх дітей, які частіше мають радикальні, ліберальні установки та схильні до бунтарства, пошуку справедливості.

У літературі згадується, що стосунок між конфесіями теж можна прирівняти до сиблінгових стосунків, де існують стосунки конкуренції між старшими конфесіями та новітніми тобто між традиційною церквою та протестантськими течіями. Таким чином зазначається, що серед представників класичних християнських церков ми зустрічаємо більшу

кількість старших сестер та братів, а от до протестантських течій частіше приходять середні або молодші сиблінги. Зазначимо, що звертання один до одного у церковному лоні теж звучить «Брати та сестри», що дивним чином заторкує імпліковані сиблінгові стосунки як у середині церковних середовищ так і міжцерковні стосунки.

2.3. Психологічне здоров'я старшого сиблінга

Ще Ф. Гальтон виявив, що непропорційно велике число відомих британських вчених були первістками. Спочатку документально фіксувалися тільки відмінності між первістками і усіма іншими дітьми, проте пізніше дослідники підкреслили важливість тоншої диференціації, а саме ділення на єдиних, перших, середніх і останніх дітей в сім'ї. Єдині діти – найзалежніші і найбільш орієнтовані на досягнення в порівнянні з дітьми, що займають усі інші позиції в порядку народження. Батьки часто висувають до них непомірні вимоги, а діти, у свою чергу, розцінюють це як нерозуміння і несправедливе звернення.

Первісток, на відміну від подальших дітей, оточений особливою увагою і турботою молодих батьків. Тривожні, але щасливі мама і тато, часто роблять свою першу дитину «центром Всесвіту». І він із задоволенням "купається в морі їх ніжності". Але все це триває лише до того часу, поки на сімейному небосхилі не сходить нова «зірка», не з'являється ще один претендент на батьківську любов – другий малюк. Навіть для тих дітей, що з нетерпінням чекали народження братика або сестрички, поява в будинку немовляти може стати справжнім випробуванням.

Адлер порівнював того, що втратив свої привілеї старшої дитини з монархом, що позбувся трону. «Повалений з престолу» первісток може відчувати себе забутим і непотрібним. Після того, як відчув себе в стороні від життя сім'ї, він починає шукати способи звернути на себе увагу батьків.

«Мене більше любитимуть, якщо я досягну видатних успіхів», – приблизно до такого неусвідомленого висновку приходять старша дитина і

включається в боротьбу за батьківську любов. Первісток постійно ставить перед собою якісь цілі і, якщо досягає їх, заохочення мами або тата буває йому кращою нагородою. На думку Адлера, перфекціонізм, упертість, прагнення до високих досягнень первістки проносять крізь все своє життя.

Люди, що були старшими дітьми в сім'ї, як правило, прагнуть до лідерства, вони честолюбні, працездатні і надзвичайно відповідальні. Все це, у багатьох випадках, допомагає їм добиватися вражаючих успіхів в кар'єрі. Англійський дослідник Х. Елліс, що не полінувався простудіювати 66 томів Британського біографічного словника, дійшов до висновку, що більшість його видатних співвітчизників – англійців, – перші діти в сім'ї. Велика частина американських президентів – теж первістки.

Перша дитина боялася в дитинстві втратити батьківську любов. Старші діти і в дорослому житті постійно побоюються не виправдати чийсь очікування: начальників, колег, коханих... Вони часто знаходяться в напрузі та не уміють розслаблятися. Вони не дають собі права на помилку і мають гіпертрофоване відчуття відповідальності.

Адлер також вважав, що саме старша дитина в сім'ї швидше за все консервативна, прагне до влади і схильна до лідерства. Тому старші діти часто стають охоронцями родинних цінностей і моральних стандартів.

Виділяють два типи первістків: покірливі годувальники і заступники (агресивні).

1. Покірливі годувальники.

Головний принцип та девіз таких осіб – "Чим я можу вам допомогти?" На початку життя такі діти відчували потребу у підтримці мами і тата, в дорослому віці вони будуть шукати схвалення вчителів та інших авторитетів. Такі люди відчують потребу догодити, піклуватися про інших. Вони терплячі, тихо пригнічують свої образи, однак потім вони можуть виплеснути все наболіле назовні.

2. Заступники (агресивні).

Це особи наполегливі, вольові, люблять досягати своїх цілей. У них присутні якості "сторожового собаки", іншими словами вони уміють "царапатися, чіплятися і кусатися".

Первістки в основному вчаться у дорослих, тому не дивно, що вони готові на все, щоб робити все правильно, організовано і вчасно.

Таблиця 1.

Особистісні риси старшого сиблінга, що мають стосунок до психологічного здоров'я або розладу

Особистісні риси, первістка- підлітка	Сильні сторони первістків- підлітків, що стимулюють психологічне здоров'я	Слабкі сторони первістків-підлітків, що можуть призвести до психологічних розладів
1. Схильність до лідерства.	бере на себе відповідальність, знає, що робити	може недооцінювати ініціативи тих, хто залежить від нього; може виявитися занадто владним та агресивним
2. Агресивність.	користується пошаною групи; люди йдуть за лідером	може іти "по головах інших", бути нечутливим, егоїстичним, надмірно сфокусованим на меті і недостатньо уважним до почуттів інших
3. Підкорення.	готовий співпрацювати, з ним легко працювати, хороший командний гравець	його можуть використовувати, знущатися над ним
4. Перфекціонізм.	завжди все робить правильно, не залишає роботу на потім	надто часто критикує себе та інших, ніколи не буває задоволеним, може відкладати роботу на потім через страх "не достатньо хорошого" її виконання
5. Організованість.	усе під контролем, у курсі усіх подій, прагне не спізнюватися і дотримується графіку	занадто переживає через порядок, процес чи правила; не виявляє гнучкості, коли це необхідно; нетерплячий до інших, не таких як він; не любить сюрпризів
6. Наполегливість.	амбіційний, ініціативний, енергійний, готовий жертвувати заради успіху	піддає себе і оточуючих небезпеці, стресам та тиску
7. Любитель списків.	ставить цілі та добивається їх; більше встигає зробити за день; планує свій день	може бути занадто зайнятим своїми справами, і не бачить того, що потрібно виконати негайно; замкнутий в собі
8. Логічність.	у нього гострий розум; важко назвати нав'язливим	вважає, що завжди правий і може не приділяти уваги думці інших

2.4. Психологічне здоров'я молодших та останніх сиблінгів

Молодша дитина значно відрізняється від первістка та інших дітей.

Коли вона з'являється на світ, батьки вже більш менш досвідчені, тому

атмосфери тривожності і ажіотажу, як це було при народженні первістка, в сім'ї немає. У результаті малюк, як правило, росте в спокійнішому і стабільнішому оточенні, ніж первісток. Крім того, молодший не переживає драму «скидання з престолу», а тому достатньо оптимістично дивиться на життя і відчуває себе захищеним.

Часто, про нього піклуються не тільки батьки, але і залучена до його виховання старша дитина /старші діти. Оточений дорослими і більш вмілими, ніж він, людьми, «молодшенький» довше, ніж інші, випробовує поблажливе до себе відношення, йому багато що «сходить з рук» і більше прощається.

Молодші діти змушені брати до уваги інтереси і бажання старших дітей, щоб спілкуватися і ладити з ними. У стосунках зі старшими молодші діти знаходять необхідні соціальні уміння. Ці придбані в родині соціальні уміння молодші діти застосовують у різних ситуаціях поза родиною, і однолітки звичайно розцінюють молодших дітей як соціально більш пристосованих, більш товариських. Молодші легше сприймають навколишніх і менш вимогливі до них, тому користуються більшим інтересом у однолітків, ніж первістки. Але потрібно відзначити, що в будь-якому випадку, діти, що мають сиблінгів, більш адаптовані до сімейних, партнерських, дружніх і інших відносин, ніж єдиначки в родині [1].

З точки зору культурних і історичних стереотипів, молодша дитина – це часто романтичний герой, авантюрист, порушник традицій, якому доводиться пробиватись самому. Таким самим чином пробивались у дійсність протестантські рухи.

Молодша дитина не була травмованою появою нового новонародженого. Вона для всієї сім'ї є маленькою, і часто її продовжують няньчити, навіть тоді коли її дитинство вже закінчилось. Батьки очікують від молодшої дитини найменше і не тиснуть на неї, тому ці діти часто найменше досягають. Ці діти не самодисципліновані та їм буває важко приймати рішення. Оскільки ці діти звикли бути в сім'ї найменшими, вони знають, що

бути агресивними немає змісту, і вироблять маніпулятивні шляхи досягнення бажаного – або демонстративно ображаються, або намагаються привабити.

Така дитина звикає чекати від життя тільки хорошого, тому виростає оптимістом. Молодша дитина, якщо її занадто опікають, може бути бунтарем. Зазвичай має «пригодницький» підхід до життя і легко береться за нове. Якщо з нею поводитись у дитинстві добре, легка у спілкуванні і популярна серед друзів. Якщо ж її дражили і утискали – несмілива і дратівлива.

Альфред Адлер писав: «Положення молодшого брата завжди має небезпеку бути розпеченим і залишитися сімейною дитиною». Дійсно, молодші діти, звиклі до заступництва і опіки близьких, можуть і в дорослому житті чекати, що їх проблеми вирішуватимуть інші люди. І іноді залишаються інфантильними «малюками» до кінця своїх днів [1].

Але буває і по-іншому: втомившись від постійної опіки, збунтувавши проти постійних авторитетів старших, «молодшенький» може «викинути коники» і відправитися на пошуки свого, особливого шляху. І в результаті, подібно до казкового Івана, йому іноді вдається зловити за хвіст свого Жар-птаха. Причому життєва дорога, яку вибере такий бунтар, може бути вельми незвичайною, а головне – принципово різнитися від того вигляду діяльності, якій віддавав перевагу консерватор-первісток. Безліч молодших дітей трапляється серед акторів і представників інших творчих професій, але більш за все їх серед революціонерів і коміків. Фідель Кастро і Містер Бін – ще одне тому підтвердження.

Остання дитина (наймолодша).

Наймолодша дитина володіє однією перевагою: у неї висока мотивація перевершити старших сиблінгів. В результаті, така дитина часто стає найшвидшим плавцем, кращим музикантом, найбільш честолюбним студентом. Адлер інколи говорив про молодшу дитину, як про можливого майбутнього революціонера.

Таблиця 2.

Особистісні риси останнього сиблінга, що мають стосунок до психологічного здоров'я або розладу

Особистісні риси, останнього сиблінга-підлітка	Сильні сторони останнього сиблінга-підлітка, що стимулюють психологічне здоров'я	Слабкі сторони останнього сиблінга-підлітка, що можуть призвести до психологічних розладів
1. Привабливість	її всі люблять, з ним легко і весело	любить маніпулювати; видається нечесним
2. Любов до людей	добре розуміє інших; ефективно працює з людьми	може стати недисциплінованим; багато і довго розмовляє, мало робить
3. Стійкість	прагне до мети; не приймає відмов	надто впертий
4. Простота	здається справжнім, розслабленим і надійним	може здатися розсіяним, незібраним
5. Прагнення бути в центрі уваги	веселий і смішний, знає як примусити інших помітити себе	може стати егоїстичним, не уважним до інших, імпульсивним, нетерпеливим

Яке ж становище дитини в сім'ї є найбільш сприятливим для формування психологічного здоров'я? Кому живеться краще: старшим, середнім, молодшим? А може єдиним? Відповіді на ці питання не існує: будь-яка позиція має свої переваги і недоліки, свої переваги і труднощі, свої ахілесові п'яти, що можуть призвести до психологічних розладів. До того ж, порядок появи на світ – важливий, але далеко НЕ ЄДИНИЙ чинник, від якого залежить характер людини і її доля. Його можна лише враховувати, але сприймати, як щось суттєве, звичайно ж, не слід.

Для перевірки нашої гіпотези про те, що традиційні релігійні преференції переважно вибирають старші сиблінги, а протестантські релігійні преференції – середні і молодші сиблінги, нами була запропонована онлайн-анкета, яку опрацювало 322 респонденти. Наводимо результати дослідження.

Ваша стать
323 ответа

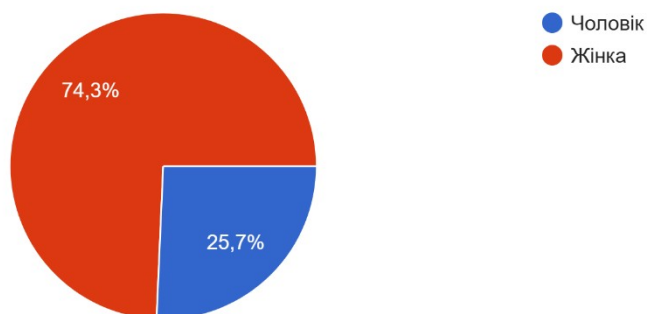

Рис. 2.4.1. Процентне співвідношення респондентів чоловічої та жіночої статі.

Як бачимо у дослідженні взяло участь 74, 3 % представниць жіночої статі та 25,7 % представників чоловічої статі

Яка Ви дитина в сім'ї своїх батьків?
323 ответа

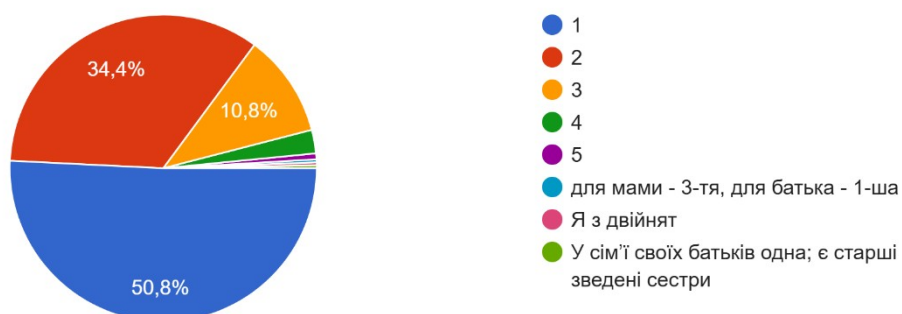

Рис. 2.4.2. Відповіді на питання «Яка Ви дитина в сім'ї по порядку народження»

На запитання анкети: «Як ви прийшли саме до таких релігійних преференцій» серед старших підлітків були відповіді:

- *«Віра передана батьками і утверджена прикладом вірних і священників»*
- *«Тому що це віра моїх батьків»*

- *«Вона передалася з покоління дідів-прадідів, це частина мене»*
- *«Це віра моїх предків»*
- *«Папа є намісником Христа на землі».*

Як можна помітити – старші сиблінги частіше вибирали традиційні релігійні преференції, опираючись на досвід попередніх поколінь та традицій.

Серед середніх та молодших сиблінгів, що вибирають протестантські преференції, частіше зустрічаємо відповіді:

- *«Тому що там багато добрих людей»*
- *«Тому, що бог мені завжди допомагає в складних ситуаціях»*
- *«Локально - по збігу обставин»*
- *«Тому, що допомагає і підтримує мене, допомагає мені жити. що тут самі кращі священники»*
- *«Найкращий варіант з тих, які я знаю».*

Спостерігаємо, що серед середніх та молодших підлітків, які вибрали протестантські преференції популярними є думки про опору не на родинні цінності, а на референтних персон.

Висновок до розділу II.

Теоретичний аналіз результатів психологічних досліджень за цієї проблеми свідчить, що вивчення сиблінгової взаємодії у контексті психологічного здоров'я здійснювалося у різних напрямках. Досліджувався вплив даної взаємодії на психосоціальний розвиток особистості. Зокрема, доведено, що на розвиток дитини зі збільшенням кількості дітей у сім'ї зменшується вплив батьків та зростає вплив сиблінгів (А. Адлер, Є. Стотленд, В. Томан та інші). У розділі зазначається роль впливу взаємодії між дітьми на формування їхньої особистості. З'ясовано також чинники, які визначають специфіку сиблінгової взаємодії (Т. І. Думітрашку, О. Л.

Кононко, Р. Мей та інші). Психологи розкрили особливості взаємин дітей у сім'ї та виникнення між ними мотиву суперництва (Г. Т. Хоментаскас). Також зазначено, що дитячі взаємини забарвлені як особливою прив'язаністю та любов'ю, так і конкуренцією та заздрістю. Усі дослідники погоджуються з тим, що рідні брати і сестри чинять значний вплив на життєве самовизначення особистості, однак найбільш важливі аспекти з вказаної проблеми у психологічній літературі представлені не досить широко.

Підлітковий вік схожий на міст між дитинством та зрілістю, а також часто вибором духовного наставника (референтної персони) та релігійних преференцій, через який кожен підліток, бажано, щоб пройшов, щоб стати відповідальною, психологічно здоровою і творчою особистістю. Самооцінка як найважливіший компонент цілісної самосвідомості та психологічного здоров'я особистості виступає необхідною умовою гармонійних відношень людини як із самою собою, так і з іншими людьми, з якими вона вступає в спілкування й взаємодію та духовних цінностей.

Результати проаналізованих досліджень виявили наявність значних співвідношень між сиблінгами в сім'ї та їх інтелектуальним розвитком, креативністю, розвитком мови, успішністю у школі, розвитком самооцінки тощо (А. Адлер, М. Баледа, Т. І. Думітрашку, Р. Зайонц, Й. Рембовський, М. Рунко та інші) та вибором релігійних преференцій.

За результатами анкетування можемо констатувати, що серед старших сиблінгів у преференціях традиційної релігії репрезентує опора на родинні та традиційні цінності, а у групі середніх а молодших сиблінгів, які вибирають протестантські преференції переважає орієнтація на референтних осіб.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНИХ РОЗЛАДІВ В РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТАХ (на прикладі релігійних преференцій підлітків)

3.1. Методики дослідження

Методологічні положення та задачі дослідження визначили набір методик, що використовувалися в даній роботі. Отже, для дослідження особливостей самооцінки старших сиблінгів було використано наступні методики:

- методика дослідження самооцінки Дембо;
- методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК) Дж. Роттера);
- методика діагностики акцентуацій характеру (Опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека);
- методика самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера.

Коротко охарактеризуємо кожну з них та опишемо процес проведення дослідження.

Методика дослідження самооцінки Т. Дембо.

Інструкція. "Будь-яка людина оцінює свій розум, щастя, характер та ін. Рівень розвитку кожної якості, сторони людської особистості можна умовно

зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати найнижчий розвиток (-), а верхня – найвищий (+). Вам пропонуються чотири таких ліній. Вони позначають: здоров'я; розум; характер; щастя. Покажіть, де Ваше місце за станом здоров'я? (розуму, характеру, щастя).

Обробка проводиться за чотирма шкалами. Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося раніше, довжина кожної шкали 100мм, відповідно до цього відповіді досліджуваних отримують кількісну характеристику (наприклад, 54мм = 54 балів).

Висота самооцінки

Кількість балів від 45 до 74 («середня» і «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих.

Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайній неблагополуччя у розвитку особистості. Ці учні складають «групу ризику», їх, як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутності здатності і тому подібного дозволяє не докладати жодних зусиль.

Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю (УСК) Дж. Роттера.

Методика дає можливість визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю, який пов'язаний з тим, наскільки людина відчуває себе сильною,

гідною і відповідальною, а також з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю.

Дана методика є адаптованим варіантом методики локусу контролю Дж. Роттера.

Адаптований за цією методикою опитувальник УСК рекомендований для клінічної психодіагностики, сімейних консультацій, соціально-психологічного тренінгу і групової психотерапії.

Методика містить 7 шкал:

Шкала загальної інтернальності (Із).

1 - 3 стени: людина не бачить зв'язку між своїми вчинками і значимими подіями у її житті або не вважає себе здатною контролювати цей зв'язок; вважає, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або впливу інших людей.

8 - 10 стени: людина вважає, що більшість важливих подій у її житті є наслідком власних вчинків; вважає, що може керувати подіями; відчуває власну відповідальність за події, які відбуваються з нею, і за те, як складається її життя в цілому.

Шкала інтернальності в галузі досягнень (Ід).

1 - 3 стени: людина приписує свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – щасливому випадку, долі, допомозі інших людей.

8 - 10 стени: людині характерний високий рівень самоконтролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями; вважає, що вона все досягла власними зусиллями і що у майбутньому може успішно йти до своєї мети.

Шкала інтернальності в галузі невдач (Ін).

1 - 3 стени: людина схильна приписувати відповідальність за свої невдачі іншим людям або вважати їх результатом того, що їй не поталанило.

8 - 10 стени: людині характерний високий рівень самоконтролю над емоційно негативними подіями і ситуаціями; вона схильна звинувачувати саму себе у різноманітних неприємностях і стражданнях.

Шкала інтернальності в сімейних стосунках (Іс).

1 - 3 стени: людина вважає причиною значимих сімейних подій свого партнера.

8 - 10 стени: людина вважає себе відповідальною за значимі сімейні події.

Шкала інтернальності у виробничих стосунках (Ів).

1 - 3 стени: людина схильна приписувати важливе значення у виробничих стосунках зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, щасливому випадку.

8 - 10 стени: людина вважає свої дії важливим фактором організації виробничої діяльності, міжособових стосунків на виробництві, своєї кар'єри.

Шкала інтернальності в міжособових стосунках (Ім).

1 - 3 стени: людина не може активно формувати коло свого спілкування і схильна вважати свої міжособові стосунки результатом активності партнерів.

8 - 10 стени: людина вважає себе здатною контролювати свої формальні і неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

Шкала інтернальності стосовно хвороби (Іх).

1 - 3 стени: людина вважає здоров'я і хвороби результатом випадку і сподівається на те, що видужання настане в результаті дій інших людей, насамперед, лікарів.

8 - 10 стени: людина вважає себе відповідальною за своє здоров'я; якщо вона хвора, то звинувачує у цьому саму себе і вважає, що видужання значною мірою залежить від її дій.

Загальний принцип при інтерпретації отриманих даних наступний:

1 - 3 стени свідчать про низький рівень суб'єктивного контролю, тобто про екстернальність. Людина вважає, що події, які з нею відбуваються, є результатом впливу зовнішніх обставин (випадку, інших людей тощо).

4 - 7 стени свідчать про середній рівень суб'єктивного контролю, тобто схильність до екстернальності чи інтернальності не визначена.

8 - 10 стенів свідчать про високий рівень суб'єктивного контролю, тобто про інтернальність. Людина вважає, що значимі події, що відбуваються у її житті, є наслідком власних дій.

Методика діагностики акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека.

Опитувальник призначений для діагностики типу акцентуації особистості. Акцентуація характеру за К. Леонгардом – це перебільшений розвиток окремих рис характеру в шкоду іншим, в результаті чого погіршується взаємодія з людьми, що оточують.

Теоретичною основою опитувальника є концепція «акцентуйованих особистостей» К. Леонгарда, який вважає, що притаманні особистості риси можуть бути розділені на основні та додаткові. Основні риси складають стрижень, ядро особистості. У разі яскравої наявності (акценту) основні риси стають акцентуація характеру. Відповідно особистості, у яких основні риси яскраво виражені, названі Леонгардом «акцентуйованими».

Термін «акцентуйованих особистостей» зайняв місце між психопатією і нормою. Акцентуйованих особистостей не слід розглядати як патологічних, але у випадку впливу несприятливих чинників акцентуації можуть набувати патологічний характер, руйнуючи структуру особистості.

Опитувальник складено з 88 питань, відповіді на які проставляються на реєстраційному бланку, відповідно «+», якщо відповідь ствердна (так) і «мінус», якщо відповідь негативна (ні). Для обробки результатів необхідно виготовити ключі за типом трафаретів, які накладаються на реєстраційний лист, заповнений випробуванням, здійснюється підрахунок відповідей відповідний ключам.

Характеристика типів акцентуації:

Демонстративний тип. Характеризується підвищеною самооцінкою, демонстративністю поведінки, легкістю у встановленні контактів. Схильний

до фантазерства, прикидання, спрямованого на прикрашання власної особи, артистизму.

Неврівноважений тип. Характеризується помірною товариськістю, схильністю до повчань, мовчазністю. Виявляє недовіру й обережність щодо інших, чутливий до образ та засмучення, сильно розвинене шанобство.

Педантичний тип. Характеризується ригідністю, інертністю, „важкий на підйом”. У конфлікти вступає рідко, неохоче, не претендує на лідерство. Пунктуальний, акуратний, особливу увагу приділяє чистоті, порядку.

Збудливий тип. Характеризується підвищеною імпульсивністю, інстинктивністю, дратівливістю, запальністю. Схильний до провокування конфліктів, у яких, як правило, виступає активною стороною.

Гіпертимний тип. Характеризується великою рухливістю, товариськістю, жвавістю рухів та міміки, схильністю до бешкетування. Полюбляє компанії однолітків, прагне до лідерства.

Дистимний тип. Характеризується серйозністю, повільністю, слабкістю волевих зусиль, заниженою самооцінкою. Малоконтактний, небагатослівний, мовчазний.

Афективно-екзальтований тип. Характеризується високою контактністю, улюбливістю, здатністю захоплюватися. Часто сперечається, але не загострює суперечку до конфлікту. Відданий друзям та близьким, альтруїстичний, здатний співчувати.

Емотивний тип. Характеризується емоційністю, чутливістю, тривожністю, балакучістю, бридливістю. Найбільш виражена риса – гуманність, співчуття.

Циклотимний тип. Характеризується частими періодичними змінами настрою, а також залежністю від навколишніх подій. Радісні події викликають у нього бажання діяти, говірливість, контактність; сумні – пригніченість, недобррозичливість, замкненість у собі.

Тривожний тип. Характеризується сором'язливістю, невпевненістю у собі, низькою контактністю. Уникає шумливих компаній однолітків, не любить шумних ігор, важко переживає контрольні, екзамени, перевірки.

Методика самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера.

Методика діагностики самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера є надійним і інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривога характеризується напруженістю, хвилюванням, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, інколи порушення тонкої координації. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями.

Шкала самооцінки складається з двох 2-х частин, окремо оцінюючих реактивну (РТ, висловлювання № 1 – 20) і особистісну (ОТ, висловлювання № 21 – 40) тривожність.

Обробка результатів.

Завданням обробки результатів є отримання показника реактивної й особистісної тривожності.

Показник реактивної тривожності (РТ) підраховують за формулою

$$РТ = \Sigma \square - \Sigma \square + 35,$$

де $\Sigma \square$ — сума закреслених цифр за пунктами шкали: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18; а $\Sigma \square$ — сума решти закреслених цифр на лицьовому боці бланка, тобто пунктів: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Показник особистісної тривожності (ОТ) визначається за формулою

$$ОТ = \Sigma \square - \Sigma \square + 35,$$

Де $\Sigma \square$ — сума закреслених цифр на бланку за пунктами шкали: 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40; а $\Sigma \square$ — сума решти закреслених цифр на зворотному боці бланка, тобто цифр за пунктами: 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Оцінити рівень тривожності за допомогою показників реактивної й особистісної тривожності можна таким чином:

- до 30 — низька тривожність;
- 31—45 — помірна тривожність;
- 46 та більше — висока тривожність.

3.2. Характеристика групи досліджуваних

У дослідженні брали участь 60 підлітків 11- 15 років, які разом із сім'ями відвідують різні релігійні громади. Серед старших сиблингів 14 осіб жіночої статі і 16 осіб чоловічої статі;. Серед середніх та молодших сиблингів 11 осіб жіночої статі і 19 осіб чоловічої статі. Для зручності обробки результатів кожний підліток одержав свій номер і далі протягом всіх етапів дослідження фігурував під ним. Щодо процесу дослідження, то загалом підлітки сприйняли його позитивно, проявили інтерес і мотивацію до роботи. Дослідження проводилось частину очно, частина онлайн.

3.3. Аналіз характеристик середньогрупових величин

Для визначення рівня сформованості суб'єктивного контролю, який пов'язаний з тим, наскільки людина відчуває себе сильною, гідною і відповідальною, а також з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю нами була використана методика діагностики суб'єктивного контролю (локус контролю) Дж. Роттера.

Результати даного дослідження показані на рис. 3.1.

При інтерпретації отриманих даних за допомогою опитувальника локус-контролю, по групі досліджуваних, а саме, порівнюючи підлітків традиційної релігійної спільноти та протестантської релігійної спільноти

бачимо, що їм притаманні середні значення за усіма шкалами. Такі результати свідчать про середній рівень суб'єктивного контролю у підлітків різних релігійних преференцій.

Однак, за шкалою загальна інтернальність встановлено, що для чотирьох підлітків з традиційними релігійними преференціями і чотирьох протестантськими релігійними преференціями характерні низькі показники. Тобто, ці особи не бачать зв'язку між своїми вчинками і значимими подіями у їх житті або не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок; вважають, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або впливу інших людей.

Також, встановлено, що одному підлітку з протестантськими релігійними преференціями і шістьом підліткам з традиційними релігійними преференціями характерні високі значення за шкалою загальної інтернальності.

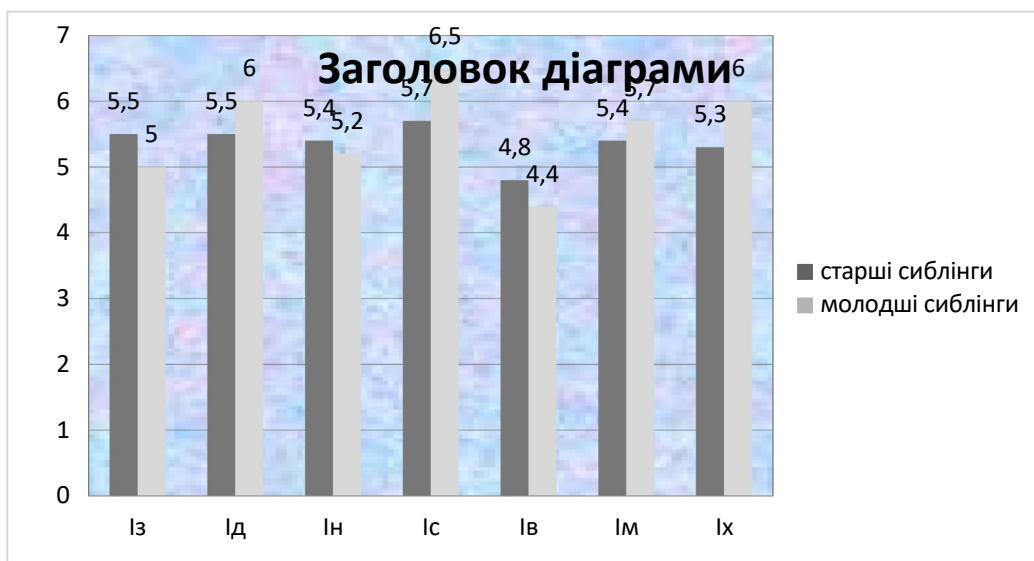

Рис. 3.1. Порівняння середніх показників рівня суб'єктивного контролю у групах підлітків з різними релігійними преференціями: Із – загальна інтернальність, Ід - інтернальність в галузі досягнень, Ін – інтернальність в галузі невдач, Іс – інтернальність в сімейних стосунках, Ів – інтернальність у виробничих стосунках, Ім – інтернальність в міжособових стосунках, Іх – інтернальність стосовно хвороби

Тобто, можна стверджувати, що ці особи вважають, що більшість важливих подій у їх житті є наслідком власних вчинків; вважають, що

можуть керувати подіями; відчувають власну відповідальність за події, які відбуваються з ними, і за те, як складається їх життя в цілому.

Отже, результати даної методики свідчать про те, що сучасні підлітки, що належать до різних релігійних спільнот характеризуються переважно середнім рівнем суб'єктивного контролю, тобто, схильність до екстернальності чи інтернальності у них ще не визначена.

Для визначення рівня самооцінки підлітками з різних релігійних спільнот власного здоров'я, розуму, щастя та характеру було використано методику американської дослідниці Т. Дембо «Дослідження самооцінки».

При аналізі результатів середніх арифметичних значень груп підлітків з різними релігійними преференціями, бачимо (рис. 3.2.), що по підлітків з традиційними релігійними преференціями вищими є результати за шкалами самооцінка здоров'я, самооцінка щастя та самооцінка характеру. Тобто, за цими шкалами у них виявлено завищену самооцінку. А самооцінка розуму знаходиться в межах середнього (реалістичного, адекватного) рівня. У групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями, результати середніх арифметичних значень за усіма шкалами даної методики знаходяться у межах середнього, тобто адекватного рівня.

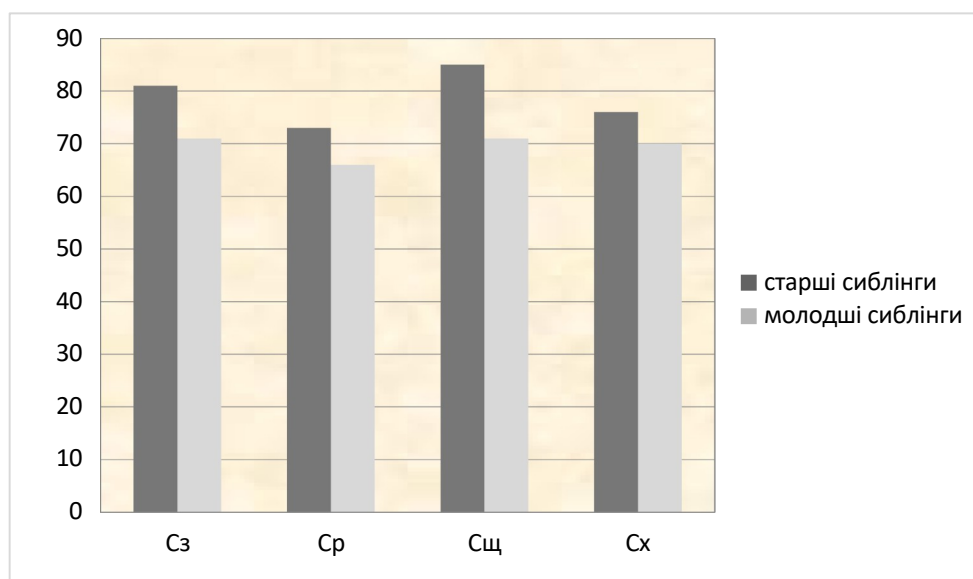

Рис.3.2. Порівняння показників самооцінки за методикою дослідження самооцінки Т. Дембо: Сз – самооцінка здоров'я, Ср – самооцінка розуму, Сщ – самооцінка щастя, Сх – самооцінка характеру

Узагальнюючи, можна стверджувати, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними перевагами, схильні дещо завищувати оцінку власного здоров'я, щастя та характеру. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Однак для підліткового віку ці показники є у межах норми, що ймовірно може свідчити про нормальний стан психологічного здоров'я.

Для діагностики типу акцентуації особистості було використано опитувальник розроблений Г. Шмішеком, в основу якого закладена концепція акцентуованої особистості К. Леонгарда.

За допомогою даної методики визначаються наступні 10 типів акцентуації особи: демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий, гіпертимний, емотивний, тривожний, циклоїдний, дистимний, екзальтований. З рисунку 3.3. видно, що:

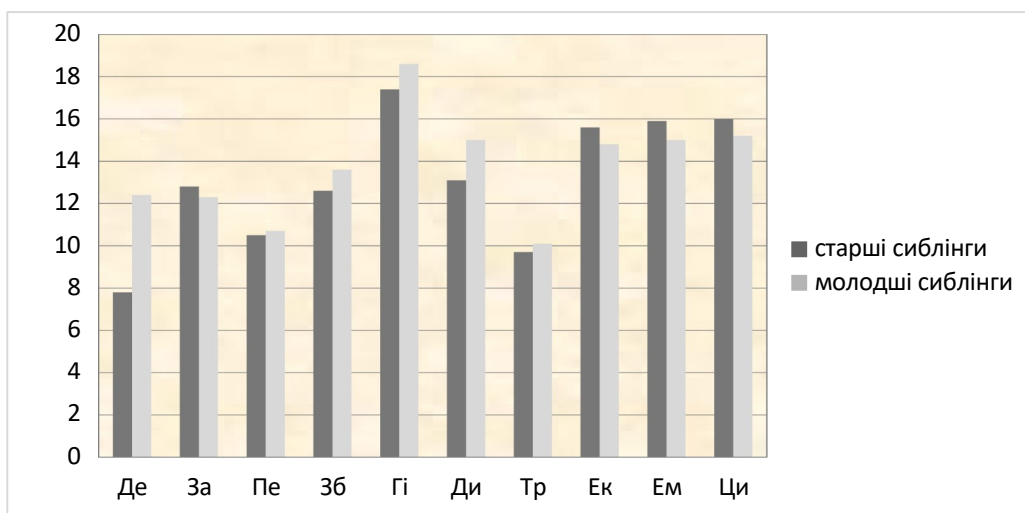

Рис. 3.3. Порівняння показників типів акцентуації характеру у групах підлітків з різними релігійними перевагами: Де – демонстративний, Пе – педантичний, За – застрягаючий, Зб – збудливий, Гі – гіпертимний, Ем – емотивний, Тр – тривожний, Ци – циклоїдний, Ди – дистимний, Ек – екзальтований

- у групі підлітків з традиційними релігійними преференціями відсутня акцентуація характеру за такими типами: демонстративний, педантичний та тривожний. У групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями: педантичний та тривожний;

- наявність ознак акцентуації характеру за застрягаючим та збудливим типом виявлено в обох досліджуваних групах. Також, у групі підлітків з традиційними релігійними преференціями наявні ознаки акцентуації характеру за дистимним типом, а у підлітків з протестантськими релігійними преференціями – за екзальтованим типом;

- у досліджуваних обох груп (за середніми арифметичними значеннями) виявлено тенденцію до акцентуації характеру за гіпертимним, емотивним та циклоїдним типом. Крім цього, у групі підлітків з традиційними релігійними преференціями досліджено тенденцію до акцентуації характеру за екзальтованим типом, а у підлітків з протестантськими релігійними преференціями – за дистимним;

- виражена акцентуація характеру не виявлена у жодній досліджуваній групі.

Узагальнюючи результати даного дослідження, можна стверджувати, що сучасні підлітки означеної вибірки характеризуються достатньою рухливістю, товариськістю, схильністю до бешкетування, вони люблять компанії однолітків, прагнуть до лідерства; емоційні, чутливі, тривожні, балакучі, а найбільш виражена їхня риса – гуманність та співчуття; також, їм характерні періодичні зміни настрою.

Підлітки з традиційними релігійними преференціями, на відміну від підлітків з протестантськими релігійними преференціями, характеризуються дещо більшою контактністю, влюбливістю, здатністю захоплюватися, вони часто сперечаються, але не загострюють суперечку до конфлікту, віддані друзям та близьким, альтруїстичні, здатні співчувати. А підлітки з протестантськими релігійними преференціями, у свою чергу, характеризуються серйозністю, повільністю, слабкістю волевих зусиль,

інколи заниженою самооцінкою, часто малоконтактні, небагатослівні, мовчазні.

Для діагностики самооцінки рівня реактивної (як стану) та особистісної (як стійкої характеристики) тривожності у даній вибірці в даний момент було використано методикау діагностики тривожності Ч. Д. Спілбергера.

Результати даного дослідження зображені на рис 3.4.

За шкалою «самооцінка реактивної тривожності», в обох досліджуваних групах, середні арифметичні значення відповідають середньому рівню. А за шкалою «самооцінка особистісної тривожності», обом групам характерний високий рівень.

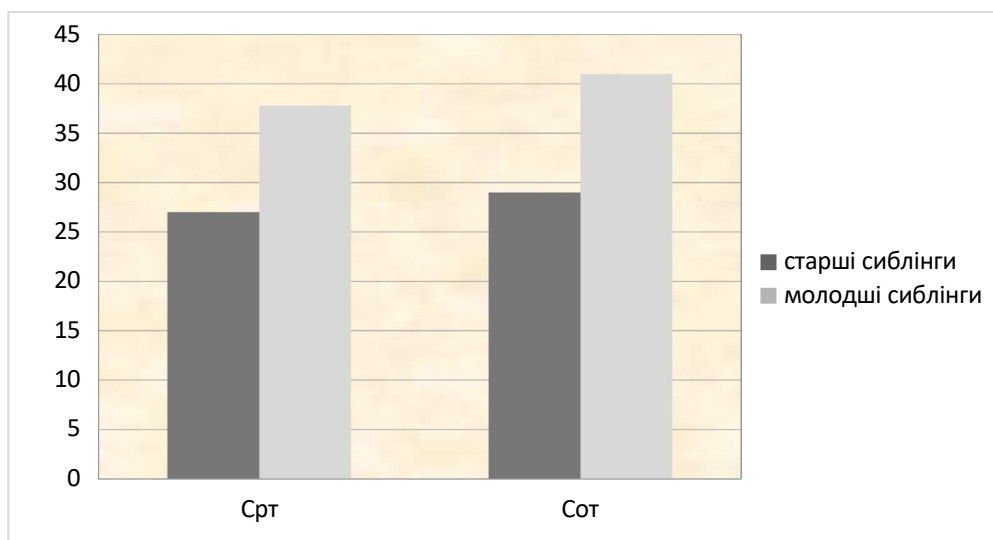

Рис. 3.4. Порівняння середніх значень самооцінки реактивної та особистісної тривожності у групах підлітків з різними релігійними преференціями: Срт – самооцінка реактивної тривожності, Сот – самооцінка особистісної тривожності

Тобто, підліткам з різними релігійними преференціями характерно оцінювати свій стан наступним чином: вони безпричинно очікують неприємності, передчувають біду, можливу втрату; їх психіка в стані напруги і підвищеного контролю (тобто, людина стурбована своєю долею, переживає за близьких, життя проходить під девізом: «як би чого не трапилось»); зазвичай вони самі визнають, що приводу для хвилювання немає, або він незначний, проте відчуття тривоги не покидає їх і дестабілізує фізичний і психічний стан, накладає відбиток на різні сторони життєдіяльності. Таким

стан є адекватним у дійсності, у якій вони перебувають. Наявність тривалої, нещадної війни, загибель рідних, близьких, друзів, страх за життя своє та близьких, постійні обстріли спричиняють адекватність стану тривоги, страху за долю тощо. Можемо припустити, що маємо справу із певними розладами психологічного здоров'я в обох групах досліджуваних.

Отже, проаналізувавши результати середніх арифметичних значень у групах підлітків з різними релігійними преференціями за усіма проведеними методиками, можна зробити наступні висновки: підлітки характеризуються переважно середнім рівнем суб'єктивного контролю, тобто, схильність до екстернальності чи інтернальності у них не визначена; підлітки з традиційними релігійними преференціями у порівнянні із підлітками з протестантськими преференціями, схильні дещо завищувати оцінку власного здоров'я, щастя та характеру; обидві групи досліджуваних, характеризуються достатньою рухливістю, товариськістю, схильністю до бешкетування, вони полюбляють компанії однолітків, прагнуть до лідерства; емоційні, чутливі, тривожні, балакучі, а найбільш виражена їхня риса – гуманність та співчуття; також, їм характерні періодичні зміни настрою; вони безпричинно очікують неприємності, передчувають біду, можливу втрату; їх психіка в стані напруги і підвищеного контролю; зазвичай вони самі визнають, що приводу для хвилювання немає, або він незначний, проте відчуття тривоги не покидає їх і дестабілізує фізичний і психічний стан, накладає відбиток на різні сторони життєдіяльності.

3.4. Результати кореляційного аналізу

В межах загальної кореляційної матриці виявлені значимі зв'язки:

- у групі підлітків з традиційними релігійними преференціями: обернено пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки здоров'я з інтернальністю в сімейних стосунках (-0,41), самооцінки здоров'я з екзальтованим типом акцентуації характеру (-0,50), самооцінки характеру з інтернальністю у виробничих стосунках (-0,39), самооцінки характеру з

збудливим типом акцентуації характеру $(-0,38)$, самооцінки реактивної й особистісної тривожності з інтернальністю у виробничих стосунках $(-0,45)$ і $(-0,37)$, а також, прямо пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки розуму й щастя з демонстративним типом акцентуації характеру $(0,36)$ і $(0,59)$;

- у групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями: обернено пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки здоров'я з особистісною тривожністю $(-0,49)$, самооцінки розуму з тривожним типом акцентуації характеру $(-0,39)$, самооцінки розуму з особистісною тривожністю $(-0,39)$, самооцінки характеру з екзальтованим типом акцентуації характеру $(-0,49)$, самооцінки особистісної тривожності з самооцінкою здоров'я $(-0,49)$ та самооцінкою розуму $(-0,39)$, а також, прямо пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки щастя з інтернальністю в області досягнень $(0,38)$, самооцінки реактивної тривожності з педантичним типом акцентуації характеру $(0,44)$, з емотивним типом акцентуації характеру $(0,43)$, та з реактивною тривожністю $(0,58)$.

- у загальній вибірці досліджуваних: обернено пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки здоров'я з екзальтованим типом акцентуації характеру $(-0,27)$, самооцінки характеру з збудливим і екзальтованим типом акцентуації характеру $(-0,29)$ і $(-0,35)$, самооцінки характеру з інтернальністю стосовно діяльності $(-0,32)$, а також, прямо пропорційний кореляційний зв'язок самооцінки розуму з демонстративним типом акцентуації характеру $(0,31)$, самооцінки щастя з емотивним типом акцентуації характеру $(0,27)$, самооцінки реактивної тривожності з дистимним типом акцентуації характеру $(0,26)$.

3.4.1. Кореляційний аналіз даних підлітків з традиційними релігійними преференціями

Кореляційний аналіз первинних даних дав змогу простежити взаємозв'язки та взаємозалежності між показниками проведених тестів та опитувальників. Це дає можливість прослідкувати певну структуру та

з'ясувати особливості формування самооцінки підлітків з традиційними релігійними преференціями.

Результати кореляційного аналізу подано в Додатку Б (статистично істотні відмінності виділено червоним).

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка здоров'я» (див. рис 3.5.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “інтернальність стосовно сім'ї” ($r = -0,41$). Даний зв'язок говорить про те, що зі зростом рівня самооцінки здоров'я знижується рівень інтернальності стосовно сім'ї. Отже, рівень оцінки власного здоров'я підлітків з традиційними релігійними преференціями зростає тоді, коли вони причиною значимих сімейних подій вважають своїх рідних. Тобто, перекладаючи певну відповідальність у сімейних питаннях на своїх рідних, вони почувають себе значно краще як на фізичному, так і на психічному рівнях.

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “екзальтований тип акцентуації характеру” ($r = -0,50$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки здоров'я знижується рівень акцентуованості характеру за екзальтованим типом. Цей зв'язок можна пояснити тим, що, можливо, підлітки з традиційними релігійними преференціями краще оцінюють власний стан здоров'я тоді, коли їхній настрій має більш монотонний характер, а емоції – більш врівноважені.

Самооцінка
здоров'я

Екзальтований тип
акцентуації
($r = -0,50$)

інтернальність
стосовно сім'ї
($r = -0,41$)

Рис 3.5. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка здоров'я»

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка розуму» (див. рис 3.6.):

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “демонстративний тип акцентуації характеру” ($r = 0,36$). Даний зв'язок говорить про те, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, які характеризуються демонстративною поведінкою, жвавістю, рухливістю, легкістю у встановленні контактів, схильні до фантазерства, брехні, спрямованої на прикрашання своєї персони, своїх інтелектуальних здібностей.

- Також, простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “самооцінка реактивної тривожності” ($r = -0,37$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки розуму знижується рівень самооцінки реактивної тривожності. Цей зв'язок можна пояснити тим, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, котрі достатньо високо оцінюють власні розумові здібності стверджують, що такі особливості поведінки, як напруженість, хвилювання та нервозність їм не характерні.

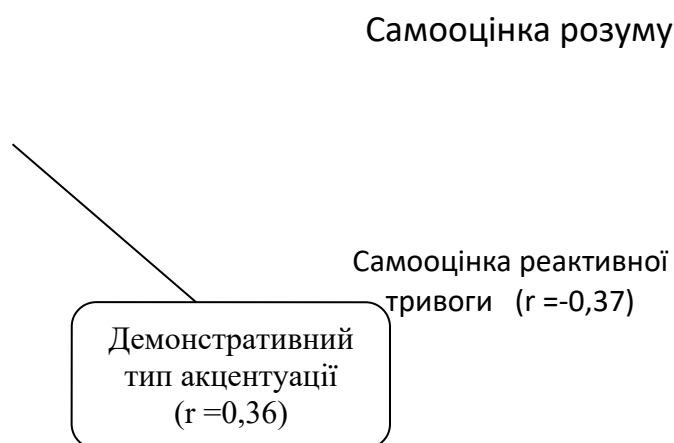

Рис 3.6. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка розуму»

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка щастя» представлені на рис 3.7.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка щастя” та “демонстративний тип акцентуації характеру” ($r = 0,59$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки щастя зростає рівень акцентуованості характеру за демонстративним типом. Отже, підлітки з традиційними релігійними преференціями схильні до демонстрації задоволеності власним життям, вони відзначаються безмежним егоцентризмом, спрагою захоплення, співчуття, шанування та здивування.

Самооцінка щастя
демонстративний
тип акцентуації
($r = 0,59$)

Рис 3.7. Взаємозв'язок шкали «самооцінка щастя» з демонстративним типом акцентуації характеру

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка характеру» (див. рис 3.8.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “інтернальність у виробничих стосунках” ($r = -0,39$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки характеру знижується рівень інтернальності у виробничих стосунках. Такий зв'язок може говорити про те, що підлітки з традиційними релігійними преференціями із високою, або навіть завищеною самооцінкою характеру схильні приписувати важливе значення у виробничих стосунках зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам, щасливому випадку, вищим силам тощо.

Самооцінка
характеру

Рис 3.8. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка характеру»

• Також, існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “збудливий тип акцентуації характеру” ($r = -0,38$). Отже, підлітки з традиційними релігійними преференціями достатньо високо оцінюють власні характерологічні особливості та стверджують, що їм, як особам дорослим, не характерні: підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, занудство, похмурість, гнівливість, схильність до хамства і лайок, дратівливість, натовість, вони відзначаються високою контактністю у спілкуванні.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка реактивної тривожності» представлені рис 3.9.

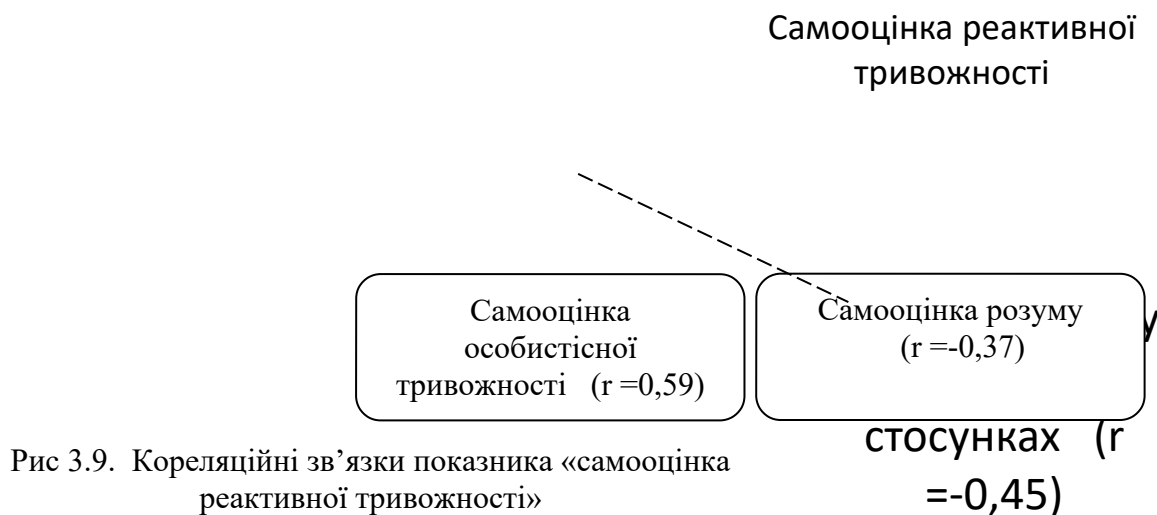

Рис 3.9. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка реактивної тривожності»

• Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “інтернальності у виробничих стосунках” ($r = -0,45$). Отже, особи, які схильні приписувати важливе значення у виробничих стосунках зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, щасливому випадку, вищим

силам, Богові тощо, характеризуються нижчими показниками тривоги, напруження і хвилювання.

- Також, простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “самооцінка розуму” ($r = -0,37$). Цей зв'язок можна пояснити тим, що підлітки з традиційними релігійними преференціями, котрі достатньо високо оцінюють власні розумові здібності стверджують, що такі особливості поведінки, як напруженість, хвилювання та нервозність їм не характерні.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = 0,59$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки реактивної тривожності зростає рівень самооцінки особистісної тривожності.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка особистісної тривожності» представлені рис 3.10.

Рис 3.10. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка особистісної тривожності»

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “інтернальності у виробничих стосунках” ($r = -0,37$). Отже, особи, які схильні приписувати важливе значення у виробничих стосунках зовнішнім

обставинам – керівництву, товаришам по роботі, щасливому випадку, Богові, вищим силам тощо, характеризуються вищими показниками наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самооцінка реактивної тривожності” ($r = 0,59$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки особистісної тривожності зростає рівень самооцінки реактивної тривожності.

3.4.2. Кореляційний аналіз даних у групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями

В результатах дослідження у групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями бачимо певні відмінності. Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка здоров'я» (див. рис 3.11.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “самооцінка особистісної тривожності ” ($r = -0,49$). Даний зв'язок говорить про те, що зі зростом рівня самооцінки здоров'я знижується рівень особистісної тривожності у групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями.

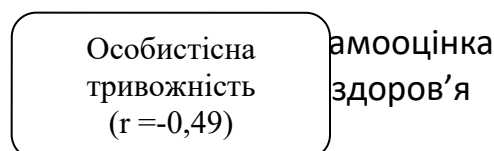

Рис 3.11. Кореляційний зв'язок показника «самооцінка здоров'я»

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка розуму» (див. рис 3.12.):

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “тривожний тип акцентуації характеру” ($r = 0,39$). Даний зв'язок говорить про те, що групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями, котрі достатньо високо оцінюють власні інтелектуальні здібності характерні: висока контактність, сміливість, впевненість у собі та своїх можливостях.

- Також, простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = -0,39$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки розуму знижується рівень самооцінки особистісної тривожності. Цей зв'язок можна пояснити тим, що підлітки з протестантськими релігійними преференціями, котрі достатньо високо оцінюють власні розумові здібності стверджують, що такі особливості поведінки, як схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливі та реагувати на такі ситуації станом тривоги їм не характерні.

Самооцінка розуму

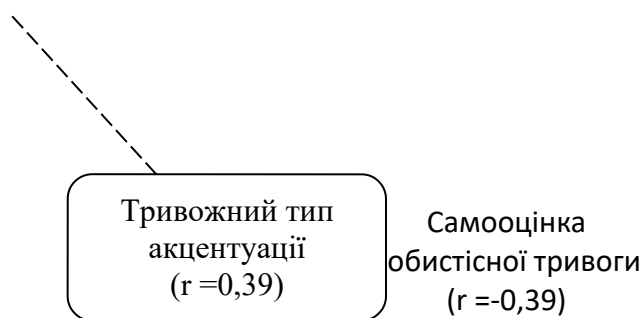

Рис 3.12. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка розуму»

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка щастя» представлені на рис 3.13.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка щастя” та “інтернальність в галузі досягнень” ($r = 0,38$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки щастя зростає рівень інтернальності в галузі досягнень. Отже, підлітки з

протестантськими релігійними преференціями, котрі стверджують, що задоволені власним життям вважають, що всього доброго у своєму житті вони домоглися самі, і що вони здатні з успіхом йти до наміченої мети в майбутньому.

Рис 3.13. Взаємозв'язок шкали «самооцінка щастя» з інтернальністю в галузі досягнень

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка характеру» (див. рис 3.14.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “екзальтованим типом акцентуації характеру” ($r = -0,39$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки характеру знижуються показники за екзальтованим типом акцентуації характеру. Такий зв'язок може говорити про те, що підлітки з протестантськими релігійними преференціями із високою, або навіть завищеною самооцінкою характеру здатні захоплюватися, а також відчувати щастя, радість, насолоду. Ці почуття у них можуть часто виникати з причини, яка в інших не викликає великого піднесення, вони легко захоплюються радісними подіями і в розпачі – від сумних. Їм властива висока контактність, балакучість, самозакоханість.

Рис 3.14. Кореляційний зв'язок показника «самооцінка характеру»

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка реактивної тривожності» представлені рис 3.15.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та

“педантичний тип акцентуації характеру” ($r = 0,44$). Отже, підлітки з протестантськими релігійними преференціями характеризуються ригідністю, тривожністю, інертністю психічних процесів, вони важкі на підйом, довго переживають травмуючі події.

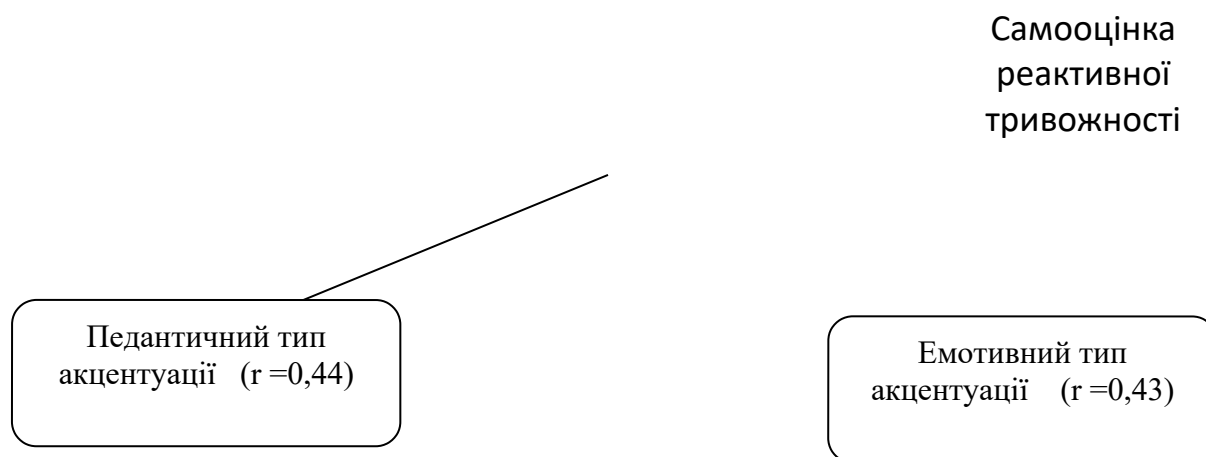
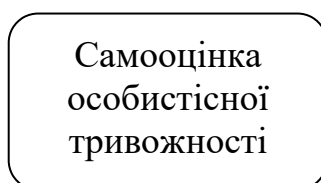

Рис 3.15. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка реактивної тривожності»

- Також, простежується значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “емотивний тип акцентуації характеру” ($r = -0,43$). Цей зв'язок можна пояснити тим, що підліткам з протестантськими релігійними преференціями характерні емоційність, чутливість, тривожність, балакучість, страх, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражена їх риса – гуманність, співпереживання іншим людям чи тваринам. Підлітки з протестантськими релігійними преференціями чуйні, радіють чужим успіхам. Вони вразливі, будь-які життєві події сприймають серйозно.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = 0,58$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки реактивної тривожності зростає рівень самооцінки особистісної тривожності.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка особистісної тривожності» представлені рис 3.16.

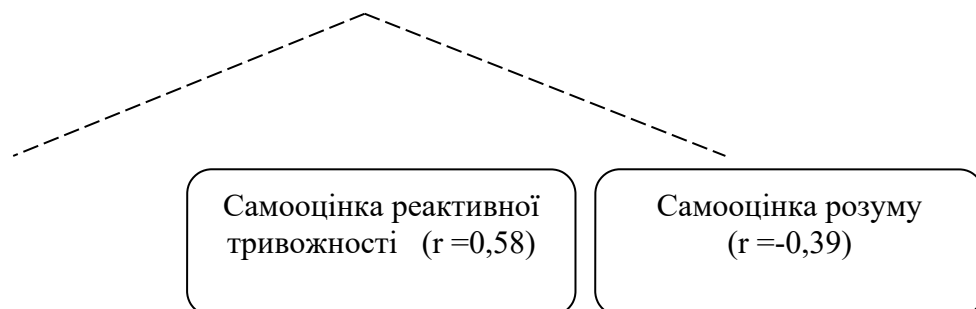

Рис 3.16. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка особистісної тривожності»

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самооцінка здоров'я” ($r = -0,49$) і “самооцінка розуму” ($r = -0,39$). Отже, із збільшенням показників особистісної тривожності, зменшується рівень самооцінки здоров'я та розуму у підлітків з протестантськими релігійними преференціями.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самооцінка реактивної тривожності” ($r = 0,58$). Тобто, зі зростанням рівня самооцінки особистісної тривожності зростає рівень самооцінки реактивної тривожності.

3.4.3. Кореляційний аналіз даних загальної досліджуваної групи (старших і молодших сиблінгів)

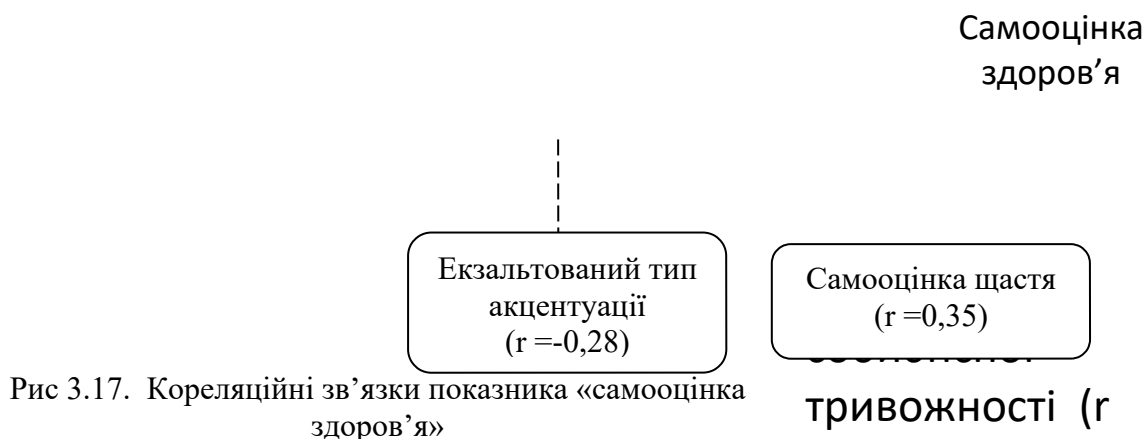
Провівши кореляційний аналіз даних для всієї досліджуваної вибірки, вдалось встановити деякі відмінності між результатами обох досліджуваних груп підлітків з різними релігійними преференціями.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка здоров'я» (див. рис 3.17.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “екзальтований тип акцентуації характеру” ($r = -0,28$).

- Також, існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = -0,29$).

- Простежується значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка здоров'я” та “самооцінка щастя” ($r = 0,35$).

Тобто, зі зростанням рівня самооцінки здоров'я знижується рівень акцентуованості характеру за екзальтованим типом, знижуються показники особистісної тривожності і зростає рівень самооцінки щастя. Цей зв'язок можна пояснити тим, що підлітки краще оцінюють власний стан здоров'я тоді, коли їхній настрій має більш монотонний характер, а емоції – більш врівноважені. Також, вони почувають фізичний та психічний комфорт тоді, коли перебувають у стані рівноваги, коли вони не хвилюються. І, в той час, коли підлітки обох релігійних преференцій оцінюють свій фізичний стан, як задовільний, вони ставлять вищі оцінки відчуттю власного щастя.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка розуму» (див. рис 3.18.):

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “демонстративний тип акцентуації характеру” ($r = 0,31$).

- Також, простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “самооцінка реактивної тривожності” ($r = -0,35$).

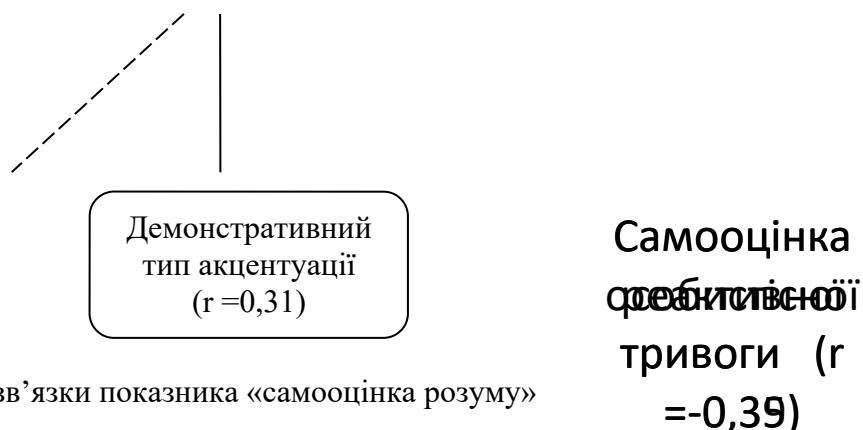

Рис 3.18. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка розуму»

- Простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка розуму” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = -0,39$).

Дані зв'язки говорять про те, що підлітки обох груп, котрі характеризуються демонстративною поведінкою, схильні до фантазерства, брехні, спрямованої на прикрашання своєї персони, своїх інтелектуальних здібностей. Також, виявлено, що із зростанням рівня самооцінки розуму знижується рівень самооцінки реактивної й особистісної тривожності. Цей зв'язок можна пояснити тим, що підлітки з різними релігійними преференціями, котрі достатньо високо оцінюють власні розумові здібності стверджують, що такі особливості поведінки, як напруженість, хвилювання, конфлікти з емоційними та невротичними зривами їм не характерні.

Результати кореляційного аналізу даних за шкалою «самооцінка щастя» у групах представлені на рис 3.19.

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка щастя” та “емотивний тип акцентуації характеру” ($r = 0,27$).

Самооцінка щастя
Демонізація
тривожності
($r = 0,35$)
($r = -0,29$)

Рис 3.19. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка щастя»

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка щастя” та “самооцінка здоров'я” ($r = 0,35$).

- А також, існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка щастя” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = -0,29$).

Отже, для представників обох досліджуваних груп із високою самооцінкою щастя характерні емоційність, чутливість, балакучість, боязливість, глибокі реакції в області тонких почуттів. Сильно виражена їх риса – гуманність, співпереживання іншим людям чи тваринам, вони чуйні і вміють радіти чужим успіхам. Власний рівень фізичного та психічного самопочуття оцінюють достаньо високо, а рівень особистісної тривоги (як стійкої характеристики) оцінюють достатньо низькими значеннями.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка характеру» (див. рис 3.20.):

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “інтернальність в галузі досягнень” ($r = -0,32$).

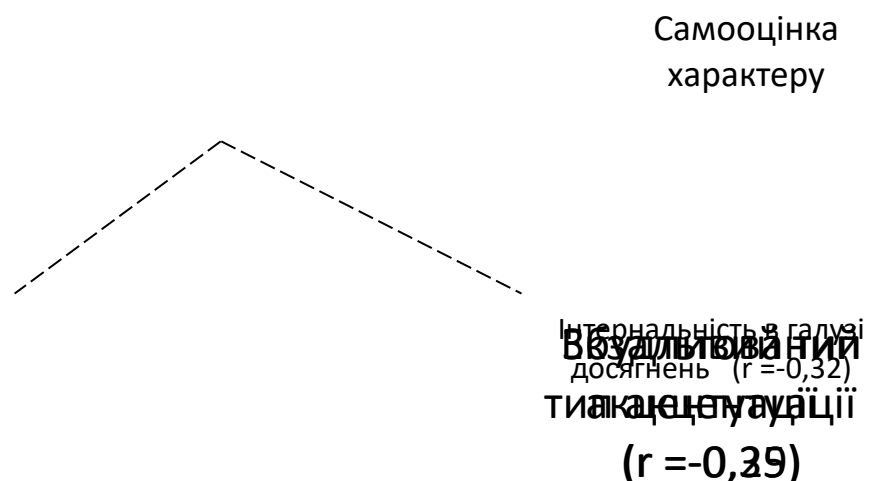

Рис 3.20. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка характеру»

- Також, існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “збудливий тип акцентуації характеру” ($r = -0,29$).

- Простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка характеру” та “екзальтований тип акцентуації характеру” ($r = -0,35$).

Такі результати свідчать про те, що підлітки різних релігійних преференцій, які достатньо високо оцінюють рівень власних характерологічних якостей, характеризуються: емоційною стійкістю та врівноваженістю, ввічливістю, контактністю, веселістю, але вони не здатні захоплюватися, а також відчувати щастя, радість і насолоду від життя в повній мірі, оскільки схильні приписувати свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – щасливому випадку, долі, вищим силам, Богові, допомозі інших людей.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка реактивної тривожності» представлені рис 3.21.

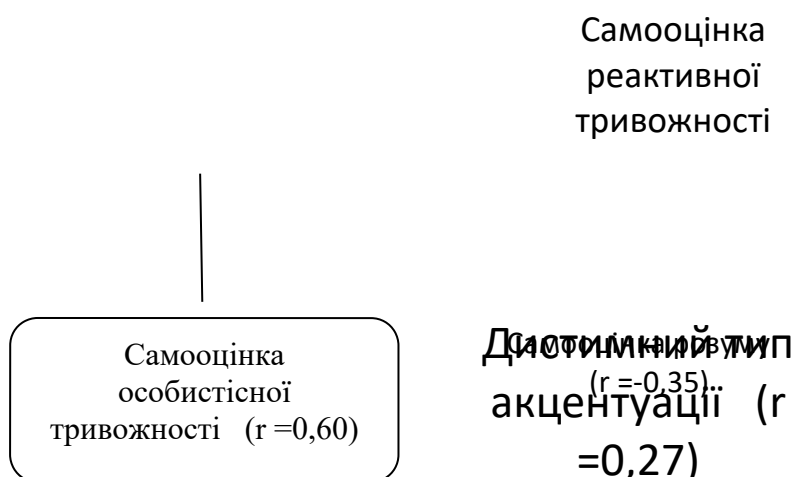

Рис 3.21. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка реактивної тривожності»

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “дистимний тип акцентуації характеру” ($r = 0,27$).

- Також, простежується значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “самооцінка розуму” ($r = -0,35$).

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка реактивної тривожності” та “самооцінка особистісної тривожності” ($r = 0,60$).

Цей зв'язок можна пояснити тим, що досліджувані підлітки, котрим характерні напруженість, хвилювання та нервозність оцінюють власні розумові здібності як недостатньо високі. Важливо, що із зростанням рівня самооцінки реактивної тривожності зростає рівень самооцінки особистісної тривожності. Також, варто зазначити, що особи із високим рівнем самооцінки реактивної тривожності відрізняються серйозністю, навіть пригніченістю настрою, повільністю, слабкістю вольових зусиль. Для них характерні песимістичні ставлення до майбутнього, занижена самооцінка, а також низька контактність, небагатослівність у бесіді, навіть мовчання.

Кореляційні зв'язки шкали «самооцінка особистісної тривожності» представлені рис 3.22.

Рис 3.22. Кореляційні зв'язки показника «самооцінка особистісної тривожності»

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самоцінка здоров'я” ($r = -0,29$).

- Також, існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самоцінка розуму” ($r = -0,39$).

- Існує значний статистично значимий обернений зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самоцінка щастя” ($r = -0,29$).

- Існує значний статистично значимий прямий зв'язок на рівні достовірності $p \leq 0,05$ між факторами “самооцінка особистісної тривожності” та “самооцінка реактивної тривожності” ($r = 0,60$).

Отже, із збільшенням показників особистісної тривожності (як наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями) у представників підліткового віку, що належать до різних релігійних спільнот, зменшуються значення самооцінки здоров'я, розуму і щастя та збільшуються показники реактивної тривожності.

3.5. Результати порівняльного аналізу даних

3.5.1. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «підлітки з традиційними релігійними преференціями, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними преференціями»

Критерій Стьюдента дає змогу порівняти середні значення досліджуваної нормально розподіленої ознаки як для двох взятих, так і для вибірок, що репрезентують дві різні генеральні сукупності. У другому випадку дисперсії генеральних сукупностей вважаємо різними. Оскільки у нашому випадку вибірки взято з однієї генеральної сукупності, то використовуємо субмодуль t-test, independent, by groups.

При порівнянні середніх значень за методикою дослідження самооцінки Дембо, бачимо, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними перевагами, характеризуються вищими показниками за фактором «самооцінка здоров'я».

Результати даного дослідження представлені на рис. 3.23.

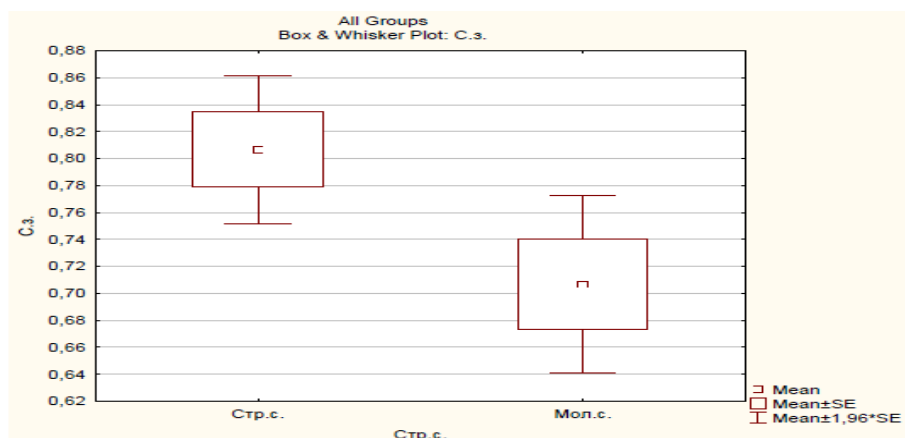

Рис. 3.23. Порівняння середніх значень за шкалою «самооцінка здоров'я» (де Стр. с. – підлітки з традиційними релігійними перевагами, Мол. с. – підлітки з протестантськими релігійними перевагами)

Отже, підлітки з традиційними релігійними перевагами мають тенденцію до більшого задоволення власним фізичним та психічним станом, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними перевагами.

За шкалою «самооцінка розуму» така ж ситуація (див. рис. 3.24.):

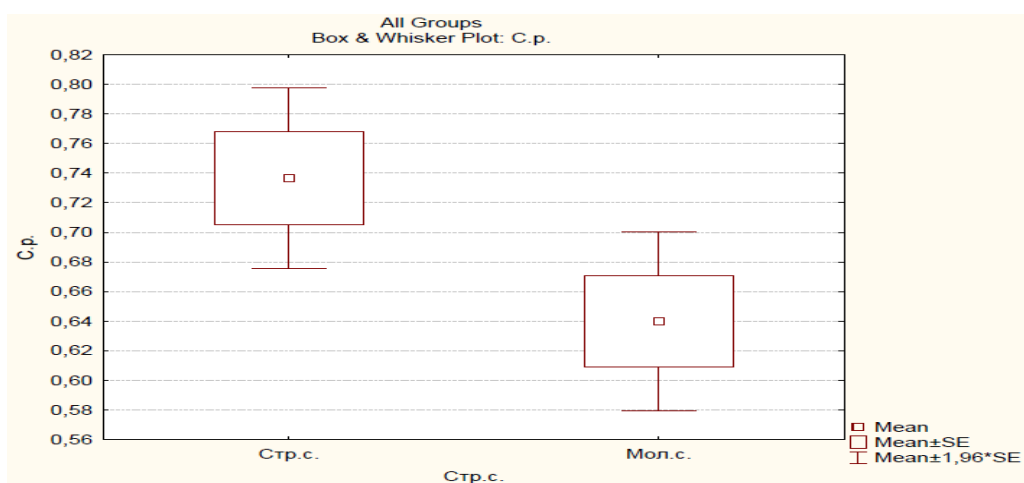

Рис. 3.24. Порівняння середніх значень за шкалою «самооцінка розуму» (де Стр.с. – підлітки з традиційними релігійними перевагами, Мол. с. – підлітки з протестантськими релігійними перевагами)

Підлітки з традиційними релігійними перевагами мають вищі середні значення за шкалою «самооцінка розуму», у порівнянні із цими показниками у групі підлітків з протестантськими релігійними перевагами. Тобто, особи, які належать до групи підлітків з традиційними релігійними перевагами схильні достатньо високо оцінювати власні розумові здібності. У групі підлітків з протестантськими релігійними перевагами ці показники дещо нижчі.

Також, вдалось встановити, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними перевагами цього ж віку, характеризуються вищими показниками за фактором «самооцінка характеру» (див. рис. 3.25.).

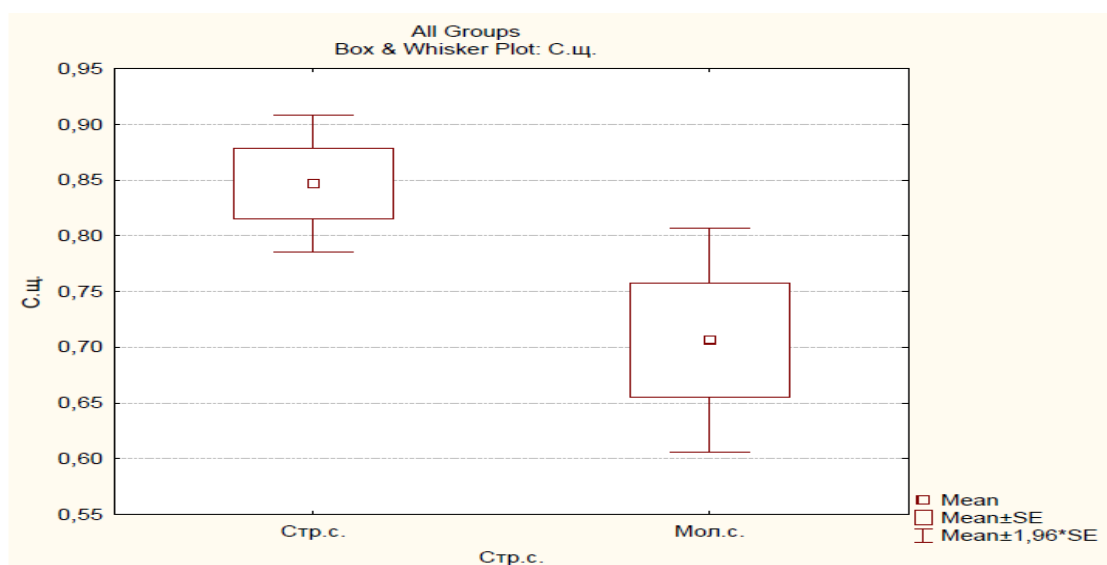

Рис. 3.25. Порівняння середніх значень за шкалою «самооцінка характеру» (де Стр.с. – підлітки з традиційними релігійними перевагами, Мол. с. – підлітки з протестантськими релігійними перевагами)

Такі результати вказують на те, що підлітки з традиційними релігійними перевагами, у порівнянні із підлітками з протестантськими релігійними перевагами, власні характерологічні особливості схильні оцінювати дещо вище.

Аналіз T- test показав, що у підлітків з традиційними релігійними преференціями самооцінка є вищою, а у підлітків з протестантськими релігійними преференціями – дещо нижчою. Для обох груп суттєвими є самооцінка здоров'я, самооцінка розуму і самооцінка щастя.

3.5.2. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «порівняння обох груп жіночої статі»

При порівнянні обох груп жіночої статі нами було отримано такі результати дослідження: у першій групі є 14 представниць жіночої статі – це становить 56% від загальної кількості респондентів (30), у другій групі є 11 представниць – це становить 44% від загальної кількості респондентів цієї групи (30). Для підлітків з традиційними релігійними преференціями жіночої статі є суттєвими показники щодо шкали самооцінки характеру, вони є вищими і становлять (0,75000), а у підлітків з протестантськими релігійними преференціями жіночої статі (0,61818); самооцінка реактивної тривожності у першій групі жіночої статі – (24,42857) є нижчою, ніж у другій групі жіночої статі (30,45455) (див. рис. 3.26).

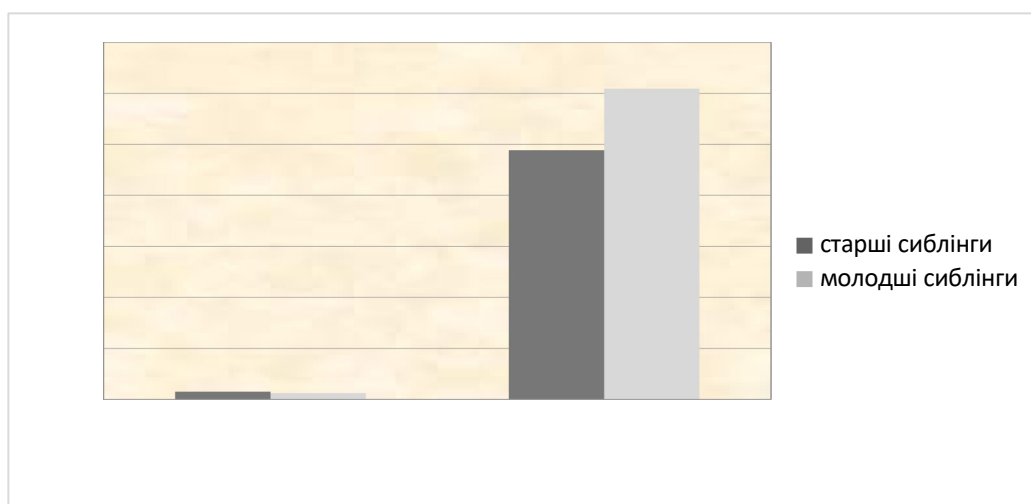

Рис. 3.26. Порівняння середніх значень за шкалою «самооцінка характеру» та «самооцінка реактивної тривожності» серед обох груп жіночої статі

Як бачимо, показники самооцінки характеру незначно відрізняються. Однак, все ж потрібно вказати на те, що у першій групі представниці жіночої статі схильні давати вищу оцінку власному характеру, ніж у другій.

Щодо самооцінки реактивної тривожності, то середні показники за цією шкалою у досліджуваних групах мають достатньо значні відмінності, а саме: підлітки з традиційними релігійними преференціями жіночої статі характеризуються нижчими показниками реактивної тривоги, у порівнянні із цими показниками в групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями жіночої статі. Це свідчить про те, що підлітки з протестантськими релігійними преференціями - дівчата характеризується напруженістю, хвилюванням та нервозністю.

Аналіз T- test показав, що у підлітків з традиційними релігійними преференціями жіночої статі самооцінка характеру є вищою, а у представниць з протестантськими релігійними преференціями – дещо нижчою. Самооцінка реактивної тривожності є вищою у групі з протестантськими релігійними преференціями жіночої статі. Як для першої, так і для другої груп-дівчат суттєвими є самооцінка характеру і самооцінка реактивної тривожності.

3.5.3. Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента «порівняння обох груп чоловічої статі»

При порівнянні обох груп чоловічої статі ми отримали такі результати дослідження (див. рис. 3.27. і 3.27.):

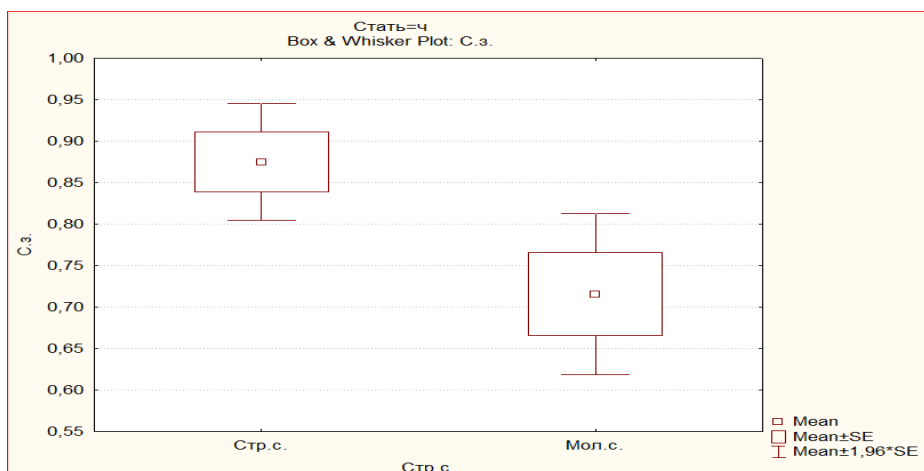

Рис. 3.27. Порівняння середніх значень за шкалою «самоцінка здоров'я» (де Стр.с. – підлітки з традиційними релігійними перевагами чоловічої статі, Мол. с. – підлітки з протестантськими релігійними перевагами чоловічої статі)

- у першій групі є 16 представників чоловічої статі – це становить 47% від загальної кількості досліджуваних (30), у другій групі є 19 представників чоловічої статі – це становить 53% від загальної кількості досліджуваних (30);

- для першої групи чоловічої статі є суттєвими показники щодо шкали самооцінки здоров'я, вони є вищими і становлять (0, 87500), а у другій групі представників чоловічої статі (0,71579);

- самооцінка щастя у першій групі чоловічої статі – (0,83125) є вищою, ніж у другій групі чоловічої статі (0,64211).

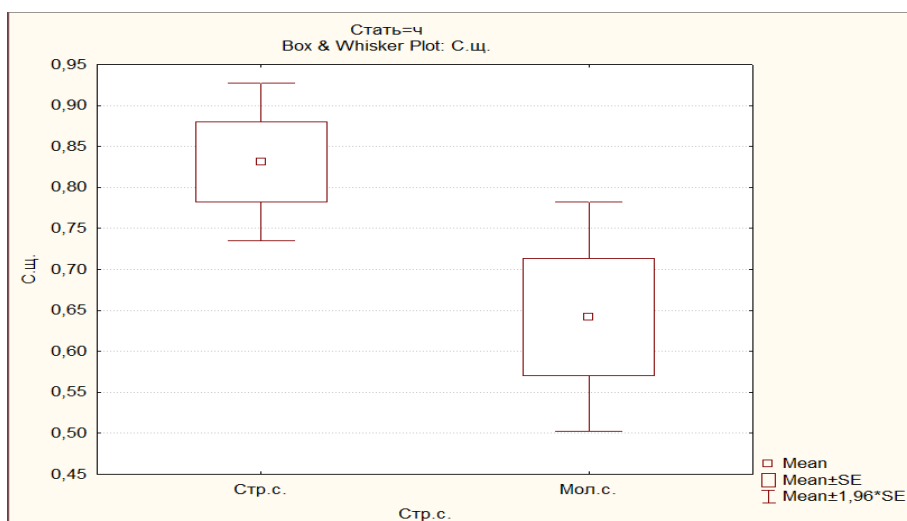

Рис. 3.28. Порівняння середніх значень за шкалою «самоцінка щастя» (де Стр.с. – підлітки з традиційними релігійними перевагами чоловічої статі, Мол. с. – підлітки з протестантськими релігійними перевагами чоловічої статі)

Такі результати даного дослідження говорять про те, що у першій групі чоловічої статі, у порівнянні із другою групою, характеризуються дещо вищою самооцінкою за такими показниками, як здоров'я і щастя.

Узагальнюючи результати порівняльного аналізу даних, можна зробити висновок, що:

- порівняння результатів обох досліджуваних груп показало, що у групі підлітків з традиційними релігійними преференціями вищою є самооцінка здоров'я, розуму та щастя. Вищими є також показники самооцінки характеру, а нижчими – самооцінка реактивної та особистісної тривожності, однак, ці результати не є статистично значущими;

- з'ясовано, що підлітки з традиційними релігійними преференціями жіночої статі мають вищі показники самооцінки характеру і нижчі показники самооцінки реактивної тривожності, у порівнянні із цими показниками в групі підлітків з протестантськими релігійними преференціями жіночої статі;

- встановлено, що для підлітків з традиційними релігійними преференціями чоловічої статі є суттєвими показники щодо шкали самооцінки здоров'я та самооцінки щастя і вони є вищими ніж у підлітків з протестантськими релігійними преференціями чоловічої статі.

3.6. Факторний аналіз отриманих результатів

Суть факторного аналізу полягає в тому, що групу ознак можна пояснити та описати невеликою кількістю прихованих (латентних) факторів, які безпосередньо не спостерігаються, але розкривають значення ознак цієї групи. Факторний аналіз дає змогу виявити ці латентні фактори, описати залежність між ними та первинними ознаками, обчислити значення всіх побудованих таким чином факторів для кожного об'єкта.

Результати аналізу наведені у додатку Д.

В результаті факторного аналізу, для обох груп підліткового віку, було виділено п'ять факторів, які описують 56% загальної дисперсії (див. табл. 3.1.).

На перше місце у досліджуваних вийшов фактор, який умовно був названий «інтернальність», він об'єднує показники загальної інтернальності, інтернальності в області досягнень, інтернальності в області невдач, інтернальності в сімейних відносинах, інтернальності у виробничих стосунках, інтернальності в міжособових стосунках та застрягаючого типу акцентуації характеру. Цілком характерне угруповання, адже людина, яка вважає, що значимі події її життя (окрім інтернальності стосовно хвороби) є наслідком власних дій, характеризується зарозумілістю, самовпевненістю, жорсткістю установок і поглядів, сильно розвиненим почуттям власної гідності, такі люди прагнуть досягти високих показників у будь-якій справі, за які беруться, і проявляють велику наполегливість у досягненні своїх цілей.

Таблиця 3.1.

Виділені перші фактори (що мають найбільшу факторну вагу) в результатах груп підліткового віку

Назва фактору	Назва показника	Факторне навантаження	Загальна дисперсія
Інтернальність	Загальна інтернальність	0,8064	19,592
	Інтернальність в області досягнень	0,7592	
	Інтернальність в області невдач	0,8220	
	Інтернальність в сімейних стосунках	0,7757	
	Інтернальність у виробничих стосунках	0,5978	
	Інтернальність в міжособових стосунках	0,5614	
	Застрагаючий тип акцентуації характеру	0,6027	
Акцентуації особистості	Інтернальність стосовно хвороби	0,3631	12,163
	Демонстративний тип акцентуації характеру	0,6240	
	Педантичний тип акцентуації характеру	0,6552	
	Тривожний тип акцентуації характеру	0,5978	
	Екзальтований тип акцентуації характеру	0,5404	
	Емотивний тип акцентуації характеру	0,7819	
	Стать	0,7494	
Самооцінка	Самооцінка здоров'я	0,4641	9,984
	Самооцінка розуму	0,5666	
	Самооцінка щастя	0,6161	
	Самооцінка реакт. тривоги	0,7134	
	Самооцінка особ. тривоги	0,8046	

<i>Характер</i>	Гіпертимний тип	0,6607	7,977
	Дистимний тип	0,7052	
	Циклоїдний тип	0,6654	
<i>Індивідуально – психологічні властивості особистості</i>	Самооцінка характеру	0,4492	5,937
	Збудливий тип акцентуації характеру	0,7508	

Фактор, який умовно був названий «акцентуації особистості» включає: інтернальність стосовно хвороби, демонстративний тип акцентуації характеру, педантичний тип акцентуації характеру, тривожний тип акцентуації характеру, екзальтований тип акцентуації характеру, емотивний тип акцентуації характеру, стать. Такі результати говорять про те, що досліджувані схильні вважати себе відповідальними за своє здоров'я, якщо вони хворі, то звинувачують у цьому самих себе і вважають, що видужання значною мірою залежить від їхніх дій; також, їм притаманні такі характеристики: демонстративність у поведінці, інертність психічних процесів, тривожність, емоційність та чутливість.

У третій фактор, який умовно був названий «самооцінка» потрапило п'ять шкал: самооцінка здоров'я, самооцінка розуму, самооцінка щастя, самооцінка реактивної тривоги та самооцінка особистісної тривоги. Це свідчить про важливість цих факторів у групах релігійних спільнот підліткового віку.

На четверте місце у досліджуваних вийшов фактор, який умовно був названий «характер», в нього входить: гіпертимний тип акцентуації характеру, дистимний тип акцентуації характеру та циклоїдний тип акцентуації характеру. Риси дистимного, гіпертимного та циклоїдного типу, такі як часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій радісні події викликають у них картини гіпертимії: спрага діяльності, підвищена балакучість, стрибки ідей; сумні – пригніченість, сповільненість реакцій і мислення, так само часто змінюється їхня манера спілкування з оточуючими людьми.

У п'ятий фактор, який умовно був названий «індивідуально-психологічні властивості особистості» потрапили дві шкали: самооцінка

характеру і збудливий тип акцентуації характеру. Отже, респонденти із високим рівнем самооцінки характерологічних особливостей схильні до підвищеної імпульсивності, грубості, занудства, похмурості, схильні до хамства і лайки, до конфліктів, що провокує ці конфлікти. Усі ці риси притаманні підлітковому віку на загал.

Висновок до розділу III.

Підліткам з різними релігійними преференціями характерно оцінювати свій стан наступним чином: вони безпричинно очікують неприємності, передчують біду, можливу втрату; їх психіка в стані напруги і підвищеного контролю (тобто, людина стурбована своєю долею, переживає за близьких, життя проходить під девізом: «як би чого не трапилось»); зазвичай вони самі визнають, що приводу для хвилювання немає, або він незначний, проте відчуття тривоги не покидає їх і дестабілізує фізичний і психічний стан, накладає відбиток на різні сторони життєдіяльності. Таким стан є адекватним у дійсності, у якій вони перебувають. Наявність тривалої, нещадної війни, загибель рідних, близьких, друзів, страх за життя своє та близьких, постійні обстріли спричиняють адекватність стану тривоги, страху за долю тощо. Можемо припустити, що маємо справу із певними розладами психологічного здоров'я в обох групах досліджуваних.

Отже, проаналізувавши результати середніх арифметичних значень у групах підлітків з різними релігійними преференціями за усіма проведеними методиками, можна зробити наступні висновки: підлітки характеризуються переважно середнім рівнем суб'єктивного контролю, тобто, схильність до екстернальності чи інтернальності у них не визначена; підлітки з традиційними релігійними преференціями у порівнянні із підлітками з протестантськими преференціями, схильні дещо завищувати оцінку власного здоров'я, щастя та характеру; обидві групи досліджуваних, характеризуються достатньою рухливістю, товариськістю, схильністю до бешкетування, вони люблять компанії однолітків, прагнуть до лідерства; емоційні, чутливі,

тривожні, балакучі, а найбільш виражена їхня риса – гуманність та співчуття; також, їм характерні періодичні зміни настрою; вони безпричинно очікують неприємності, передчувають біду, можливу втрату; їх психіка в стані напруги і підвищеного контролю; зазвичай вони самі визнають, що приводу для хвилювання немає, або він незначний, проте відчуття тривоги не покидає їх і дестабілізує фізичний і психічний стан, накладає відбиток на різні сторони життєдіяльності.

Представники релігійних спільнот підліткового віку можна охарактеризувати наступним чином: вони достатньо високо оцінюють власні розумові здібності та рівень задоволеності життєвими обставинами, схильні до демонстративності, фантазерства, удосконалення власної особистості, до авантюризму та артистизму, а також, вони вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом їх власних дій, вони можуть ними керувати і, отже, беруть на себе відповідальність за своє життя в цілому.

Підлітки з традиційними релігійними преференціями мають вищі середні значення за шкалою «самооцінка розуму», характеризуються вищими показниками за фактором «самооцінка характеру», їм не властива підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, занудство, похмурість, гнівливість, схильність до хамства і лайок, дратівливість, натомість, вони відзначаються високою контактністю у спілкуванні. Вони схильні приписувати важливе значення у виробничих стосунках зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, щасливому випадку, вищим силам, Богові тощо, і завдяки цьому мають нижчі показники тривоги, напруження і хвилювання. **Однак їм властиві вищі показники наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Це, у свою чергу, свідчить про можливі психологічні розлади з усіма наслідками соціальних проявів дезадаптації та психологічного дискомфорту.**

У емпіричному дослідженні за кореляційними плеядами також можна спостерігати у контексті психологічного здоров'я, що підлітки з

протестантськими релігійними преференціями (нагадуємо, що ці преференції частіше вибирають молодші сиблінги), котрі достатньо високо оцінюють власні розумові здібності стверджують, що такі особливості поведінки, як схильність сприймати велике коло ситуацій, як загрозові та реагувати на такі ситуації станом тривоги їм не характерні. Вони задоволені власним життям вважають, що всього доброго у своєму житті вони домоглися самі, і що вони здатні з успіхом йти до наміченої мети в майбутньому. Підлітки з протестантськими релігійними преференціями із високою, або навіть завищеною самооцінкою характеру здатні захоплюватися, а також відчувати щастя, радість, насолоду. Ці почуття у них можуть часто виникати з причини, яка в інших не викликає великого піднесення, вони легко захоплюються радісними подіями і в розпачі – від сумних. Їм властива висока контактність, балакучість, самозакоханість. Однак вони також характеризуються ригідністю, тривожністю, інертністю психічних процесів, важкі на підйом, довго переживають травмуючі події. Найбільш сильно виражена їх риса – гуманність, співпереживання, чуйність, радість за чужі успіхи. Вони також вразливі, будь-які життєві події сприймають серйозно.

Кореляційний аналіз свідчить, що для загальної вибірки у сьогоденні, коли держава перебуває у довготривалій війні та загрозах, **із збільшенням показників особистісної тривожності (як наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями) у представників підліткового віку, що належать до різних релігійних спільнот, зменшуються значення самооцінки здоров'я, розуму і щастя та збільшуються показники реактивної тривожності, що призводить до підвищення життєвої напруги, страху за життя, адаптативних проблем.**

Емпіричні дослідження за t-критерієм Стюдента також показали відмінності у особливостях психологічного здоров'я дівчат та хлопців з різними релігійними преференціями. А факторний аналіз продемонстрував латентні змісти у обох групах досліджуваних, до яких ми віднесли:

Інтернальність, Акцентуації особистості, Самооцінку, Характер, Індивідуально–психологічні властивості особистості.

Висновки

Провівши аналіз наукової і методичної літератури, узагальнення результатів теоретико-емпіричного дослідження особливостей психологічних розладів в різних релігійних спільнотах підтвердило гіпотези та дало підстави для таких висновків:

1. Психологічне здоров'я є складним соціально-психологічним утворенням, що характеризує стан душевного благополуччя

(комфорту), адекватне ставлення до навколишнього світу, відсутність хворобливих психічних явищ (неврозів, психозів, ПТСР тощо), вміння будувати конструктивні стосунки, наявність хороших адаптивних навиків, наявність компетенцій афіліації та резильєнтності.

2. Самооцінка є соціальним за своєю природою феноменом, який суттєво впливає на психологічне здоров'я та функціонує як компонент самосвідомості і найважливіше утворення особистості. Вона являє собою форму відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання і залежить від прийнятих людиною цінностей, її особистісних змістів, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки й діяльності.

3. На відміну від концепцій зарубіжних психологів, в яких акцентується або роль внутрішніх чинників розвитку самооцінки, або роль міжособових відносин, які однак бачаться як щось зовнішнє по відношенню до особистості, у вітчизняній психології визнана теза, згідно з якою умови розвитку самооцінки як одного із джерел психологічного здоров'я, представлені наступними основними чинниками — спілкуванням з оточуючими й власною діяльністю суб'єкта, кожний з яких робить свій внесок у її формування, а також приналежність до певної спільноти, яка є конгруентною суб'єкту.

4. Зважаючи на те, що особливості старших і молодших сиблінгів з різними релігійними преференціями у підлітковому віці відіграють важливу роль у становленні особистості, було проведено експериментальне дослідження з метою виявлення розвитку психологічного здоров'я в цьому віці в час тривалої повномасштабної війни росії в Україні. Проаналізувавши результати, отримані в ході дослідження було виявлено, що старші сиблінги частіше вибирали традиційні релігійні преференції, опираючись на досвід попередніх поколінь та традицій, а серед середніх та молодших сиблінгів, які вибрали протестантські преференції, популярними є думки про опору не на родинні цінності, а на референтних персон. Це підтвердило першу гіпотезу нашого дослідження

5) За допомогою порівняльного аналізу встановлено, що у групі старших сиблінгів, які сповідують традиційні релігійні преференції, показники самооцінки здоров'я, розуму та щастя є вищими у порівнянні із цими показниками у групі молодших сиблінгів, які сповідують протестантські релігійні преференції.

Кореляційний аналіз даних встановив, що існує значний статистично значимий прямий зв'язок між факторами “самооцінка розуму” та “демонстративним типом акцентуації характеру” ($r = 0,36$). Даний зв'язок говорить про те, що старші сиблінги підліткового віку, що сповідують традиційні релігійні преференції, характеризуються демонстративною поведінкою, жвавістю, рухливістю, легкістю у встановленні контактів, схильні до фантазерства, брехні, спрямованої на прикрашання своєї персони, своїх інтелектуальних здібностей. Також, існує значний статистично значимий прямий зв'язок між факторами “самооцінка щастя” та “демонстративний тип акцентуації характеру” ($r = 0,59$). Тобто, старші сиблінги підліткового віку, що мають традиційні релігійні преференції, схильні до демонстрації задоволеності власним життям, вони відзначаються значним егоцентризмом, спрагою захоплення, співчуття, шанування та здивування. Отже, припущення про те, що у старших сиблінгів у підлітковому віці показники розуму та щастя мають прямий кореляційний зв'язок із демонстративним типом акцентуації характеру – підтвердилось.

Однак їм властиві вищі показники наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Це, у свою чергу, свідчить про можливі психологічні розлади з усіма наслідками соціальних проявів дезадаптації та психологічного дискомфорту. Це дало змогу підтвердити другу гіпотезу нашого дослідження, яка звучала: припускаємо, що особи у підлітковому віці, які мають різні релігійні преференції, мають різний рівень самооцінки та різні прояви психологічних розладів.

Кореляційний аналіз свідчить також, що для загальної вибірки у сьогоденні, коли держава перебуває у довготривалій війні та загрозах, із збільшенням показників особистісної тривожності (як наявності невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями) у представників підліткового віку, що належать до різних релігійних спільнот, зменшуються значення самооцінки здоров'я, розуму і щастя та збільшуються показники реактивної тривожності, що призводить до підвищення життєвої напруги, страху за життя, адаптативних проблем.

б) Також, підтвердилось припущення про те, що існують гендерні відмінності самооцінки у групі старших та молодших сиблінгів з різними релігійними преференціями, а саме:

- старші сиблінги жіночої статі мають вищі показники самооцінки характеру і нижчі показники самооцінки реактивної тривожності, у порівнянні із цими показниками в групі молодших сиблінгів жіночої статі;
- для старших сиблінгів чоловічої статі є суттєвими показники щодо шкали самооцінки здоров'я та самооцінки щастя і вони є вищими ніж у молодших сиблінгів чоловіків.

Отримані результати даного дослідження створюють концептуальне та емпіричне підґрунття для майбутніх досліджень у галузі психологічного здоров'я підлітків з різними релігійними преференціями.

Таким чином мета і завдання були реалізовані, гіпотези підтверджені.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Наука жити / пер. з англ. Київ: Port-Royal, 1997. 288с.

2. Шмиглюк О. Розвиток здорової самооцінки методом кпт. Український інститут когнітивно-поведінкової терапії. Львів. 2016. 62с.
3. Шевченко Х. Психологічне здоров'я українців під час війни і як його врятувати <https://www.holosameryky.com/a/vijna-ukraina-dopomoha-psuxolog-psuxolohichnapidtrumka-mentalnezdorovja/6715242.html>
4. Таніт Кері, Анхеред Рудкін. Про що думає майже підліток? Вид.-во «Ранок. Дитяча література». 2024. 208 с.
5. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах. Херсон: ВАТ «ХМД». 2009. 240с.
6. Свенціцький А.Л. Соціальна психологія. Референтні групи і особистість. https://stud.com.ua/68885/psihologiya/referentni_grupi_osobistist
7. Титаренко Т.М. Чого чекаю від життя (психологічний зміст поняття «життєві домагання») // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. наук. пр. К., 2004. В. 8(11). С.3–13.
8. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. *Психологія і суспільство*. 2014. № 4. С. 85-103.
9. Чекстере О.Ю. Погляди Ж.Піаже на особливості егоцентризму дитячого мислення. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / за ред. академіка С.Д.Максименка. К.: Главник, 2008, Том X. Частина 8. С.632-642.
10. Католик Г.В. Концепція Я дитячого практичного психолога. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. психол. н. Київ. 2019. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2686/1/2517_Katolyk_Avtoreferat_2019_Finale_%2bCover_18.06.19.pdf
11. Психологія людини: л. С. Виготський та сучасна наука. Збірник статей. За редакцією М. В. Папучі. Ніжин. 2018.133 с.
12. Abracham H. Maslow. Toward a Psychology of Being. Wiley. John Wiley & Sont, LTD.1998

13. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. К.: Рад. школа, 1976. В.15. С108–115.
14. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014 312 с.
15. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. К.: Просвіта, 2001. 56 с.
16. Кацавець Психологія розвитку особистості. Навчальний посібник. Алерта, Правова єдність. 2024. 152 с.
17. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ «Центр учбової літератури». 2012. 376 с. <https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites>
18. Carl R. Rogers. On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy. Robinson. 2016.
19. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. / І.С. Булах: монографія. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 340 с.
20. Вдовіченко О.В., Мартинюк Д.О. Афіліативні тенденції підлітків із багатодітних сімей. *Габітус*. Випуск 53. 2023. С.52-56.
21. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика в сучасних наукових дослідженнях. – Львів: Астролябія, 2012. – 312с.
22. Роль віри та духовності у психічному здоров'ї. <https://dopomogae.com.ua/role-of-faith-and-spirituality-in-mental-health/>
23. Максименко С.Д. Здоров'я дитини в сучасному інформаційному середовищі. Центр навчальної літератури. 2020. 134 с.
24. Євтушенко І. В. Психологічне здоров'я: поняття, критерії та рівні. *Вісник післядипломної освіти. Вип. 25(54) Серія «Соціальні та поведінкові науки»; Серія «Управління та адміністрування»* С. 56-69. [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25\(54\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-25(54))

25. Шмиглюк О. Розвиток здорової самооцінки методом КПТ Львів. 2016. 22 с. <https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/>
26. Метелюк В.І. Самосвідомість і самооцінка дитини: проблеми наступності. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2658/1/V_Metelyuk_
27. Рибянський в. Психічне здоров'я особистості як предмет психологічного дослідження <https://narkosumy.lic.org.ua/statti/psychichne-zdorov-ya-osobystosti-yak-predmet-psychologichnogo-doslidzhennya/>
28. Ушакова І.М. Вікова психологія. Курс лекцій. Харків. 2015. 125 с.
29. Остапенко Г. В. Самооцінка в підлітковому віці. // Наука і освіта. — 2004. — №3. — С. 130-132.
30. Giancarlo Lucchetti, Harold G Koenig , Alessandra Lamas Granero Lucchetti. Spirituality, religiousness, and mental health: A review of the current scientific evidence. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8462234/>
31. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. К.: Вища школа, 1982. 215с.
32. Особливості психології підлітків. *Вища освіта в Україні* <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10068/>
33. Jeff Levin. Religion and Mental Health: Theory and Research. International Journal of Applied Psychoanalytic Studies Int. J. Appl. Psychoanal. Studies (2010) Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com) DOI: 10.1002/aps.240 https://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/levin_religion_
34. Музика О.Л. Референтні відносини у розвитку обдарованої особистості // Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: Монографія / Р.О. Семенова, О.Л. Музика, Д.К. Корольов та ін. / За ред. Р.О. Семенової. — К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — С. 69-90.
35. Alexander Moreira-Almeida, Francisco Lotufo-Neto, Harold Koenig. Religiousness and Mental Health: A Review. https://www.researchgate.net/publication/6864541_Religiousness_and_Mental_Health_A_Review

36. Максименко С.Д. Психологічні особливості криз підлітка. Практична Психологія. Вид.-во: Центр навчальної літератури. 2020. 235с.
37. 8 найпоширеніших проблем з ментальним здоров'ям підлітків, про які повинні знати батьки. Блог центру Neuroflex.
<https://neuroflex.ua/blog/teenagers-mental-health/>
38. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Начальний посібник. Київ. «Центр учбової літератури».2012. 280 с.
39. [Harold G. Koenig](#), [Faten Al-Zaben](#) Tyler J. VanderWeele. Religion and psychiatry: recent developments in research
<https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-advances/article/religion-and-psychiatr>
40. Harold G Koenig, Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/070674370905400502>
41. Хорні К. Наші внутрішні конфлікти. Конструктивна теорія неврозу. Вид.-во КНТ, 2025. 224 с.
42. Чамата П. Р. Про природу та суть самосвідомості особистості / П. Р. Чамата // Наукові записки. Праці республіканської психологічної конференції ; за ред. Г. С. Костюка, О. М. Раєвського, П. Р. Чамати. – К. : Рад. школа, 1956. – Т. VI. – С. 5 – 15.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Загальні результати дослідження

	1 Із	2 Ід	3 Ін	4 Іс	5 Ів	6 Іж	7 Іх	8 С.з.	9 С.р.	10 С.ш.	11 С.ж.	12 ДБ	13 ЗА	14 П Е	15 ЗБ	16 П	17 ДІ	18 ТР	19 ЕК	20 ЕМ	21 ЦІ	22 С.Р Т	23 С.О Т	24 Стр. с.	25 С та ть
1	3	6	2	2	3	3	6	1	0,6	0,8	0,6	8	8	12	21	12	18	18	12	18	18	39	52	Стр.	ч
2	6	6	6	6	5	6	6	0,6	0,8	1	0,8	16	14	16	12	21	12	15	18	24	15	28	35	Стр.	ж
3	4	3	3	4	5	4	5	0,8	0,4	0,7	0,7	10	12	10	21	12	12	12	12	15	18	28	38	Стр.	ч
4	4	3	3	4	4	2	5	0,8	1	1	0,7	18	12	12	18	21	12	6	12	15	18	30	28	Стр.	ж
5	8	6	8	6	5	6	5	0,8	0,6	0,8	0,8	10	12	14	9	24	15	12	24	15	18	33	32	Стр.	ч
6	5	5	3	8	4	6	6	0,8	1	0,2	1	2	16	2	15	18	21	6	12	6	15	32	46	Стр.	ч
7	7	8	7	8	5	6	4	0,8	0,7	0,8	0,6	10	16	12	15	9	12	9	18	12	15	28	44	Стр.	ж
8	6	8	6	5	5	6	4	1	0,9	0,9	0,7	12	10	4	6	18	12	3	12	12	9	21	36	Стр.	ч
9	8	7	8	6	6	8	6	0,8	0,8	0,8	0,8	14	16	14	15	18	15	6	12	12	15	27	38	Стр.	ч
10	5	4	6	5	5	5	5	0,6	0,8	0,8	0,6	12	8	10	6	18	9	15	18	15	6	17	24	Стр.	ж
11	3	2	3	3	2	3	2	1	0,6	0,8	0,9	8	12	10	6	21	12	6	18	15	15	39	40	Стр.	ч
12	5	6	4	5	4	5	4	0,6	0,8	1	0,8	12	12	10	9	15	12	12	12	18	18	27	39	Стр.	ж
13	6	8	6	8	5	5	6	0,8	0,6	1	0,8	14	14	8	12	18	12	3	18	18	18	24	36	Стр.	ж
14	8	8	5	8	5	6	8	0,6	0,8	0,6	0,8	14	12	14	15	21	12	15	24	18	18	23	36	Стр.	ж
15	8	7	8	7	6	6	6	0,8	0,8	0,9	0,7	18	12	18	9	15	15	12	12	18	15	23	34	Стр.	ж
16	4	3	2	3	4	5	4	1	0,6	0,8	0,8	8	10	12	9	15	15	12	12	15	21	27	42	Стр.	ч
17	8	7	6	8	6	5	5	1	1	1	0,6	14	12	10	9	15	12	9	12	15	9	29	35	Стр.	ч
18	4	3	3	2	4	5	5	1	0,6	1	1	14	12	8	3	18	15	3	12	15	15	27	40	Стр.	ч
19	6	8	6	6	6	6	5	0,8	0,6	0,8	0,6	8	14	12	15	15	12	3	18	15	18	22	30	Стр.	ч
20	6	5	6	5	8	6	4	1	0,9	1	0,6	12	12	8	21	18	12	12	18	21	18	15	28	Стр.	ч
21	2	2	3	5	3	5	6	0,8	1	0,6	0,8	12	10	8	12	18	15	12	12	21	15	17	22	Стр.	ж
22	8	8	8	8	6	7	4	0,6	0,8	0,8	0,8	16	12	18	12	15	15	6	18	18	18	28	36	Стр.	ж
23	6	8	8	9	5	6	7	0,6	0,6	0,8	0,4	12	16	6	18	15	12	18	24	21	21	29	55	Стр.	ж
24	2	3	6	6	4	6	5	1	0,5	1	1	10	14	6	15	21	15	9	12	15	18	40	48	Стр.	ч
25	4	4	6	2	3	6	5	0,8	1	1	0,9	16	16	12	6	24	18	18	18	21	21	20	50	Стр.	ж
26	6	6	8	7	5	8	8	1	0,8	1	0,8	14	14	10	12	21	9	12	12	15	12	20	30	Стр.	ж
27	6	8	6	8	5	6	6	0,8	0,5	0,8	1	6	14	10	12	9	6	6	18	15	6	28	47	Стр.	ж
28	6	6	5	5	4	5	8	0,6	0,8	0,8	0,8	10	12	12	15	21	15	6	18	15	24	31	47	Стр.	ч
29	5	5	5	5	5	5	4	0,8	0,6	0,9	0,6	10	14	10	15	15	18	3	12	15	15	20	35	Стр.	ч
30	6	5	8	8	6	5	4	0,6	0,6	1	0,8	12	16	8	15	21	12	9	18	9	18	24	31	Стр.	ч
31	6	8	4	8	5	7	6	0,6	0,9	0,7	0,6	16	8	12	12	21	9	9	18	15	12	36	42	Мол.	ж
32	6	5	6	8	6	6	4	0,6	0,7	0,4	0,7	14	12	8	3	21	15	3	6	15	12	30	49	Мол.	ч
33	6	6	6	4	5	3	5	0,5	0,3	1	0,7	12	10	12	12	21	18	15	24	15	12	31	51	Мол.	ч
34	6	4	3	4	5	4	8	0,5	0,7	0,5	0,5	14	10	14	12	15	12	15	18	18	15	34	52	Мол.	ж
35	6	6	8	8	5	6	5	1	0,7	1	1	8	12	12	9	21	18	4	12	18	21	34	46	Мол.	ч
36	4	6	4	8	4	5	6	1	0,6	0,9	1	12	10	10	15	15	24	9	6	12	9	32	47	Мол.	ч
37	5	5	2	8	3	7	6	0,6	0,8	0,6	0,8	14	10	8	15	9	18	12	18	24	21	38	34	Мол.	ж
38	6	8	7	8	6	6	7	0,8	0,5	0,8	0,5	16	14	16	9	9	6	12	18	18	12	35	50	Мол.	ж
39	5	6	3	4	2	5	8	0,8	0,6	1	0,8	12	12	8	12	21	15	9	12	18	15	23	36	Мол.	ч
40	8	7	9	8	6	8	8	0,7	0,4	0,5	0,8	14	20	8	12	21	12	15	12	12	15	28	35	Мол.	ч
41	6	6	4	5	3	6	6	0,7	0,6	0,2	0,8	12	14	16	9	18	15	9	18	15	12	25	39	Мол.	ч
42	4	5	5	5	2	8	7	0,7	0,5	1	0,5	10	16	18	18	18	24	12	24	24	24	36	29	Мол.	ж
43	5	6	4	6	4	5	8	0,8	0,6	0,9	0,6	12	10	12	12	15	10	18	12	15	18	28	39	Мол.	ч
44	5	6	6	6	4	6	3	0,6	0,7	0,5	0,7	10	10	8	9	15	12	3	6	8	9	31	45	Мол.	ч
45	3	5	5	5	5	6	8	0,6	0,7	0,5	0,7	14	14	8	3	21	15	3	6	15	12	31	48	Мол.	ч

ДОДАТОК А – продовження

	1 Із	2 Ід	3 Ін	4 Іс	5 Ів	6 Іж	7 Іх	8 С.з.	9 С.р.	10 С.щ	11 С.х.	12 ДБ	13 ЗА	14 П Е	15 ЗБ	16 П	17 ДИ	18 ТР	19 ЕК	20 ЕМ	21 ЦИ	22 С,Р Т	23 С,О Т	24 Стр. с.	25 С та ть
46	6	7	6	8	5	5	8	0,8	0,9	1	0,8	14	14	12	12	21	15	12	12	18	12	16	28	Мол	ж
47	4	8	5	5	4	6	8	0,8	0,9	1	0,5	14	10	4	12	24	12	12	12	12	21	23	35	Мол	ж
48	5	8	6	8	3	6	3	0,8	0,9	1	0,4	18	14	10	15	18	18	9	24	15	24	26	33	Мол	ж
49	6	8	5	8	4	4	7	0,9	0,5	0,4	0,7	6	14	10	15	21	24	12	18	15	15	32	45	Мол	ч
50	5	6	6	8	6	3	5	0,6	0,8	0,4	0,4	12	14	14	15	21	24	9	18	15	21	27	44	Мол	ч
51	3	5	3	3	4	6	6	0,8	0,4	1	0,6	6	10	6	15	18	9	6	12	12	6	22	39	Мол	ч
52	5	6	4	6	8	5	6	0,8	0,8	0,9	0,8	16	14	10	15	12	9	12	18	15	12	24	34	Мол	ж
53	7	8	7	8	5	6	7	0,6	0,4	0,8	0,8	14	16	18	15	18	21	24	18	18	18	32	53	Мол	ж
54	4	6	8	6	3	6	2	0,6	0,6	0,8	0,8	16	10	8	18	24	12	6	12	12	18	23	30	Мол	ч
55	5	6	6	6	4	6	6	0,6	0,4	0,8	0,2	10	12	10	24	24	18	15	18	15	18	32	46	Мол	ч
56	3	4	4	5	2	6	3	0,8	0,6	1	0,8	8	14	4	24	21	12	9	18	9	12	26	38	Мол	ч
57	4	3	4	5	3	6	5	0,9	0,7	0,1	0,9	8	8	14	18	18	12	9	12	12	15	29	37	Мол	ч
58	3	2	4	3	5	5	4	0,1	0,5	0,2	0,9	10	8	12	9	18	12	12	12	12	9	34	59	Мол	ч
59	6	8	5	6	6	8	7	0,6	0,7	0,7	0,6	22	16	14	24	21	18	6	24	18	21	35	45	Мол	ж
60	4	5	6	4	5	4	6	1	0,8	0,6	1	8	14	4	15	18	12	3	6	9	15	21	30	Мол	ч

ДОДАТОК Б

ДОДАТОК Б.1.

Коефіцієнт кореляції у групі старших сиблінгів

Variab	Стр.с.=Стр.с. Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)							
	Means	Std.Dev.	Iз	Id	Ін	Ic	Iв	Ім
Iз	5,50000	1,776280	1,000000	0,785173	0,706623	0,643956	0,707055	0,554429
Id	5,60000	2,027399	0,785173	1,000000	0,607061	0,670395	0,529760	0,508380
Ін	5,46667	1,978040	0,706623	0,607061	1,000000	0,644036	0,631530	0,708395
Ic	5,73333	2,049951	0,643956	0,670395	0,644036	1,000000	0,537078	0,506297
Iв	4,76667	1,194335	0,707055	0,529760	0,631530	0,537078	1,000000	0,497758
Ім	5,43333	1,278019	0,554429	0,508380	0,708395	0,506297	0,497758	1,000000
Ix	5,26667	1,362891	0,227903	0,326966	0,169694	0,322546	0,039544	0,327314
С.з.	0,80667	0,152978	-0,342630	-0,302414	-0,306922	-0,411978	-0,142178	-0,121110
С.р.	0,73667	0,171169	0,153108	0,003975	0,008827	0,028827	0,026426	0,114019
С.щ.	0,84667	0,171672	0,022616	0,005944	0,299225	-0,188784	0,206302	-0,048198
С.х.	0,76000	0,145270	-0,253903	-0,325485	-0,208804	-0,141267	-0,393518	0,115154
ДЕ	11,73333	3,551914	0,295136	0,090024	0,371699	0,008840	0,244940	0,102297
ЗА	12,80000	2,265179	0,257104	0,267307	0,467916	0,478236	0,198837	0,447868
ПЕ	10,53333	3,636343	0,448441	0,226383	0,261435	-0,026522	0,172559	0,111794
ЗБ	12,60000	4,753220	-0,024505	0,122377	-0,041810	0,208088	0,280627	-0,112394
ГІ	17,40000	3,891636	-0,074825	-0,333032	0,118260	-0,176354	-0,186958	0,054079
ДИ	13,40000	3,024042	-0,211844	-0,242973	-0,285931	-0,304826	-0,307428	-0,055318
ТР	9,60000	4,753220	-0,085767	-0,092320	0,035209	-0,099798	-0,120269	0,006812
ЕК	15,60000	4,047988	0,402838	0,383194	0,428931	0,369005	0,179737	0,167968
ЕМ	15,90000	3,707867	-0,086387	0,008257	0,025388	-0,171485	-0,021024	-0,019647
ЦИ	16,00000	4,193591	-0,138875	-0,133841	-0,133024	-0,196548	-0,158350	-0,141547
С,РТ	26,53333	6,301250	-0,215656	-0,112287	-0,250282	-0,084713	-0,454834	-0,342268
С,ОТ	37,80000	8,176501	-0,149577	0,159340	-0,113426	-0,048552	-0,372176	-0,001320

ДОДАТОК Б.1. – продовження

Стр.с.=Стр.с. Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)								
Variab	Іх	С.з.	С.р.	С.щ.	С.х.	ДЕ	ЗА	ПЕ
Із	0,227903	-0,342630	0,153108	0,022616	-0,253903	0,295136	0,257104	0,448441
Ід	0,326966	-0,302414	0,003975	0,005944	-0,325485	0,090024	0,267307	0,226383
Ін	0,169694	-0,306922	0,008827	0,299225	-0,208804	0,371699	0,467916	0,261435
Іс	0,322546	-0,411978	0,028827	-0,188784	-0,141267	0,008840	0,478236	-0,026522
Ів	0,039544	-0,142178	0,026426	0,206302	-0,393518	0,244940	0,198837	0,172559
Ім	0,327314	-0,121110	0,114019	-0,048198	0,115154	0,102297	0,447868	0,111794
Іх	1,000000	-0,273446	0,134018	-0,217141	0,003483	0,129168	0,107228	0,081639
С.з.	-0,273446	1,000000	-0,062332	0,171569	0,136546	-0,199692	-0,214943	-0,304155
С.р.	0,134018	-0,062332	1,000000	-0,095443	-0,036056	0,368283	-0,060476	0,000739
С.щ.	-0,217141	0,171569	-0,095443	1,000000	-0,129973	0,597932	0,007094	0,190755
С.х.	0,003483	0,136546	-0,036056	-0,129973	1,000000	-0,168408	0,163474	-0,101832
ДЕ	0,129168	-0,199692	0,368283	0,597932	-0,168408	1,000000	-0,024001	0,491951
ЗА	0,107228	-0,214943	-0,060476	0,007094	0,163474	-0,024001	1,000000	-0,120567
ПЕ	0,081639	-0,304155	0,000739	0,190755	-0,101832	0,491951	-0,120567	1,000000
ЗБ	0,261890	-0,119505	-0,167836	-0,200306	-0,383529	-0,186272	0,184474	-0,043093
ГІ	0,128728	-0,062555	0,329232	0,167230	0,340351	0,317318	0,079799	-0,020468
ДИ	-0,043507	0,113300	0,197188	-0,349382	0,155419	-0,156665	0,072489	-0,032612
ТР	0,277858	-0,204865	0,099176	-0,010142	-0,278658	0,169115	-0,161414	0,208281
ЕК	0,157508	-0,507842	-0,167216	-0,071454	-0,168880	0,011512	0,216612	0,202401
ЕМ	0,176050	-0,156844	0,092907	0,354288	-0,238146	0,490141	-0,211848	0,377485
ЦИ	0,096533	-0,204254	-0,124900	0,004790	-0,033962	0,060190	0,196023	0,167333
С,РТ	-0,085391	0,167891	-0,370432	-0,125807	0,276500	-0,341620	0,031889	0,008227
С,ОТ	0,141104	0,056239	-0,302557	-0,133148	0,155605	-0,353350	0,310548	-0,156336

ДОДАТОК Б.1. – продовження

Стр.с.=Стр.с. Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)									
Variab	ЗБ	Г	ДИ	ТР	ЕК	ЕМ	ЦИ	С,РТ	С,ОТ
Із	-0,024505	-0,074825	-0,211844	-0,085767	0,402838	-0,086387	0,138875	-0,215656	-0,149577
Ід	0,122377	-0,333032	-0,242973	-0,092320	0,383194	0,008257	0,133841	-0,112287	0,159340
Ін	-0,041810	0,118260	-0,285931	0,035209	0,428931	0,025388	0,133024	-0,250282	-0,113426
Іс	0,208088	-0,176354	-0,304826	-0,099798	0,369005	-0,171485	0,196548	-0,084713	-0,048552
Ів	0,280627	-0,186958	-0,307428	-0,120269	0,179737	-0,021024	0,158350	-0,454834	-0,372176
Ім	-0,112394	0,054079	-0,055318	0,006812	0,167968	-0,019647	0,141547	-0,342268	-0,001320
Іх	0,261890	0,128728	-0,043507	0,277858	0,157508	0,176050	0,096533	-0,085391	0,141104
С.з.	-0,119505	-0,062555	0,113300	-0,204865	-0,507842	-0,156844	0,204254	0,167891	0,056239
С.р.	-0,167836	0,329232	0,197188	0,099176	-0,167216	0,092907	0,124900	-0,370432	-0,302557
С.щ.	-0,200306	0,167230	-0,349382	-0,010142	-0,071454	0,354288	0,004790	-0,125807	-0,133148
С.х.	-0,383529	0,340351	0,155419	-0,278658	-0,168880	-0,238146	0,033962	0,276500	0,155605
ДЕ	-0,186272	0,317318	-0,156665	0,169115	0,011512	0,490141	0,060190	-0,341620	-0,353350
ЗА	0,184474	0,079799	0,072489	-0,161414	0,216612	-0,211848	0,196023	0,031889	0,310548
ПЕ	-0,043093	-0,020468	-0,032612	0,208281	0,202401	0,377485	0,167333	0,008227	-0,156336
ЗБ	1,000000	-0,265083	0,069091	0,148352	0,045162	0,021131	0,373664	0,130557	0,122973
Г	-0,265083	1,000000	0,179322	0,087242	0,220644	0,081728	0,266228	-0,028686	-0,237977
ДИ	0,069091	0,179322	1,000000	0,004318	-0,273805	-0,116247	0,473127	0,230908	0,308762
ТР	0,148352	0,087242	0,004318	1,000000	0,270973	0,531789	0,186832	-0,042137	0,168223
ЕК	0,045162	0,220644	-0,273805	0,270973	1,000000	0,272932	0,219382	-0,029200	0,085013
ЕМ	0,021131	0,081728	-0,116247	0,531789	0,272932	1,000000	0,239506	-0,216069	-0,034804
ЦИ	0,373664	0,266228	0,473127	0,186832	0,219382	0,239506	1,000000	0,225754	0,319798
С,РТ	0,130557	-0,028686	0,230908	-0,042137	-0,029200	-0,216069	0,225754	1,000000	0,591108
С,ОТ	0,122973	-0,237977	0,308762	0,168223	0,085013	-0,034804	0,319798	0,591108	1,000000

ДОДАТОК Б.2.

Коефіцієнт кореляції у групі молодших сиблінгів

Correlations (молодші сиблінги) Marked correlations are significant at $p < .05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)									
Variable	Means	Std.Dev.	Iz	Id	In	Ic	Ib	Im	Ix
Iz	5,03333	1,245221	1,000000	0,575224	0,435737	0,571906	0,406185	0,094596	0,303331
Id	5,96667	1,542129	0,575224	1,000000	0,397243	0,593983	0,213347	0,170394	0,281756
In	5,16667	1,641768	0,435737	0,397243	1,000000	0,427319	0,314058	0,110381	-0,176974
Ic	6,13333	1,736690	0,571906	0,593983	0,427319	1,000000	0,260135	0,193044	-0,008365
Ib	4,40000	1,404426	0,406185	0,213347	0,314058	0,260135	1,000000	-0,174197	0,194657
Im	5,66667	1,268541	0,094596	0,170394	0,110381	0,193044	-0,174197	1,000000	0,052055
Ix	5,93333	1,740657	0,303331	0,281756	0,176974	-0,008365	0,194657	0,052055	1,000000
С.з.	0,70667	0,183704	-0,001005	0,292940	0,076222	0,256519	-0,157713	-0,019730	0,173978
С.р.	0,64000	0,169380	-0,104634	0,124093	-0,186003	0,250860	0,089874	-0,000000	-0,049122
С.щ.	0,70667	0,280312	-0,069812	0,383428	0,079924	0,040611	-0,147154	0,064649	0,106950
С.х.	0,69667	0,192055	-0,071614	-0,314743	0,001823	-0,050314	-0,007671	-0,061333	-0,124466
ДЕ	12,40000	3,616056	0,364525	0,484800	0,139401	0,331651	0,361226	0,315727	0,113951
ЗА	12,33333	2,832488	0,426911	0,397346	0,477044	0,313109	0,225376	0,281508	0,298407
ПЕ	10,66667	3,835706	0,413921	0,120478	0,080311	0,203608	0,128023	0,061419	0,203144
ЗБ	13,60000	5,089543	-0,155612	0,046570	-0,094916	-0,071783	-0,295240	0,165570	-0,139346
П	18,60000	3,891636	-0,025617	0,124109	0,356207	-0,104082	-0,140063	-0,000000	-0,085520
ДИ	15,03333	4,944404	0,117428	0,149389	0,084250	0,324740	-0,195652	-0,119118	0,020300
ТР	10,13333	4,840443	0,393985	0,199255	-0,011571	0,112668	0,042609	-0,087981	0,410356
ЕК	14,80000	5,622614	0,281717	0,297471	-0,074711	0,066389	-0,068122	0,106361	0,019731
ЕМ	14,96667	3,755303	0,332082	0,178433	-0,155672	0,270358	-0,036614	0,236460	0,426944
ЦИ	15,20000	4,722653	0,174737	0,299235	0,222369	0,286733	-0,199640	0,235991	0,077183
С,РТ	29,13333	5,348112	0,190893	-0,041253	0,081163	0,220776	0,066110	0,296493	0,015804
С,ОТ	41,26667	8,042702	0,140250	-0,127149	0,006964	-0,027321	0,356569	-0,254614	-0,028244

ДОДАТОК Б.2. – продовження

Variable	Correlations (молодші сиблінги) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)							
	С.з.	С.р.	С.щ.	С.х.	ДЕ	ЗА	ПЕ	ЗБ
Із	-0,001005	-0,104634	-0,069812	-0,071614	0,364525	0,426911	0,413921	-0,155612
Ід	0,292940	0,124093	0,383428	-0,314743	0,484800	0,397346	0,120478	0,046570
Ін	0,076222	-0,186003	0,079924	0,001823	0,139401	0,477044	0,080311	-0,094916
Іс	0,256519	0,250860	0,040611	-0,050314	0,331651	0,313109	0,203608	-0,071783
Ів	-0,157713	0,089874	-0,147154	-0,007671	0,361226	0,225376	0,128023	-0,295240
Ім	-0,019730	-0,000000	0,064649	-0,061333	0,315727	0,281508	0,061419	0,165570
Іх	0,173978	-0,049122	0,106950	-0,124466	0,113951	0,298407	0,203144	-0,139346
С.з.	1,000000	0,212776	0,354017	0,244994	-0,263701	0,194391	-0,221848	0,154163
С.р.	0,212776	1,000000	-0,020336	0,014840	0,344553	-0,158123	-0,212302	-0,124800
С.щ.	0,354017	-0,020336	1,000000	-0,159704	0,126552	0,092651	-0,177461	0,267807
С.х.	0,244994	0,014840	-0,159704	1,000000	-0,256207	-0,073953	-0,174754	-0,206021
ДЕ	-0,263701	0,344553	0,126552	-0,256207	1,000000	0,215466	0,218778	-0,024732
ЗА	0,194391	-0,158123	0,092651	-0,073953	0,215466	1,000000	0,156577	0,133950
ПЕ	-0,221848	-0,212302	-0,177461	-0,174754	0,218778	0,156577	1,000000	-0,003533
ЗБ	0,154163	-0,124800	0,267807	-0,206021	-0,024732	0,133950	-0,003533	1,000000
П	-0,063669	-0,053359	0,072071	-0,121800	-0,091154	0,093848	-0,235627	0,153553
ДИ	0,060489	-0,125170	0,019738	-0,057980	-0,104918	0,274944	0,296973	0,219793
ТР	-0,206564	-0,393668	0,154349	-0,229482	0,095351	0,137490	0,440789	0,209397
ЕК	-0,198972	-0,143383	0,224038	-0,489212	0,309352	0,251162	0,505249	0,488746
ЕМ	-0,099637	0,013011	0,193490	-0,229654	0,310816	0,202073	0,566564	-0,007938
ЦИ	0,105725	0,248299	0,202133	-0,352808	0,285920	0,288713	0,220815	0,347752
С,РТ	-0,355426	-0,230681	-0,230630	-0,150626	0,111263	-0,112298	0,442652	-0,023310
С,ОТ	-0,498365	-0,397915	-0,318958	-0,064145	-0,025136	-0,215951	0,311487	-0,311522

ДОДАТОК Б.2. – продовження

Variable	Correlations (молодші сиблінги) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)							
	П	ДИ	ТР	ЕК	ЕМ	ЦИ	С,РТ	С,ОТ
Iз	-0,025617	0,117428	0,393985	0,281717	0,332082	0,174737	0,190893	0,140250
Iд	0,124109	0,149389	0,199255	0,297471	0,178433	0,299235	-0,041253	-0,127149
Iн	0,356207	0,084250	-0,011571	-0,074711	-0,155672	0,222369	-0,081163	0,006964
Iс	-0,104082	0,324740	0,112668	0,066389	0,270358	0,286733	0,220776	-0,027321
Iв	-0,140063	-0,195652	0,042609	-0,068122	-0,036614	-0,199640	0,066110	0,356569
Iм	-0,000000	-0,119118	-0,087981	0,106361	0,236460	0,235991	0,296493	-0,254614
Iх	-0,085520	0,020300	0,410356	0,019731	0,426944	0,077183	0,015804	-0,028244
С.з.	-0,063669	0,060489	-0,206564	-0,198972	-0,099637	0,105725	-0,355426	-0,498365
С.р.	-0,053359	-0,125170	-0,393668	-0,143383	0,013011	0,248299	-0,230681	-0,397915
С.щ.	0,072071	0,019738	0,154349	0,224038	0,193490	0,202133	-0,230630	-0,318958
С.х.	-0,121800	-0,057980	-0,229482	-0,489212	-0,229654	-0,352808	-0,150626	-0,064145
ДЕ	-0,091154	-0,104918	0,095351	0,309352	0,310816	0,285920	0,111263	-0,025136
ЗА	0,093848	0,274944	0,137490	0,251162	0,202073	0,288713	-0,112298	-0,215951
ПЕ	-0,235627	0,296973	0,440789	0,505249	0,566564	0,220815	0,442652	0,311487
ЗБ	0,153553	0,219793	0,209397	0,488746	-0,007938	0,347752	-0,023310	-0,311522
П	1,000000	0,219350	-0,163652	-0,051059	-0,267570	0,162105	-0,307170	-0,071391
ДИ	0,219350	1,000000	0,119394	0,264446	0,373346	0,442725	0,260632	0,094286
ТР	-0,163652	0,119394	1,000000	0,449534	0,326540	0,188858	0,156470	0,163806
ЕК	-0,051059	0,264446	0,449534	1,000000	0,514107	0,469057	0,303656	-0,017081
ЕМ	-0,267570	0,373346	0,326540	0,514107	1,000000	0,502027	0,429465	-0,035088
ЦИ	0,162105	0,442725	0,188858	0,469057	0,502027	1,000000	0,175026	-0,322831
С,РТ	-0,307170	0,260632	0,156470	0,303656	0,429465	0,175026	1,000000	0,576352
С,ОТ	-0,071391	0,094286	0,163806	-0,017081	-0,035088	-0,322831	0,576352	1,000000

ДОДАТОК Б.3.

Коефіцієнт кореляції у загальній вибірці

All Groups Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=60 (Casewise deletion of missing data) Mean Mean								
Variab	Means	Std.Dev.	Iз	Id	Iн	Ic	Iв	Im
Iз	5,26667	1,538948	1,000000	<i>0,683768</i>	<i>0,608556</i>	<i>0,587575</i>	<i>0,562336</i>	<i>0,340500</i>
Id	5,78333	1,795396	<i>0,683768</i>	1,000000	<i>0,512149</i>	<i>0,643513</i>	<i>0,351268</i>	<i>0,365947</i>
Iн	5,31667	1,808564	<i>0,608556</i>	<i>0,512149</i>	1,000000	<i>0,540547</i>	<i>0,473121</i>	<i>0,425370</i>
Ic	5,93333	1,894387	<i>0,587575</i>	<i>0,643513</i>	<i>0,540547</i>	1,000000	<i>0,372313</i>	<i>0,368347</i>
Iв	4,58333	1,305681	<i>0,562336</i>	<i>0,351268</i>	<i>0,473121</i>	<i>0,372313</i>	1,000000	0,120297
Im	5,55000	1,267922	<i>0,340500</i>	<i>0,365947</i>	<i>0,425370</i>	<i>0,368347</i>	0,120297	1,000000
Iх	5,60000	1,585955	0,211109	<i>0,308338</i>	-0,026000	0,165858	0,098220	0,187119
С.з.	0,75667	0,175022	-0,126272	-0,046566	-0,084423	-0,100876	-0,102599	-0,089361
С.р.	0,68833	0,175723	0,086910	0,024086	-0,052176	0,094364	0,096650	0,029288
С.щ.	0,77667	0,241019	0,021629	0,160460	0,180548	-0,081420	0,017055	-0,007210
С.х.	0,72833	0,171821	-0,125205	<i>-0,320408</i>	-0,078451	-0,108656	-0,127805	-0,002723
ДЕ	12,06667	3,569488	<i>0,299083</i>	<i>0,266765</i>	0,253971	0,166100	<i>0,289722</i>	0,216460
ЗА	12,56667	2,553606	<i>0,331806</i>	<i>0,308196</i>	<i>0,466940</i>	<i>0,372325</i>	0,224518	<i>0,341833</i>
ПЕ	10,60000	3,706156	<i>0,417222</i>	0,177795	0,173466	0,083045	0,143606	0,087286
ЗБ	13,10000	4,908312	-0,093344	0,096744	-0,074273	0,084580	-0,054217	0,040035
ГІ	18,00000	3,905667	-0,076136	-0,116020	0,208756	-0,123702	-0,179477	0,041072
ДИ	14,21667	4,146028	-0,062337	-0,002694	-0,083898	0,077400	-0,252304	-0,071416
ТР	9,86667	4,763799	0,102032	0,040162	0,008918	0,004633	-0,039058	-0,035357
ЕК	15,20000	4,874006	<i>0,331714</i>	<i>0,312999</i>	0,159975	0,188706	0,037287	0,121773
ЕМ	15,43333	3,729710	0,103548	0,067412	-0,045815	0,018551	-0,011021	0,095696
ЦИ	15,60000	4,446290	0,013376	0,054778	0,045527	0,028976	-0,166413	0,048705
С,РТ	27,83333	5,940857	-0,095164	-0,059060	-0,193768	0,065261	-0,216684	-0,028127
С,ОТ	39,53333	8,228653	-0,062282	0,057286	-0,075319	-0,015077	-0,012095	-0,103320

ДОДАТОК Б.3. – продовження

All Groups Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=60 (Casewise deletion of missing data) Mean Mean								
Variab	Іх	С.з.	С.р.	С.щ.	С.х.	ДЕ	ЗА	ПЕ
Із	0,211109	-0,126272	0,086910	0,021629	-0,125205	0,299083	0,331806	0,417222
Ід	0,308338	-0,046566	0,024086	0,160460	-0,320408	0,266765	0,308196	0,177795
Ін	-0,026000	-0,084423	-0,052176	0,180548	-0,078451	0,253971	0,466940	0,173466
Іс	0,165858	-0,100876	0,094364	-0,081420	-0,108656	0,166100	0,372325	0,083045
Ів	0,098220	-0,102599	0,096650	0,017055	-0,127805	0,289722	0,224518	0,143606
Ім	0,187119	-0,089361	0,029288	-0,007210	-0,002723	0,216460	0,341833	0,087286
Іх	1,000000	-0,063503	-0,029192	-0,060304	-0,113201	0,136526	0,199210	0,151100
С.з.	-0,063503	1,000000	0,159634	0,349292	0,244418	-0,250319	0,055873	-0,251888
С.р.	-0,029192	0,159634	1,000000	0,037485	0,044815	0,314714	-0,083223	-0,108786
С.щ.	-0,060304	0,349292	0,037485	1,000000	-0,086085	0,254013	0,087940	-0,044780
С.х.	-0,113201	0,244418	0,044815	-0,086085	1,000000	-0,229742	0,032320	-0,144260
ДЕ	0,136526	-0,250319	0,314714	0,254013	-0,229742	1,000000	0,099915	0,350537
ЗА	0,199210	0,055873	-0,083223	0,087940	0,032320	0,099915	1,000000	0,035102
ПЕ	0,151100	-0,251888	-0,108786	-0,044780	-0,144260	0,350537	0,035102	1,000000
ЗБ	0,050950	0,003157	-0,167624	0,060748	-0,290808	-0,091323	0,144151	-0,020125
ГІ	0,041044	-0,104138	0,088905	0,054016	0,045462	0,124007	0,071375	-0,126460
ДІ	0,041758	0,015494	-0,056958	-0,133939	-0,027797	-0,099486	0,183516	0,172295
ТР	0,354006	-0,212363	-0,157794	0,069578	-0,254144	0,136090	0,000743	0,329088
ЕК	0,049993	-0,275777	-0,121903	0,151207	-0,352965	0,174580	0,244032	0,376068
ЕМ	0,279088	-0,082394	0,085427	0,271634	-0,201976	0,382273	0,030728	0,468886
ЦІ	0,063455	0,001307	0,093714	0,150885	-0,202333	0,170442	0,256161	0,193779
С,РТ	0,016190	-0,152140	-0,347714	-0,230035	0,006365	-0,106569	-0,060703	0,210924
С,ОТ	0,089355	-0,288488	-0,387129	-0,286750	-0,009670	-0,163959	-0,000108	0,083810

ДОДАТОК Б.3. – продовження

All Groups Correlations (dani.sta) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=60 (Casewise deletion of missing data) Mean Mean									
Variab	ЗБ	П	ДИ	ТР	ЕК	ЕМ	ЦИ	С,РТ	С,ОТ
Із	-0,093344	0,076136	0,062337	0,102032	0,331714	0,103548	0,013376	0,095164	0,062282
Ід	0,096744	0,116020	0,002694	0,040162	0,312999	0,067412	0,054778	0,059060	0,057286
Ін	-0,074273	0,208756	0,083898	0,008918	0,159975	0,045815	0,045527	0,193768	0,075319
Іс	0,084580	0,123702	0,077400	0,004633	0,188706	0,018551	0,028976	0,065261	0,015077
Ів	-0,054217	0,179477	0,252304	0,039058	0,037287	0,011021	0,166413	0,216684	0,012095
Ім	0,040035	0,041072	0,071416	0,035357	0,121773	0,095696	0,048705	0,028127	0,103320
Іх	0,050950	0,041044	0,041758	0,354006	0,049993	0,279088	0,063455	0,016190	0,089355
С.з.	0,003157	0,104138	0,015494	0,212363	0,275777	0,082394	0,001307	0,152140	0,288488
С.р.	-0,167624	0,088905	0,056958	0,157794	0,121903	0,085427	0,093714	0,347714	0,387129
С.щ.	0,060748	0,054016	0,133939	0,069578	0,151207	0,271634	0,150885	0,230035	0,286750
С.х.	0,290808	0,045462	0,027797	0,254144	0,352965	0,201976	0,202333	0,006365	0,009670
ДЕ	-0,091323	0,124007	0,099486	0,136090	0,174580	0,382273	0,170442	0,106569	0,163959
ЗА	0,144151	0,071375	0,183516	0,000743	0,244032	0,030728	0,256161	0,060703	0,000108
ПЕ	-0,020125	0,126460	0,172295	0,329088	0,376068	0,468886	0,193779	0,210924	0,083810
ЗБ	1,000000	0,031829	0,177987	0,184698	0,296713	0,007036	0,346691	0,077888	0,075201
П	-0,031829	1,000000	0,222946	0,030062	0,048080	0,111699	0,193250	0,116145	0,117078
ДИ	0,177987	0,222946	1,000000	0,083870	0,080855	0,153853	0,417604	0,269171	0,206208
ТР	0,184698	0,030062	0,083870	1,000000	0,364696	0,416362	0,181485	0,060887	0,173932
ЕК	0,296713	0,048080	0,080855	0,364696	1,000000	0,414717	0,374471	0,124093	0,007438
ЕМ	-0,007036	0,111699	0,153853	0,416362	0,414717	1,000000	0,385724	0,051506	0,060675
ЦИ	0,346691	0,193250	0,417604	0,181485	0,374471	0,385724	1,000000	0,173247	0,036690
С,РТ	0,077888	0,116145	0,269171	0,060887	0,124093	0,051506	0,173247	1,000000	0,602356
С,ОТ	-0,075201	0,117078	0,206208	0,173932	0,007438	0,060675	0,036690	0,602356	1,000000

Додаток В.1.

Результати порівняльного аналізу даних групи молодших та старших сиблінгів

Variable	All Groups T-tests; Grouping: Стр.с. (dani.sta) Group 1: Стр.с. Group 2: Мол.с.										
	Mean Стр.с.	Mean Мол.с.	t-value	df	p	Valid N Стр.с.	Valid N Мол.с.	Std.Dev. Стр.с.	Std.Dev. Мол.с.	F-ratio Variances	p Variances
Із	5,50000	5,03333	1,17829	58	0,243492	30	30	1,776280	1,245221	2,034841	0,060488
Ід	5,60000	5,96667	-0,78842	58	0,433660	30	30	2,027399	1,542129	1,728371	0,146557
Ін	5,46667	5,16667	0,63921	58	0,525201	30	30	1,978040	1,641768	1,451599	0,321202
Іс	5,73333	6,13333	-0,81546	58	0,418148	30	30	2,049951	1,736690	1,393293	0,377028
Ів	4,76667	4,40000	1,08935	58	0,280507	30	30	1,194335	1,404426	1,382756	0,387998
Ім	5,43333	5,66667	-0,70973	58	0,480713	30	30	1,278019	1,268541	1,015000	0,968297
Іх	5,26667	5,93333	-1,65170	58	0,103999	30	30	1,362891	1,740657	1,631188	0,193661
С.з.	0,80667	0,70667	2,29116	58	0,025606	30	30	0,152978	0,183704	1,442043	0,329805
С.р.	0,73667	0,64000	2,19870	58	0,031902	30	30	0,171169	0,169380	1,021234	0,955270
С.щ.	0,84667	0,70667	2,33284	58	0,023147	30	30	0,171672	0,280312	2,666147	0,010216
С.х.	0,76000	0,69667	1,44053	58	0,155094	30	30	0,145270	0,192055	1,747821	0,138574
ДЕ	11,73333	12,40000	-0,72040	58	0,474175	30	30	3,551914	3,616056	1,036443	0,923877
ЗА	12,80000	12,33333	0,70475	58	0,483783	30	30	2,265179	2,832488	1,563620	0,234677
ПЕ	10,53333	10,66667	-0,13817	58	0,890583	30	30	3,636343	3,835706	1,112656	0,775720
ЗБ	12,60000	13,60000	-0,78651	58	0,434770	30	30	4,753220	5,089543	1,146520	0,715216
П	17,40000	18,60000	-1,19425	58	0,237242	30	30	3,891636	3,891636	1,000000	1,000000
ДИ	13,40000	15,03333	-1,54354	58	0,128139	30	30	3,024042	4,944404	2,673328	0,010018
ТР	9,60000	10,13333	-0,43060	58	0,668357	30	30	4,753220	4,840443	1,037037	0,922663
ЕК	15,60000	14,80000	0,63246	58	0,529575	30	30	4,047988	5,622614	1,929293	0,082038
ЕМ	15,90000	14,96667	0,96868	58	0,336727	30	30	3,707867	3,755303	1,025750	0,945890
ЦИ	16,00000	15,20000	0,69378	58	0,490591	30	30	4,193591	4,722653	1,268235	0,526342
С.РТ	26,53333	29,13333	-1,72305	58	0,090207	30	30	6,301250	5,348112	1,388201	0,382294
С.ОТ	37,80000	41,26667	-1,65555	58	0,103214	30	30	8,176501	8,042702	1,033549	0,929808

Додаток В.2.

Результати порівняльного аналізу даних старших і молодших сиблінгів жіночої статі

Variable	Стать=ж T-tests; Grouping: Стр.с. (dani.sta) Group 1: Стр.с. Group 2: Мол.с.										
	Mean Стр.с.	Mean Мол.с.	t-value	df	p	Valid N Стр.с.	Valid N Мол.с.	Std.Dev. Стр.с.	Std.Dev. Мол.с.	F-ratio Variances	p Variances
Із	5,78571	5,45455	0,57447	23	0,571228	14	11	1,717716	0,934199	3,380838	0,060635
Ід	6,14286	6,81818	-0,89122	23	0,382038	14	11	2,107026	1,537412	1,878276	0,322631
Ін	6,00000	4,90909	1,61172	23	0,120662	14	11	1,754116	1,578261	1,235261	0,749377
Іс	6,42857	6,72727	-0,40888	23	0,686407	14	11	1,988981	1,555050	1,635958	0,440578
Ів	4,71429	4,72727	-0,02474	23	0,980475	14	11	0,913874	1,678744	3,374402	0,043395
Ім	5,64286	6,18182	-1,02923	23	0,314074	14	11	1,336306	1,250454	1,142027	0,848083
Іх	5,71429	6,63636	-1,66596	23	0,109285	14	11	1,325987	1,433369	1,168523	0,777137
С.з.	0,72857	0,69091	0,77147	23	0,448281	14	11	0,126665	0,113618	1,242842	0,741850
С.р.	0,78571	0,72727	0,87024	23	0,393162	14	11	0,151186	0,184883	1,495455	0,489164
С.щ.	0,86429	0,81818	0,71535	23	0,481594	14	11	0,144686	0,177866	1,511238	0,478301
С.х.	0,75000	0,61818	2,19414	23	0,038591	14	11	0,145444	0,153741	1,117355	0,834399
ДЕ	13,57143	15,27273	-1,34227	23	0,192610	14	11	3,251373	3,003029	1,172235	0,814843
ЗА	13,00000	12,90909	0,08751	23	0,931026	14	11	2,320477	2,879394	1,539740	0,459303
ПЕ	11,71429	12,36364	-0,40884	23	0,686438	14	11	3,667499	4,272534	1,357160	0,595541
ЗБ	12,00000	14,45455	-1,58745	23	0,126064	14	11	3,721042	3,984059	1,146364	0,801501
П	17,14286	16,90909	0,12242	23	0,903631	14	11	4,469678	5,068620	1,285959	0,658822
ДИ	12,21429	14,72727	-1,44158	23	0,162900	14	11	2,991747	5,605192	3,510196	0,037303
ТР	11,35714	12,27273	-0,48865	23	0,629714	14	11	4,732980	4,540725	1,086473	0,912423
ЕК	16,71429	18,54545	-1,08229	23	0,290342	14	11	4,195759	4,203894	1,003882	0,974044
ЕМ	17,78571	17,72727	0,04245	23	0,966507	14	11	3,214835	3,663084	1,298304	0,647408
ЦИ	15,42857	17,45455	-1,04341	23	0,307603	14	11	4,685728	4,987256	1,132842	0,816694
С,РТ	24,42857	30,45455	-2,59472	23	0,016200	14	11	4,501526	7,076209	2,471051	0,128888
С,ОТ	36,85714	39,54545	-0,70908	23	0,485398	14	11	9,550329	9,223488	1,072127	0,929718

Результати порівняльного аналізу даних старших і молодших сиблінгів чоловічої статі

Variable	Стать=ч T-tests; Grouping: Стр.с. (dani.sta) Group 1: Стр.с. Group 2: Мол.с.										
	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
	Стр.с.	Мол.с.				Стр.с.	Мол.с.	Стр.с.	Мол.с.	Variances	Variances
Із	5,25000	4,78947	0,84990	33	0,401506	16	19	1,843909	1,357242	1,845714	0,215753
Ід	5,12500	5,47368	-0,63477	33	0,529955	16	19	1,892969	1,348597	1,970257	0,171563
Ін	5,00000	5,31579	-0,49195	33	0,626010	16	19	2,097618	1,701393	1,520000	0,394496
Іс	5,12500	5,78947	-1,04945	33	0,301595	16	19	1,962142	1,781976	1,212431	0,689404
Ів	4,81250	4,21053	1,34290	33	0,188469	16	19	1,424488	1,228321	1,344913	0,543850
Ім	5,25000	5,36842	-0,28519	33	0,777282	16	19	1,238278	1,211543	1,044622	0,918656
Іх	4,87500	5,52632	-1,19966	33	0,238815	16	19	1,310216	1,806421	1,900869	0,214211
С.з.	0,87500	0,71579	2,50779	33	0,017246	16	19	0,143759	0,216700	2,272213	0,114256
С.р.	0,69375	0,58947	1,91794	33	0,063807	16	19	0,180624	0,141007	1,640846	0,315363
С.щ.	0,83125	0,64211	2,10206	33	0,043261	16	19	0,195683	0,311476	2,533646	0,074779
С.х.	0,76875	0,74211	0,43800	33	0,664238	16	19	0,149304	0,200875	1,810133	0,250757
ДЕ	10,12500	10,73684	-0,61312	33	0,543999	16	19	3,052322	2,844920	1,151120	0,767270
ЗА	12,62500	12,00000	0,71057	33	0,482342	16	19	2,276694	2,828427	1,543408	0,400549
ПЕ	9,50000	9,68421	-0,16299	33	0,871517	16	19	3,386247	3,283843	1,063341	0,890590
ЗБ	13,12500	13,10526	0,01033	33	0,991817	16	19	5,572253	5,675432	1,037376	0,953790
П	17,62500	19,57895	-1,87769	33	0,069285	16	19	3,442383	2,714484	1,608214	0,335042
ДИ	14,43750	15,21053	-0,58233	33	0,564304	16	19	2,731758	4,673554	2,926915	0,040775
ТР	8,06250	8,89474	-0,54163	33	0,591714	16	19	4,343098	4,677306	1,159825	0,779885
ЕК	14,62500	12,63158	1,26642	33	0,214230	16	19	3,774917	5,251566	1,935365	0,201830
ЕМ	14,25000	13,36842	0,84306	33	0,405266	16	19	3,376389	2,812878	1,440798	0,456491
ЦИ	16,50000	13,89474	1,92356	33	0,063072	16	19	3,794733	4,148557	1,195175	0,734692
С,РТ	28,37500	28,36842	0,00340	33	0,997304	16	19	7,172866	4,071725	3,103333	0,024343
С,ОТ	38,62500	42,26316	-1,49238	33	0,145100	16	19	6,974955	7,354833	1,111892	0,844770

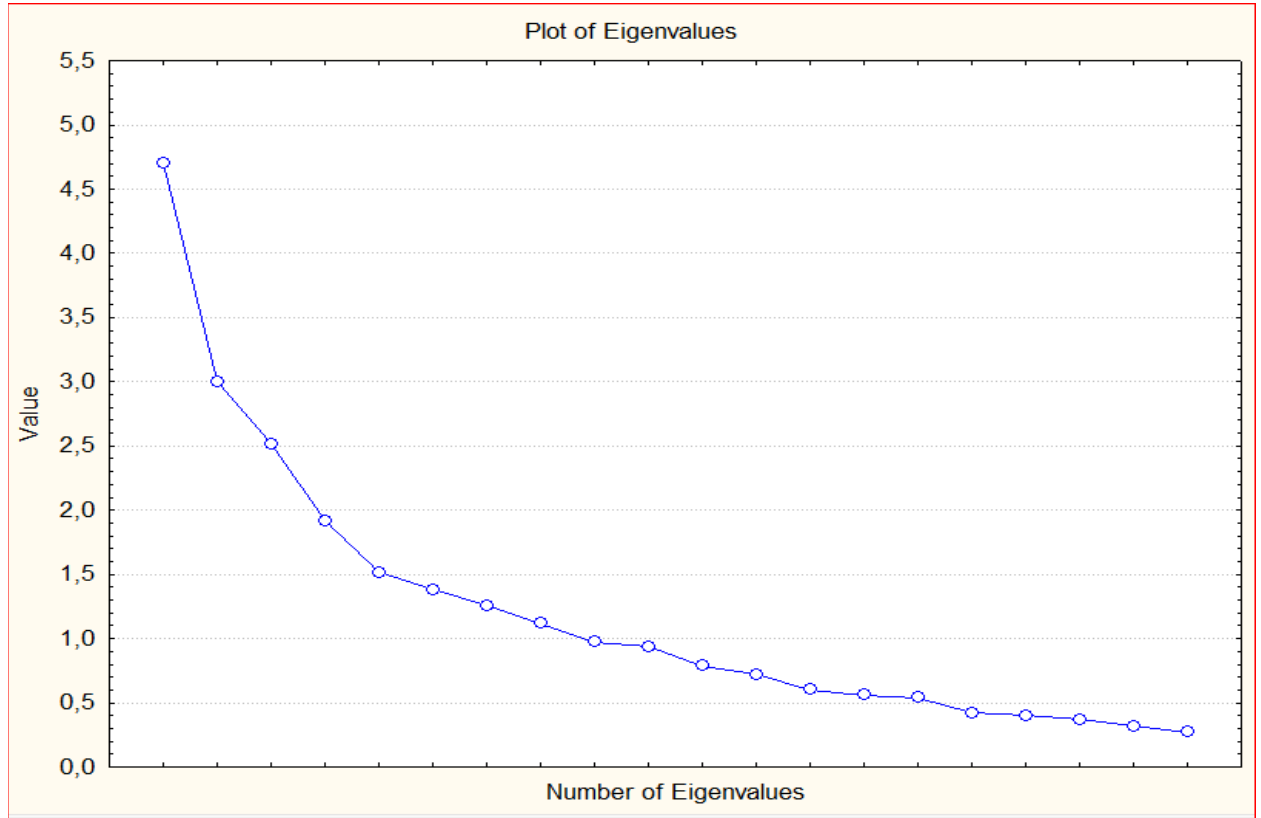
Факторний аналіз

Додаток Д.1.

Факторні навантаження

Variable	Factor Loadings (Varimax normalized) (dani.sta) Clusters of loadings are marked; those clusters determine the oblique factors for hierarchical analysis				
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
Із	0,806468	0,254732	-0,015605	-0,132139	-0,051312
Ід	0,759287	0,198588	0,020693	-0,137246	0,228793
Ін	0,822084	-0,009934	0,101782	0,079961	-0,048831
Іс	0,775767	0,077026	-0,072893	-0,034866	0,070447
Ів	0,597850	0,071088	0,061071	-0,399741	-0,102518
Ім	0,561409	0,092426	0,056817	0,132166	-0,075198
Іх	0,189017	0,363189	-0,102883	0,008899	0,049360
С.з.	-0,100155	-0,421632	0,464175	0,038039	0,212609
С.р.	0,015100	0,154112	0,566661	0,087009	-0,421185
С.щ.	0,014473	0,130672	0,611600	0,002418	0,323804
С.х.	0,102862	0,373164	0,006372	-0,126706	0,449288
ДЕ	0,260228	0,624007	0,294413	0,050357	-0,284090
ЗА	0,602701	-0,044298	0,043689	0,345650	0,206573
ПЕ	0,159956	0,655220	-0,246038	0,045046	-0,044424
ЗБ	0,010125	-0,004393	0,020686	0,156820	0,750865
ПІ	0,036076	-0,094297	0,124560	0,660756	-0,249665
ДИ	-0,026048	0,030913	-0,292418	0,705214	0,143392
ТР	-0,084881	0,597837	-0,157052	-0,020628	0,295000
ЕК	0,217508	0,540474	-0,042405	0,149514	0,447267
ЕМ	-0,089036	0,781903	0,140582	0,141826	0,110463
ЦИ	0,008227	0,323355	0,090600	0,665458	0,351522
С,РТ	0,118507	-0,103223	0,713471	-0,165167	-0,131974
С,ОТ	0,028358	-0,037791	0,804656	0,028776	-0,029710
Стать	0,156571	0,749438	0,292188	-0,146496	-0,021160

Додаток Д.2.
Графік кам'яного осипу

Додаток Д.3.
Власні значення факторів

Eigenvalues (dani.sta)				
Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	4,702289	19,59287	4,70229	19,59287
2	2,919244	12,16352	7,62153	31,75639
3	2,396354	9,98481	10,01789	41,74120
4	1,914574	7,97739	11,93246	49,71859
5	1,424894	5,93706	13,35735	55,65565

